

(Ne)raba razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji

Irma Potočnik Slavič, Dejan Cigale, Barbara Lampič,
Anton Perpar, Andrej Udovč

GeograFF
19

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo

GeograFF
19

(Ne)raba razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji

**Irma Potočnik Slavič, Dejan Cigale, Barbara Lampič,
Anton Perpar, Andrej Udovč**

Ljubljana 2017

GeograFF 19

(Ne)raba razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji

Avtorji: Irma Potočnik Slavič, Dejan Cigale, Barbara Lampič, Anton Perpar, Andrej Udovč

Avtorica podpoglavja 3.2 Socialne storitve kot dopolnilna dejavnost na kmetijah: Irena Borštnik

Urednika: Dejan Cigale, Irma Potočnik Slavič

Recenzenti: Igor Jurinčič, Marko Krevs, Tatjana Resnik Planinc

Kartografinja: Tanja Koželj

Fotografije: Špela Guštin, Anton Perpar, Irma Potočnik Slavič

Prevod povzetka: James Cosier

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za geografijo

Odgovorna oseba: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Oblikovanje in prelom: Aleš Cimprič

Prva izdaja, elektronska izdaja

Publikacija je brezplačna.

Publikacija je dostopna na: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si>

DOI: 10.4312/9789612379810

Delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (priznanje avtorstva, deljenje pod istimi pogoji).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID=292798464
ISBN 978-961-237-981-0 (pdf)

(Ne)raba razpoložljivih virov na
kmetijah v Sloveniji

GeograFF
19

Kazalo

Predgovor	7
I Opredelitev virov na kmetiji	9
1.1 Viri na kmetiji.....	13
1.2 Ocena virov kmetij in kmetijstva v Sloveniji	15
2 Analiza rabe virov na kmetijah z registrirano dopolnilno dejavnostjo.....	33
2.1 Pregled razvoja dopolnilnih dejavnosti v obdobju od 2004 do 2014	33
2.2 Terenska raziskava z nosilci dopolnilnih dejavnosti na kmetiji	46
2.3 Izdelava profila vitalne kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo	53
3 Primeri rabe virov na kmetijah v Sloveniji	61
3.1 Turizem na kmetiji.....	61
3.2 Socialne storitve kot dopolnilna dejavnost na kmetijah	85
4 Možnosti načrtovanja rabe virov na kmetiji.....	93
4.1 Večkriterijsko odločanje na primeru kmetij z dopolnilno dejavnostjo.....	93
4.2 Vključevanje virov slovenskih kmetij v potrebe lokalnega okolja.....	106
4.3 Primerjava med (ne)rabo virov kmetij in razvitostjo slovenskega podeželja.....	113
5 Sklep in komentar.....	123
 Summary	 133
Zahvala	143
Literatura in viri	145
Priloga: Izbrani podatki o proučevanih intervjuvanih kmetijah z dopolnilno dejavnostjo.....	156
Seznam preglednic	157
Seznam slik	158
Stvarno kazalo.....	161

Predgovor

Prvi nagib za pričujočo monografijo smo dobili s terenskim raziskovanjem na slovenskem podeželju pred več kot desetletjem. V okviru ciljnega raziskovalnega projekta »Strukturni problemi in razvojni izzivi slovenskega podeželja v evropski razsežnosti« (2004–2006) smo na desetih obrobnihih podeželskih območjih s skoraj 180.000 registriranimi prebivalci v anketi povpraševali po razvojnih problemih in priložnostih, kot jih vidi in občuti domače prebivalstvo. Vsak anketiranec je bil naprošen, da izbere tri zanj najpomembnejše razvojne možnosti. Več kot petina odgovorov je kot najboljšo razvojno možnost izpostavila *turizem na kmetiji*, slaba petina se je osredotočila na *nove oblike kmetijstva* kot pomembno razvojno možnost, 18 % na razvoj *turizma na podeželju*, 12 % na razvoj *kmetijstva* ter po desetina na razvoj *dopolnilnih dejavnosti na kmetiji* in *podjetništva na podeželju*.

Avtorjem pričujoče monografije, geografo in agrarnim ekonomistom, so tovrstne informacije dale zeleno luč za bolj poglobljeno razmišljanje o navedenih razvojnih možnostih. Empirični del teh razmišljanj smo tako izvedli v sklopu ciljnega raziskovalnega programa »Potenciali dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju« (2009–2011). Osmišljenje nekaterih empiričnih ugotovitev in testiranje naših predlogov pa je zahtevalo še nekaj časa in terenskih raziskav. Interdisciplinarni pogled na tovrstna vprašanja je tako pripeljal do znanstvene monografije, ki se ukvarja s slovenskimi kmetijami. Predvsem želimo izpostaviti nabor virov, ki jih in bi jih lahko naše kmetije v sedanosti in bližnji prihodnosti uporabile, navajamo primere, ko trenutno teh virov ne uporabljamo, so pa razvojni potencial. V t. i. obdobju krizne reagrarnizacije tako dolgo časa kritizirana drobna agrarna struktura lahko predstavlja tudi zanimiv razvojni potencial, kombinacija raznovrstnih dejavnikov pa ponuja priložnosti in krepi prožnost slovenskih kmetij in slovenskega podeželja nasploh.

Danes je v Sloveniji registriranih okrog 75.000 kmetij, vsaka izmed njih predstavlja natančno določeno točko v prostoru, vsaka posamično nima velike teže. S povezovanjem teh točk, tako prostorsko kot organizacijsko (horizontalno in vertikalno), lahko postopoma dobimo lokalno/regionalno delujoče povezave, ki ob učinkovitem upravljanju, podjetnosti in inovativnosti ter podpori relevantnih ustanov vodijo v uspešne in trajnostno naravnane mrežne strukture. In v tej smeri se lahko slovenske kmetije s svojimi razpoložljivimi viri pozicionirajo na širšem tržišču in prispevajo k vitalnosti slovenskega podeželja.

(Ne)raba razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji se dotika izjemno relevantne tematike, saj je upravljanje virov na kmetijah ključnega pomena za razvoj podeželja. Monografija želi obstoječe statistične podatke oplemenititi s konkretno podobo kmetij, kar ponazarjajo neposredni citati. Upamo, da bo tovrsten pristop pomemben in uporaben vir informacij tako za kmete, svetovalce, odločevalce in raziskovalce na področju razvoja kmetijstva in podeželja, pa tudi različnim generacijam podeželanov.

Avtorji

I Opredelitev virov na kmetiji

Viri kmetije, kmečkega gospodinjstva in kmetijskega gospodarstva so ključne besede pričujoče monografije. Pogosto jih uporabljamo kot sinonime, saj so kljub pojmovnim razlikam neločljivo povezane. V vsakodnevem življenju nas spremljajo individualne, pogosto idealizirane ter medijsko soustvarjene podobe kmetij in kmetijstva v Sloveniji. Naravno- in družbenogeografske razmere v raznolikih slovenskih pokrajinah, pa tudi čezmejni vplivi, so razvoj t. i. družinskega načina kmetovanja narokovale skozi celotno zgodovino.

»Življenje na kmetiji mi omogoča, da lahko svoje znanje, svojo energijo spremenim v dejanja, da lahko pokažem, da je tudi od kmetijstva mogoče živeti, čeprav ne tako, kot bi si jaz želel. Tu lahko svoje ideje, podjetne ideje, ideje na podlagi pridelave hrane, na turizmu in drugod spraviš v življenje. In v isti sapi povem, da če bi se še enkrat odločal, bi bil spet kmet in nič drugega.«

Razpoložljivi viri na kmetiji so proizvodni viri, s katerimi kmetija razpolaga (podrobneje so opredeljeni v poglavju 1.1). Lahko govorimo o njihovi **rabi**, če kmetija te vire pri svojih dejavnostih že uporablja (raba razpoložljivih zemljišč, delovne sile, kapitala ...) ali **nerabi**, če vsi viri na kmetiji še niso v rabi v celoti. Na učinkovitost rabe oziroma nerabo lahko poleg notranjih dejavnikov na kmetiji vplivajo tudi zunanji dejavniki (npr. zakonodaja, davčne obremenitve, ukrepi kmetijske politike, razmere na trgu).

Kmetija kot družinsko kmetijsko gospodarstvo ima posebne podjetniške in sociološke značilnosti, ki močno determinirajo njeno aktivnost na proizvodnem ter investicijskem področju, ki je za razvoj ter obstoj kmetije odločilnega pomena (Kovačič, 2001). **Kmečko gospodinjstvo** je po Zakonu o dohodnini (2013) opredeljeno kot »skupnost ene ali več fizičnih oseb, članov enega ali več gospodinjstev, evidentiranih na istem naslovu, ki so na dan 30. junija v davčnem letu po predpisih o prijavi prebivališča stalno ali začasno prijavljene na tem naslovu, niso najeta delovna sila, ter se vsaj za enega ali več članov kmečkega gospodinjstva šteje, da opravljajo osnovno kmetijsko in osnovno gozdarsko dejavnost in njihov skupni dohodek iz osnovne kmetijske in osnovne gozdarske dejavnosti znaša najmanj 200 €«. **Kmetijsko gospodarstvo** je po Zakonu o kmetijstvu (2012) organizacijsko in poslovno zaokrožena gospodarska celota, ki obsega eno ali več proizvodnih enot, se ukvarja s kmetijsko ali kmetijsko in gozdarsko dejavnostjo, ima enotno vodstvo, naslov ali sedež, ime ali firmo in je vpisano v Register kmetijskih gospodarstev.

Kmetijska gospodarstva so lahko organizirana v več oblikah: kot pravne osebe, samostojni podjetniki, kmetije, skupni pašniki in planine. Pri tem velja, da je kmetija vsako isto kmetijsko gospodarstvo, ki nima statusa pravne osebe ali samostojnega podjetnika.

Kot ugotavljajo Bohinc in sod. (2013) ta pravna nedoslednost povzroča številne praktične probleme, med katerimi posebej izpostavljajo vprašanje, ali kmetija opravlja pridobitno ali nepridobitno dejavnost, in vprašanje statusa oseb, ki sodelujejo pri izvajanju kmetijske dejavnosti. Ugotavljajo, da ravno nedefiniranost, ali določena

kmetija opravlja samo pridobitno ali samo nepridobitno dejavnost oziroma ima kombinacijo obeh dejavnosti, povzroča vrsto pravnih nedoslednosti in praznin. To se odraža tudi pri izvajanju dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, saj mora zaradi tega ločena zakonodaja urejati statusna vprašanja dopolnilne dejavnosti na kmetiji (pogoji za izvajanje dejavnosti in registracija, določitev nosilca, način vodenja evidenc in ločenega obdavčevanja ...), kar ob urejenem statusu kmetije ne bi bilo potrebno.

Neurejen status kmetije pa povzroča nemalo težav tudi raziskovalcem pri proučevanju strukturnih in proizvodnih značilnosti kmetij, saj je potrebno kmetijo kot raziskovalni objekt dodatno opredeliti. Prvi tak kvantitativen poskus opredelitve kmetije zasledimo v raziskavah Kovačiča in sod. (1996), ki je za potrebe primerjave strukture slovenskih kmetij s kmetijami v Evropski uniji (EU) definiral t. i. **evropsko primerljivo kmetijo (EPK)**. Ta je bila v omenjenem viru opredeljena kot gospodinjstvo s kmečkim gospodarstvom, ki je imelo:

- najmanj 1 hektar kmetijskih zemljišč v uporabi (KZU),
- manj kot 1 hektar kmetijskih zemljišč v uporabi (KZU), če je imelo še:
 - najmanj 30 arov vinogradov in/ali sadovnjakov ali
 - 2 ali več glav velike živine (GVŽ) ali
 - 15 do 30 arov vinogradov/sadovnjakov in 1 do 2 GVŽ ali
 - najmanj 10 arov kmetijskih zemljišč in 90 arov gozda.

Opredelitev je torej temeljila na določitvi spodnjih meja proizvodnih virov (površine, vrste rabe in števila živali). Statistični urad Republike Slovenije (SURS) je kasneje to opredelitev prilagajal svojim potrebam statističnega raziskovanja kmetijstva (Struktura kmetijskih gospodarstev ..., 2016).

V popis kmetijstva 2010 (Popis kmetijstva 2010, 2016) so bila vključena kmetijska gospodarstva, ki so:

- uporabljala najmanj 1 hektar kmetijskih zemljišč,
- uporabljala manj kot 1 hektar kmetijskih zemljišč, ob tem pa:
 - uporabljala najmanj 10 arov kmetijskih zemljišč in 90 arov gozda ali
 - uporabljala najmanj 30 arov vinogradov in/ali sadovnjakov ali
 - redila najmanj 2 glavi velike živine (GVŽ) ali
 - uporabljala od 15 do 30 arov vinogradov in redila še 1 do 2 GVŽ ali
 - imela več kot 50 panjev čebel ali
 - pridelovala zelenjadnice, zelišča, jagode in gojene gobe ter cvetje in okrasne rastline za prodajo.

Zgornjo opredelitev, ki je bila uporabljena ob popisu kmetijstva 2010, upoštevamo tudi pri obravnavanju kmetijskih gospodarstev v tej monografiji.

Dopolnilne dejavnosti na kmetijah niso novost. Že v **agrarni dobi** so se na slovenskem podeželju zaradi drobne posesti in agrarne prenaseljenosti postopno razvijali

raznoverstni poklici in znanja, potrebni za delovanje lokalne skupnosti, ki so omogočali kmečkim gospodinjstvom bolj ali manj soliden in stalen vir dohodka ali zgolj dodaten zaslužek za preživetje. Dohodek so tako gospodinjstva pridobivala iz dejavnosti, ki so bile lahko v tesni povezavi s kmetijstvom (mlinarstvo, žagarstvo, izdelovanje suhe robe itd.), hkrati pa so se razvijali tudi poklici, ki so se povezovali s hitro rastočimi nekmetijskimi gospodarskimi dejavnostmi (kovaštvo, kolarstvo, mizarstvo, tesarstvo, šiviljstvo, prevoznitstvo itd.). Njihov skupni imenovalec je bil, da so se te dejavnosti **večinoma izvajale na kmetiji**.

Z **industrializacijo in policentričnim razvojem** se je povečala možnost **iskanja dohodka tudi izven kmetije** v kmetijskih in nekmetijskih dejavnostih. Specifična agrarna struktura, intenzivna industrializacija, negativen odnos do kmetijstva, kapitalsko osiromašena kmečka posest in določena politična dejanja (zemljiški maksimum, nepristovoljne kmetijske operacije ipd.) so dodatno prispevali k temu, da se je pogosto najbolj vitalen del prebivalstva odselil v neagrarna okolja ali pa se dnevno vozil na delo v zaposlitvena središča. Posledično kar 74,4 % nosilcev kmetijskih gospodarstev v Sloveniji pridobiva dohodek tudi iz drugih dejavnosti (EUROSTAT, 2006).

Slika 1: Temeljne oblike diverzifikacije na kmetiji.

V gospodarsko razvitih državah se v zadnjih letih število kmetij, sposobnih ustvariti zadovoljivo raven dohodka iz kmetijske dejavnosti, stalno zmanjšuje (Pieniadz in sod., 2009). V zadnjem letu na to vse glasneje opozarjajo tudi evropski in slovenski kmetje, še posebej tisti, ki so usmerjeni v mlečno proizvodnjo. Zaradi zagotavljanja gospodarske, finančne in socialne stabilnosti kmečkih gospodinjstev je čedalje bolj pomembno **pridobivanje dohodka iz več virov (diverzifikacija)**, kar je v zadnjih letih odločilno zaznamovalo politično-gospodarske razprave številnih (ne)evropskih držav ter se odrazilo tudi v ukrepih in podporah kmetijske politike. Posledično smo tako v **postindustrijski dobi** na slovenskem podeželju priča prevladujoči **mozaični strukturi dohodka na kmetijah**: nekateri člani kmečkih gospodinjstev kombinirajo dohodke iz kmetijstva in nekmetijskih dejavnosti, ki se izvajajo na kmetiji, drugi so zaposleni v raznovrstnih dejavnostih izven kmetije, tretji so vzdrževani (šolajoči,

upokojeni). V razvitih podeželskih okoljih se vse več kmečkih gospodarstev razvija v smeri tržno zanimivih oblik večfunkcijskega kmetovanja: nekatere izmed njih so zelo tradicionalne, druge pa se od njih vse bolj oddaljujejo. Njihov skupni imenovalac so mnogovrstna uporaba razpoložljivih virov ter raznovrstni in tržno zanimivi proizvodi in storitve, ki vzpostavljajo nove ali dodatne gospodarske strukture lokalnega gospodarstva.

Zaradi specifične agrarne strukture in usihanja dohodka iz kmetijske dejavnosti je za večji del slovenskih kmetij čedalje bolj pomembno iskanje alternativnih dohodkovnih virov s pomočjo **vzpostavljenega mehanizma dopolnilnih dejavnosti**. Le-ta se je začel vzpostavljati z zamudo v primerjavi z državami, ki so bile prej vključene v Skupno kmetijsko politiko EU. Tako se je s skromnimi začetki v letu 1995 (Zakon o gostinstvu je opredelil opravljanje gostinske dejavnosti na kmetiji kot »dopolnilne dejavnosti«) in intenzivirano aktivnostjo zlasti po letu 2000 (Zakon o kmetijstvu v letu 2000, izvedbeni predpisi, ki opredeljujejo pogoje za opravljanje dopolnilne dejavnosti na kmetiji v letu 2001) pričel oblikovati zakonodajno-pravni-davčni-operativni okvir delovanja dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Tako Zakon o kmetijstvu (2008) opredeljuje dopolnilno dejavnost na kmetiji kot dejavnost, ki je povezana s kmetijstvom oziroma gozdarstvom, se opravlja na kmetiji in omogoča kmetiji boljšo rabo njenih proizvodnih zmogljivosti ter delovne sile članov kmetije in zaposlenih na kmetiji.

(Foto: I. Potočnik Slavič)

Slika 2:

Kombinacija raznovrstnih dejavnosti na kmetiji – tradicionalnih, pa tudi trenutno tržno zanimivih – temelji na inovativnosti članov kmečkega gospodarstva, krepí prožnost kmetije in privlačnost podeželja (Goriška brda).

Uvajanje, razvoj in tržno krepitev dopolnilnih dejavnosti označujemo kot **proces**, ki povezuje državo (kot zakonodajalca), kmeta in njegovo družino (kot nosilca idej, ponudnika storitev), trg s potrošnikom (z izoblikovanim odnosom do proizvodov in storitev s podeželja) in družbo kot celoto (prepoznavanje in ustrezno vrednotenje raznovrstne ponudbe podeželja).

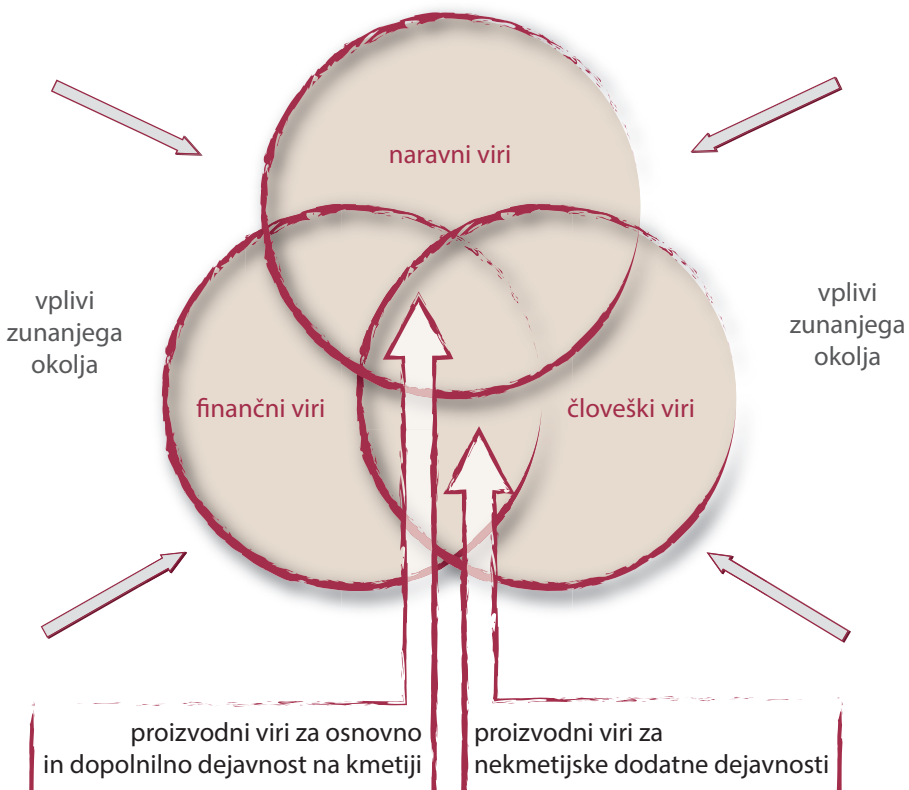
V **svetu in Zahodni Evropi** so kmetje že pred več desetletji prepoznali priložnosti za pridobivanje alternativnih virov dohodka, ki jim jih omogočajo razne vrste dopolnilnih dejavnosti na kmetijah (Gasson, 1988). Pred letom 1991 je bilo za **slovenske**

kmetije, med katerimi je prevladovala polkmečka struktura gospodinjstev, odločilnega pomena pridobivanje dohodka izven kmetije in največkrat tudi izven kmetijske dejavnosti, kmetovali so izven rednega delovnega časa. Tranzicija in globalizacija sta slovenskega kmeta postavili ob bok evropskemu. Slovenski kmetje so večjo potrebo po alternativnih oblikah dohodka na kmetiji intenzivneje prepoznali šele po letu 2000. V letu 2003 je bilo v Sloveniji 47.736 (83 %) kmetij z do 10 ha obdelovalnih površin. Prav pri teh je začela nastajati vedno večja potreba po alternativnem dohodku, dopolnilne dejavnosti na kmetiji pa so jim predstavljale potencialni vir dodatnega zaslužka.

I.1 Viri na kmetiji

Kmetija mora, tako kot vsak proizvodno-gospodarski subjekt, za izvajanje svoje osnovne proizvodnje zagotoviti vse klasične vrste proizvodnih virov: naravne vire, finančne in človeške vire.

Slika 3: Proizvodni viri na kmetiji in njihovo kombiniranje za osnovno, dopolnilne in dodatne dejavnosti na kmetiji.

Med **naravnimi viri** so najpomembnejše **površine kmetijskih zemljišč in gozda**, saj so v tej dejavnosti nenadomestljiv proizvodni vir. Njihova prava vrednost za proizvodnjo se ne odraža samo v njihovem fizičnem obsegu, temveč tudi v njihovem proizvodnem potencialu. Le-ta je v večji meri odvisen od **obstojećih naravnih pogojev za kmetijsko dejavnost**, ki se zrcalijo v **vrsti možne rabe** (njive, trajni nasadi, travniki, pašniki ali gozd) in v dodatnih **kapitalskih vlaganjih** (v izboljšave zemljišč, namakanje ipd.).

(Foto: A. Perpar)

Slika 4:

V alpskem in predalpskem svetu Slovenije v strukturi rabe tal prevladujeta gozd in trajno travninje, zato imajo kmetije manjše možnosti izbire proizvodne usmeritve (gozdarstvo, živinoreja). Zaradi večje učinkovitosti in boljše rabe razpoložljivih virov pa se kmetije pogosto odločajo za dopolnilne dejavnosti (npr. predelava lesa, mleka in mesa, turizem na kmetiji ipd.; Logarska dolina).

Kapital, ki se je v Sloveniji praviloma oblikoval z generacijskimi vlaganji razpoložljivih finančnih virov kmečkega gospodinjstva, na kmetiji razdelimo na **opredmeten (stvarni) kapital**, katerega značilne pojavne oblike so opremljenost z zgradbami, stroji in opremo, proizvodna usmerjenost oziroma specializacija in tehnologije, ter **neopredmeten (nestvarni) kapital**, ki se odraža v tržnosti in kontinuiranosti razvoja kmetije (investicije, sledenje tehnološkemu razvoju, gotovost nasledstva ...). Trenutna moč finančnih virov kmečkega gospodinjstva se odraža v strukturi in obsegu obstoječih virov dohodka, ekonomski učinkovitosti kmetijske dejavnosti in investicijskem potencialu.

Človeške vire na kmetijah tradicionalno primarno predstavljajo člani kmečke družine, ki jih poleg številčnosti kot proizvodni vir pomembno opredeljujejo njihova izobrazba oziroma usposobljenost, starost in osebnostne značilnosti (podjetnost, iniciativnost, želja po napredku, tradicija ...).

Zunanje okolje na učinkovitost rabe razpoložljivih proizvodnih virov vpliva predvsem preko stanja in razvitosti trga (domači in tuji trg), konkurence (drugi kmetje in podjetniki), kmetijske politike in zakonodaje (spodbude, zahteve, omejitve ...), finančnih virov za spodbujanje/omogočanje investicij ter davčne politike in posredno vpliva ostalih politik.

Izvajanje **dopolnilnih in dodatnih dejavnosti na kmetiji** je že zgodovinsko predvsem posledica podzaposlenosti stvarnega kapitala in človeških virov ob

omejeni razpoložljivosti naravnih virov. Pri tem obstaja za izvajanje dopolnilne dejavnosti v veliki večini primerov, poleg presežka kapacitet opredmetenega kapitala in človeških virov, tudi presežek kmetijskih in/ali gozdarskih proizvodov, katerim s predelavo ali dodelavo lahko povečujemo njihovo dodano vrednost. V izvajanje dodatnih dejavnosti pa presežki kmetijskih in/ali gozdarskih proizvodov niso vključeni.

I.2 Ocena virov kmetij in kmetijstva v Sloveniji

Čeprav smo v našem delu usmerjeni na proučevanje in možnosti rabe virov individualne kmetije, sta širše ovrednotenje in interpretacija **virov kmetijstva** kot dejavnosti pomembna za razumevanje razmer v Sloveniji in umestitev vsebine v celosten razvoj podeželja.

Pri predstavitvi obsega, obstoječe rabe in dejanske razpoložljivosti virov slovenskega kmetijstva smo se naslonili na že predhodno predstavljeno zasnovo virov (slika 3) in ji poskušali vsebinsko slediti. Obravnavamo torej tri skupine osnovnih proizvodnih virov kmetijstva: naravne vire kot temelj za razvoj same panoge ter človeške in finančne vire. Ko govorimo o rabi razpoložljivih virov na slovenski kmetiji, obravnavamo vire vseh 72.377 slovenskih kmetijskih gospodarstev (Poročilo o stanju kmetijstva ..., 2015). Seveda na razpoložljivost posamezne vrste virov, njihov obseg in njihovo dostopnost vplivajo številni dejavniki. Tega se posamezni kmetje dobro zavedajo in to dokazujejo preko različnih (inovativnih) kmetijskih praks, diverzifikacije dohodka, različnih oblik povezovanj ipd., manj pa se to zavedanje odraža oziroma prepoznava na ravni celotnega sektorja.

Prav ustrezno prepoznavanje ter sposobnost aktiviranja in povezovanja naravnih, človeških in finančnih virov kmetije se odražata v proizvodnih kapacitetah kmetije. Te so ključne za drugačno pozicioniranje dejavnosti v prihodnjem gospodarskem in družbenem kontekstu.

Naravni viri – temelj za razvoj kmetijstva

Razpoložljive **površine kmetijskih zemljišč in gozda predstavljajo temelj kmetijski dejavnosti**. Eno ključnih vprašanj, ki si ga postavljamo ob vrednotenju in predvsem razvojnem načrtovanju kmetijstva, je povezano z njihovim omejenim obsegom. Upoštevajoč podatke o dejanski rabi tal (Evidenca dejanske rabe ..., 2014), znaša obseg kmetijskih zemljišč na prebivalca Slovenije komaj 3000 m², če pa upoštevamo le površine njiv, pa jih ima vsak Slovenec na razpolago 900 m². Po ocenah je za zagotavljanje samooskrbe s hrano potrebnih od 2500 do 3000 m² obdelovalnih zemljišč na prebivalca (Hrustel Majcen, 2004), torej lahko obstoječe razmere v Sloveniji razumemo kot manj ugodne z vidika zagotavljanja ustreznih prehranske samooskrbe.

Po podatkih SURS se obseg KZU zadnjih nekaj let bistveno ne spreminja. V obdobju od leta 2000 do 2013 se površine KZU skoraj niso spremenile, njihov skupni obseg

477.000 ha leta 2013 je bil le za 2 % manjši kot leta 2000. **Osnovni naravni proizvodni vir torej ostaja razmeroma stabilen.** Opozoriti pa velja na nekoliko očitnejše spremembe površin drugih kategorij zemljišč (glej preglednico 1). Celoten obseg kmetijskih zemljišč se je v zadnjih trinajstih letih postopoma zmanjševal in v letu 2013 smo prvič zabeležili manj kot 500.000 ha kmetijskih zemljišč skupaj. Torej se je zmanjšal dejanski obseg potencialnih kmetijskih zemljišč za uporabo, saj so vključena tudi kmetijska zemljišča v zaraščanju, ki so bila v preteklih letih pogosto izpostavljena kot velik problem trajnostne kmetijske rabe zemljišč. Podatki kažejo, da se je obseg evidentiranih kmetijskih zemljišč v zaraščanju samo v 13 letih skrčil na tretjino površin iz leta 2000.

Ker tudi gozd uvrščamo med naravne vire, moramo opozoriti še na postopno zmanjševanje obsega gozda v lasti kmetijskih gospodarstev. Zmanjšanje tega proizvodnega potenciala do leta 2013 znaša skoraj 20.000 ha. Dodatno pa je potrebno opozoriti še na posledice naravne nesreče, žledoloma v februarju 2014, ki je pomembno prizadel obsežne površine gozdov Slovenije in predvsem zmanjšal proizvodni potencial gozdov za prihodnja leta.

Preglednica 1: Skupna in kmetijska zemljišča (KZ) kmetijskih gospodarstev v Sloveniji.

Kategorija zemljišča	2000	2003	2005	2007	2010	2013
KZ skupaj	537.249	526.247	526.660	524.167	507.091	499.414
KZU	485.879	486.473	485.432	488.774	474.432	477.023
KZ v zaraščanju	46.639	38.021	38.524	33.083	29.923	17.726
Gozd	394.701	385.934	376.741	377.768	373.629	375.504

Vir: Skupna in kmetijska zemljišča kmetijskih gospodarstev ..., 2015.

Bolj kot skupne površine razpoložljivih kmetijskih zemljišč pa sta pomembni velikost in struktura rabe zemljišč na ravni kmetijskega gospodarstva. Izboljševanje **velikostne strukture slovenskih kmetij** je povezano z upadanjem števila kmetijskih gospodarstev, ki se je samo v medpopisnem obdobju (2000–2010) zmanjšalo za skoraj 11.800, do leta 2013 pa še za nadaljnjih 2269. Tega leta je bilo v Sloveniji skupaj evidentiranih 72.377 kmetijskih gospodarstev (v nadaljevanju KMG), ki so skupaj obdelovala 477.023 ha kmetijskih zemljišč (Skupna in kmetijska zemljišča kmetijskih gospodarstev ..., 2015).

Tudi **prikaz prostorske razmestitve kmetij** (po velikostnih razredih) kaže izrazito številčno prevlado majhnih kmetij z do 5 ha KZU (60 %), ki so zastopane na območju celotne Slovenije, na kmetijsko bolj razvitem severovzhodnem delu Slovenije pa je njihovo število največje. Kmetijska gospodarstva večja od 20 ha sicer predstavljajo le 4,8 % vseh, so pa prevladujoča na pridelovalno najugodnejših območjih Slovenije.

Poleg samega števila in razporeditve KMG je pomembno obravnavati spremembe števila gospodarstev v povezavi s posamezno vrsto rabe zemljišč. Podatki zadnjih dveh popisov kmetijskih gospodarstev kažejo, da je najbolj očitni upad števila tistih s sadovnjaki, katerih število se je zmanjšalo za dobro tretjino, nekoliko manj

izrazito pa je zmanjšanje števila tudi pri drugih vrstah rabe. Vendar podrobnejše analize gibanja števila gospodarstev na regionalni ali celo nižjih prostorskih ravneh ter terenske ugotovitve kažejo, da se težnja zmanjševanja števila kmetij v Sloveniji postopoma umirja.

Po obsegu kmetijskih zemljišč je leta 2010 povprečno slovensko kmetijsko gospodarstvo obdelovalo 6,4 ha KZU, od tega v povprečju 2,7 ha njiv, 4,5 ha travinja in 0,7 ha trajnih nasadov. Če to sliko primerjamo z razmerami izpred desetih let ugotovimo, da se je v razmeroma kratkem času povprečno velika slovenska kmetija povečala za 0,8 ha. Izboljšanje strukture kmetijske rabe kaže že podatek, da se je povprečen obseg njiv na gospodarstvo povečal izraziteje (z 2,1 ha na 2,7 ha na gospodarstvo) kot obseg travinja (s 3,8 ha na 4,5 ha na gospodarstvo).

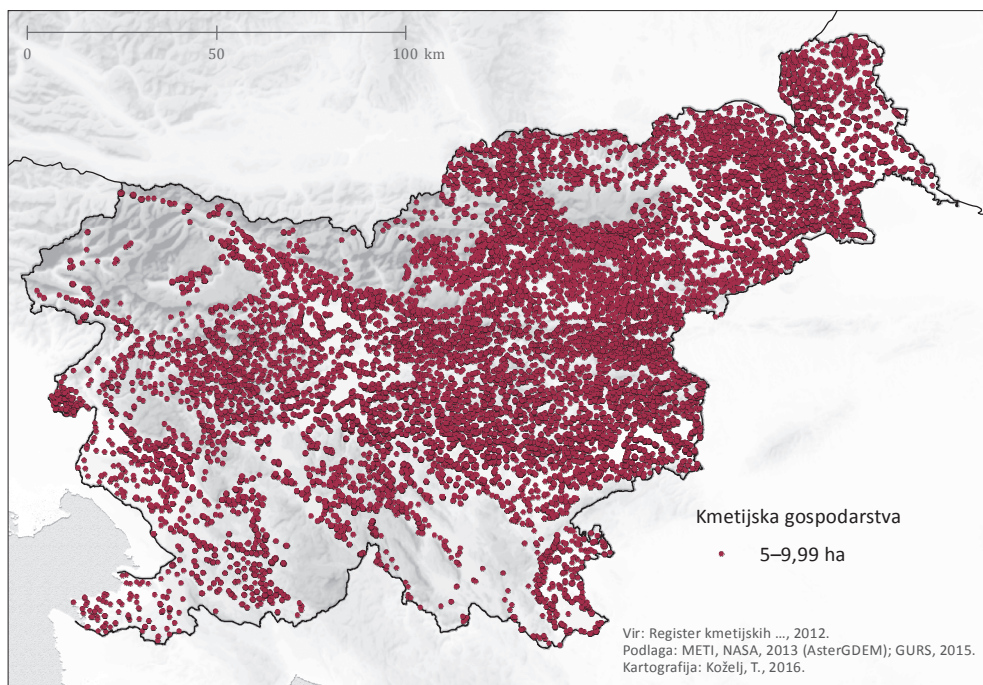
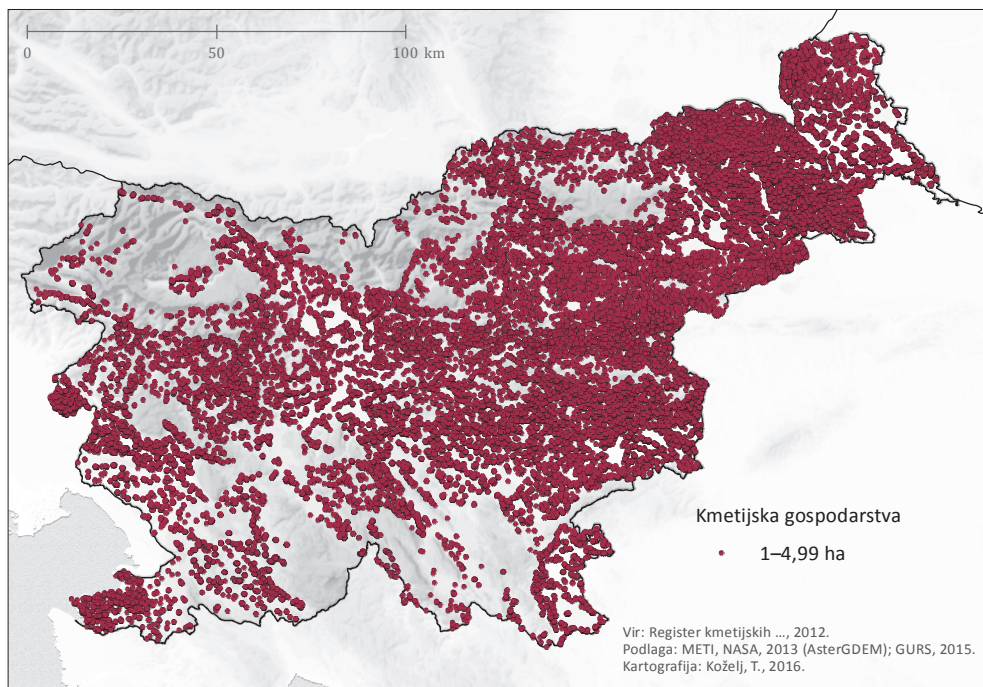
Slika 5:

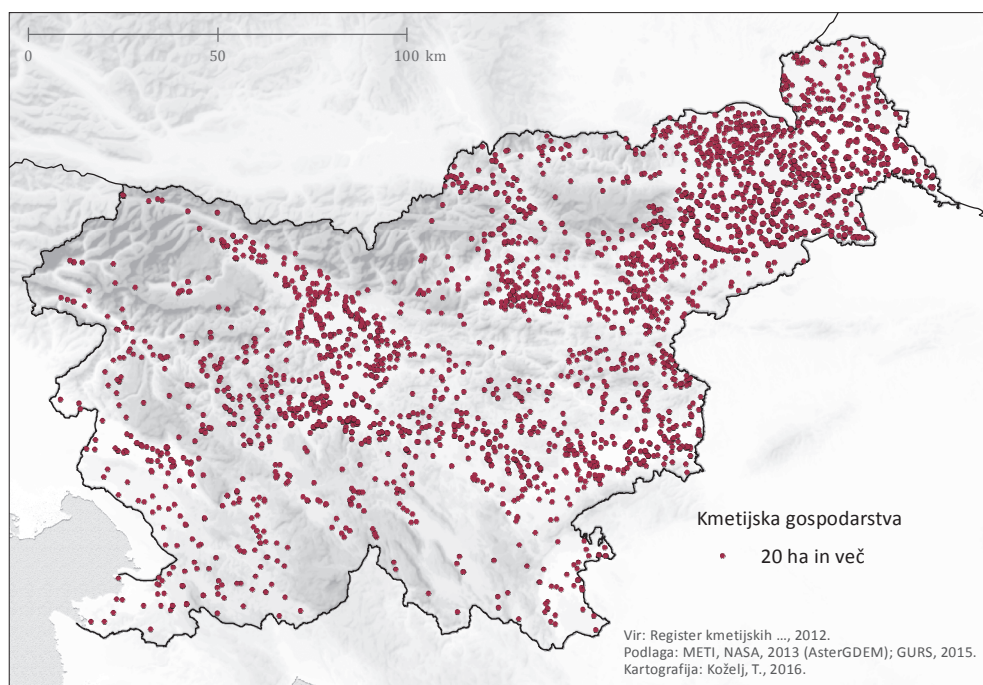
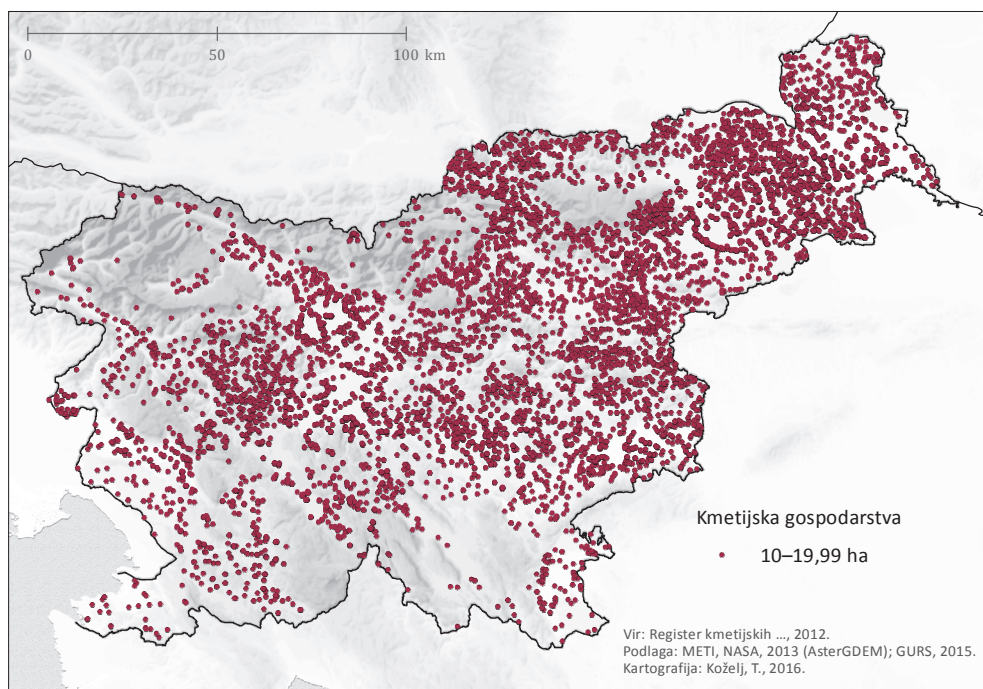
Kljub spodbudnemu dejstvu, da se je povprečna slovenska kmetija v zadnjem desetletju povečala za skoraj hektar KZU, pa po velikosti še vedno močno zaostaja za povprečjem EU (12 ha v EU-28). Povečal se je interes za najem kmetijskih zemljišč, zlasti v obsredozemski Sloveniji.

Foto: Š. Guštin

Slike 6–9: Prikaz razporeditve kmetijskih gospodarstev po velikostnih razredih.

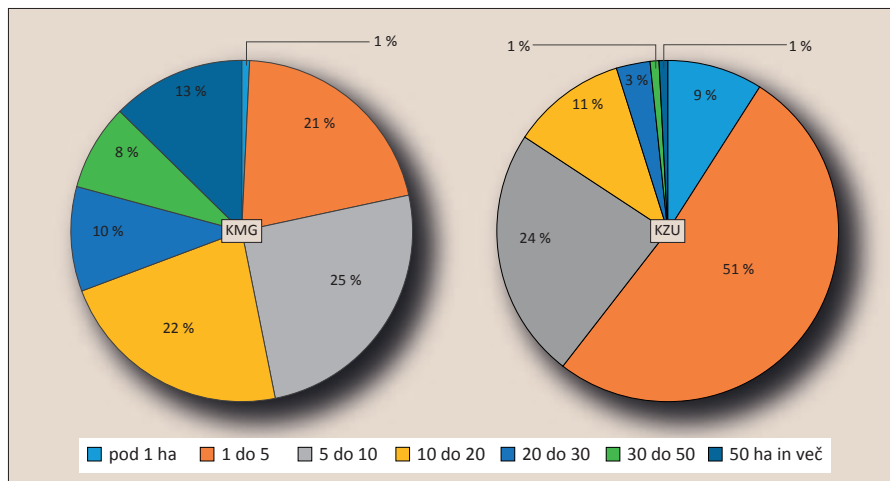
Preglednica 2: Število kmetijskih gospodarstev po prevladujoči rabi zemljišč in njihova povprečna velikost.

Slovenija	Število gospodarstev		Indeks 2010/2000	Povprečno ha/gospodarstvo		Indeks 2010/2000
	2000	2010		2000	2010	
Gospodarstva z njivami	80.858	63.272	78,3	2,1	2,7	127,5
Gospodarstva s trajnimi nasadi	58.056	39.402	67,9	0,5	0,7	132,1
Gospodarstva s trajnim travinjem	74.230	61.949	83,5	3,8	4,5	116,5
Gospodarstva s KZU – skupaj	86.423	74.646	86,2	5,6	6,4	113,3

Vir: Število kmetijskih gospodarstev ..., 2015.

Na **proces koncentracije zemljišč** kažejo torej spremembe velikostne strukture kmetijskih gospodarstev. Bolj kot povprečne velikosti pa so pomembne spremembe v številu večjih kmetij in obsegu zemljišč, ki jih te kmetije obdelujejo. Delež kmetijskih gospodarstev, ki razpolagajo z več kot 10 ha kmetijskih zemljišč, je v obdobju 2000–2013 z 12,7 % porasel na 15,7 %. Več kot podvojilo se je tudi število velikih kmetijskih gospodarstev z več kot 20 ha kmetijske zemlje (skupaj leta 2013 predstavljajo že 4,8 % vseh gospodarstev), ki obdelujejo 31 % vseh površin KZU.

Slika 10: Struktura KMG in KZU po velikostnih razredih v Sloveniji leta 2013.

Vir: Skupna in kmetijska zemljišča kmetijskih gospodarstev ..., 2015.

Velja torej poudariti, da je večina naravnih virov (kmetijskih zemljišč) v uporabi razmeroma majhnega deleža KMG. Govorimo o vse večji koncentraciji kmetijskih zemljišč, ki jih lahko interpretiramo tudi kot pomembne strukturne spremembe slovenskega kmetijstva, na drugi strani pa ima kar 60 % majhnih gospodarstev, ki obdelujejo do 5 ha KZU, na voljo za uporabo le 22 % razpoložljivih kmetijskih zemljišč. Značilna slovenska majhna kmetijska gospodarstva, ki v nekaterih regijah še vedno

igrajo pomembno vlogo vzdrževalca kulturne pokrajine in blažilca socialnih razmer, ob vseh spremembah izgubljajo svojo vlogo in »identiteto«.

Čeprav se velikostna struktura kmetij izboljšuje (predvsem na račun že omenjenega zmanjševanja njihovega števila), velja posebej izpostaviti podatek o obsegu in deležu **najetih KZU**. Opozarjamo na probleme, ki se lahko pojavijo v povezavi z dostopnostjo kmetijskih zemljišč. Različne raziskave namreč kažejo, da je problem dostopnosti ustreznih kmetijskih površin na ravni individualne kmetije vse bolj akuten problem slovenskega kmeta (Lampič in sod., 2013; Slabe, 2015). Po uradni statistiki v strukturi KZU najeta zemljišča predstavljajo že skoraj tretjino. Načrtovanje razvoja dejavnosti na ravni kmetije je veliko težje, bolj tvegano, če kmet nima zagotovljenega osnovnega pridelovalnega vira – ustreznih površin zemljišč. Še posebej so občutljive razmere za nekatere oblike kmetovanja, npr. za ekološke pridelovalce, kjer ustrezna priprava in obdelava zemljišč predstavljata osnovo za njihovo delo, ali pridelovalce, ki so vezani na trajne nasade, saj so investicije v napravo visoke, obdobje njihovega amortiziranja (življenjska doba nasada) pa dolgo.

Dinamika najemanja kmetijskih zemljišč se pomembno razlikuje na ravni statističnih regij. V Zasavski in Koroški regiji je zabeležen najnižji delež KZU, vzetih v najem. Kmetijska gospodarstva svojo dejavnost razvijajo pretežno v okviru obstoječih lastnih virov (zemljišč). Po drugi strani pa npr. kmetijsko najpomembnejša Pomurska regija, ki poleg Podravske in Savinjske regije razpolaga z največjim obsegom KZU, izrazito odstopa po visokem deležu KZU v najemu. Povsem drugačne razmere so v Obalno-kraški regiji, kjer je ob skromnih obstoječih površinah KZU (13.601 ha) njihov delež v najemu najvišji med vsemi slovenskimi regijami.

Preglednica 3: V najem vzeta KZU po statističnih regijah (leta 2010).

Statistična regija	Površina vseh KZU (ha)	KZU vzeta v najem (ha)	Delež KZU, vzetih v najem
Zasavska	6003	787	13,1
Obalno-kraška	13.601	5825	42,8
Koroška	21.163	3018	14,3
Notranjsko-kraška	22.240	5599	25,2
Spodnjeposavska	26.693	6409	24,0
Goriška	29.414	7991	27,2
Gorenjska	31.411	7277	23,2
Jugovzhodna Slovenija	49.400	14.741	29,8
Osrednjeslovenska	62.617	14.502	23,2
Pomurska	64.076	25.159	39,3
Savinjska	67.297	13.550	20,1
Podravska	80.516	24.314	30,2
Slovenija	474.432	129.173	27,2

Vir: Kmetijska gospodarstva po vrsti rabe vseh zemljišč v uporabi, 2015.

Zanimive so tudi ugotovitve raziskave med tržno naravnanimi ekološkimi kmetijami Slovenije (vzorec 135 kmetij), kjer se je pokazalo, da med obravnavanimi kar 95 kmetij zemljo najema, v skupni strukturi pa je delež najete kmetijske zemlje celo 55 % (Lampič in sod., 2013). Istočasno se je pokazalo, da med agrotehničnimi ovirami zelo visok odstotek vprašanih ocenjuje problem pomanjkanja kmetijske zemlje kot zelo velik oziroma velik problem, posebej pa so izpostavili, da imajo pri pridobivanju zemljišč velike težave. Razvojno gledano torej tudi tržno naravnani kmetje prav pomanjkanje kmetijskih zemljišč (bodisi za najem ali nakup) ocenjujejo kot enega ključnih razvojnih problemov kmetije.

Obseg KZU v Sloveniji ostaja relativno stabilen. Velikostna in posestna struktura slovenskih kmetij se postopoma izboljšujeta, saj se je povprečna velikost KMG s 5,6 ha (leta 2000) povečala na 6,6 ha (leta 2013). Število kmetijskih gospodarstev še naprej upada, najbolj v skupini KMG velikostnega razreda od 5 do 10 ha (z 22.058 na 17.207), najizraziteje pa se je povečalo število kmetij, ki obdelujejo nad 50 ha KZU (s 552 na 1549). Vse pomembnejšo gospodarsko vlogo tako prevzemajo večje kmetije. Leta 2013 je 4,8 % kmetijskih gospodarstev, večjih od 20 ha (skupaj jih je bilo 3505), obdelovalo kar 31 % kmetijske zemlje v Sloveniji.

Še vedno pa skoraj 60 % kmetij prideluje izključno ali pretežno za lastne potrebe, preostalih 40 % pa za prodajo. Ta skupina »tržno orientiranih« kmetij že sedaj obdeluje 73 % vseh KZU. Kmetijska gospodarstva, katerih ekonomska velikost presega 25.000 EUR, so v letu 2013 ustvarila 60 % celotnega standardnega prihodka v kmetijstvu.

Problem dostopnosti ustreznih kmetijskih površin na ravni individualne kmetije postaja vse bolj akuten problem slovenskega kmeta. Po uradni statistiki v strukturi kmetijskih zemljišč najeta zemljišča predstavljajo že skoraj tretjino. Načrtovanje razvoja dejavnosti na ravni kmetije je v takšnih razmerah, ko kmet nima zagotovljene-ga osnovnega pridelovalnega vira (ustreznih površin zemljišč) veliko bolj tvegano.

Finančni viri kmetije

Obseg in struktura **finančnih virov na kmetiji**, njena investicijska zmogljivost ter celotna ekonomska učinkovitost usmerjajo njeno razvojno naravnanoost. Poznavanje obsega različnih virov in tudi same dinamike dohodkov na kmetijah že leta ostaja odprto in nikoli zares podrobno analizirano vprašanje. V času velikih gospodarskih in družbenih sprememb postaja vse bolj očitno, da je prav gospodarski vidik ključen tako za obstoj kot tudi za bodoči razvoj kmetijstva. V preteklosti smo se vse preveč zatekali k številnim analizam obsega zemljišč, pridelave, donosov po posameznih kulturah ipd., nismo pa vzeli pod drobnogled kmetije kot samostojne enote, ki poizkuša delovati in preživeti v okviru vseh svojih razpoložljivih virov.

V nadaljevanju predstavljamo samo nekatere elemente finančnih virov kmetijstva, ki jih obravnavamo kot opredmeteni in neopredmeteni kapital. Prvega lahko

ocenjujemo s pomočjo podatkov o opremljenosti kmetij s stroji, opremo, zgradbami ipd., odraža pa se tudi v proizvodni usmeritvi oziroma specializaciji kmetijstva. Še nekoliko kompleksneje se odraža na kmetiji neopredmeteni kapital, in sicer v njeni tržni naravnosti pa tudi kontinuiranosti razvoja. V poglavju 4 smo posebno pozornost namenili prav profilom vitalnih kmetij, kjer se odraža ključna vloga njihovega dolgoročno naravnane razvoja.

Uvodoma velja omeniti t. i. **proračunska sredstva za kmetijstvo**, ki so se po vstopu v EU, ko so se v financiranje in sofinanciranje večine ukrepov vključili evropski skladi, močno povečala. Prva leta se je rast izplačanih sredstev povečevala zmerno in enakomerno (preglednica 4), po letu 2006 pa je obseg izplačil precej bolj spremenljiv, saj prihaja do velikih razlik v dinamiki izplačil med leti oziroma do zamikov izplačil obveznosti. Proračunski izdatki za kmetijstvo zadnja leta ostajajo stabilni in se gibljejo med 340 in 380 mio EUR na letni ravni. Del teh izdatkov pokriva proračun Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (MKGP), delež EU sredstev pa se v okviru omenjenega proračuna giblje od 54 % (leta 2008) pa do 69 % (2012; Poročilo o stanju kmetijstva ..., 2015).

Preglednica 4: Proračunska izplačila, povezana s kmetijstvom, po skupinah ukrepov (od leta 2000 do 2014) v 1000 EUR.

Skupina ukrepov	2000	2004	2006	2007	2010	2012	2014
Tržni ukrepi in neposredne podpore proizvajalcem	72.400	109.319	139.601	97.324	163.011	163.227	164.206
Razvoj podeželja in kmetijska strukturna politika	38.777	77.941	133.030	175.361	149.713	182.444	149.455
Splošne storitve v podporo razvoju kmetijstva	33.293	41.309	42.998	41.213	42.951	38.477	36.867
Skupaj proračunska izplačila	144.470	228.569	315.629	313.898	355.675	384.148	350.528

Vir: Poročilo o stanju kmetijstva ..., 2015.

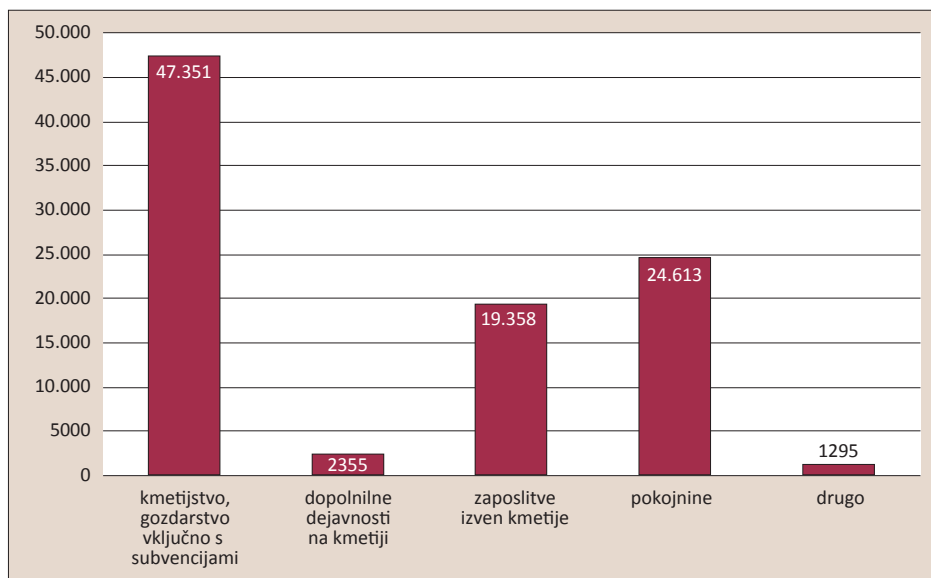
Največ proračunskih sredstev je bilo v letu 2014 namenjenih tržnim ukrepom in neposrednim podporam (47 %) ter razvoju podeželja (43 %), delež, namenjen financiranju splošnih storitev za kmetijstvo, pa je ostal razmeroma nizek (Poročilo o stanju kmetijstva ..., 2015).

Z novim programskim obdobjem izvajanja Programa razvoja podeželja v obdobju 2014 do 2020 se tudi na tem polju, ki je zadnjih nekaj let predstavljalo razmeroma stabilen in »varen« del financiranja, obeta precej sprememb in več negotovosti, na kar mora biti pripravljen celoten kmetijski sektor kot tudi posamezen kmet oziroma kmetija.

Neposredno finančne vire kmečkega gospodinjstva, glede na razpoložljivost podatkov, ocenjujemo preko podatkov o strukturi in obsegu vseh virov dohodka na kmetiji. Grobo oceno strukture različnih finančnih virov slovenskih kmetij smo pridobili s pomočjo anketnega vprašalnika, s katerim smo zajeli 48.760 slovenskih kmetij leta 2013 (Anketa kmetov v času prijave zbirnih vlog, 2013). V času oddajanja zbirnih vlog smo med drugim ugotavljali, kakšna je **kmetova ocena strukture vseh dohodkov**

na kmetiji. Kmetje so navedli le najpomembnejše vire in tako se je pokazalo, da se kmetije, poleg osnovnega vira iz same kmetijske dejavnosti (skupaj s subvencijami), ki so ga navedli skoraj vsi vprašani, najpogosteje preživljajo bodisi s pokojninami ali viri, ki jih pridobijo z zaposlitvijo izven kmetije. Gre za ključne poudarke, saj je več kot polovica vprašanih kmetov navedla kot dodaten finančni vir v gospodinjstvu pokojnino. Kmetije z dopolnilno dejavnostjo so kot pomembnejši finančni vir navajale še dohodke iz izvajanja dopolnilne dejavnosti.

Slika 11: Različni viri dohodkov na kmetijah po rezultatih anketiranja kmetov.

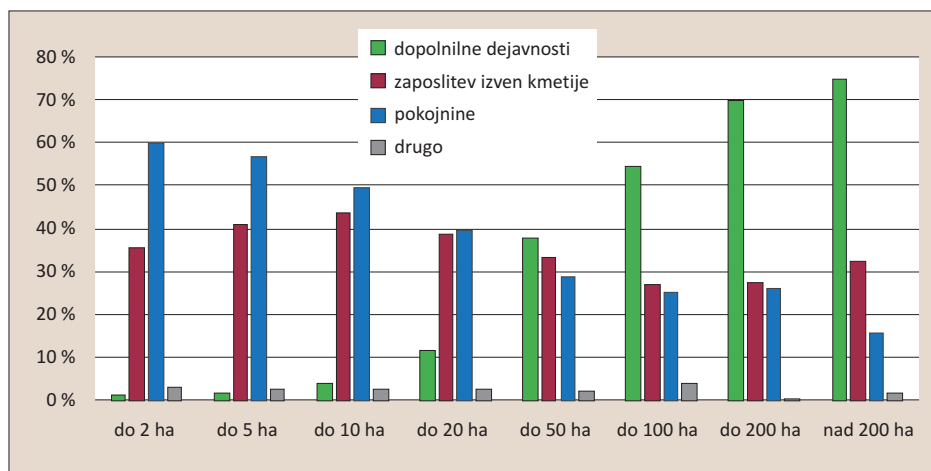

Vir: Anketa kmetov v času prijave zbirnih vlog, 2013.

V zvezi s pojavnostjo posameznega vira dohodka (brez dohodka iz osnovne dejavnosti) je zanimiv prikaz po velikostnih razredih kmetij. Pri najmanjših kmetijah (v velikostnem razredu do 5 ha KZU) se med viri dohodka pri več kot 50 % anketiranih kmetij pojavljajo pokojnine. Ostali dohodki (predvsem dohodek od zaposlitve izven kmetije) se pojavljajo pri manjšem deležu anketiranih kmetij.

Pri kmetijah velikostnega razreda od 10 do 20 ha se viri dohodka iz pokojnin, zaposlitve izven kmetije in dopolnilnih dejavnosti v povprečju pojavljajo bolj enakomerno, vsaj pri 30 % anketiranih kmetij. Pomembno pa je, da smo pri kmetijah v večjih velikostnih razredih zaznali izrazito večji delež tistih, ki jim vir dohodka predstavlja tudi dopolnilna dejavnost. Ugotavljamo torej, da se z velikostjo kmetije povečuje pogostost pojavljanja dopolnilne dejavnosti kot vira dohodka, s tem pa tudi gospodarski pomen izvajanja dopolnilnih dejavnosti.

Slika 12: Struktura kmetij po velikostnih razredih, ki poleg kmetijskega dohodka pridobivajo tudi dohodke iz navedenih virov (graf prikazuje pojavnost določenega vira dohodka na anketiranih kmetijah posameznega velikostnega razreda).

Vir: Anketa kmetov v času prijave zbirnih vlog, 2013.

V proizvodni usmerjenosti oziroma **specializaciji kmetije** se odraža t. i. opredmeteni kapital kmetije. Za slovensko kmetijstvo v celoti je značilno, da se vzporedno s hitrimi strukturnimi spremembami, ki se kažejo v postopnem izboljševanju velikostne in posestne strukture, odvijajo tudi hitre spremembe na področju proizvodne usmerjenosti kmetijskih gospodarstev v smeri vse večje specializacije pridelave.

Preglednica 5: Število kmetijskih gospodarstev po glavnih proizvodnih tipih kmetovanja po popisnih podatkih leta 2000 in 2010.

Proizvodni tipi kmetovanja	Slovenija		
	Število		Indeks
	2000	2010	2010/00
Pridelava poljščin	2819	12.778	453,3
Vrtnarstvo	438	523	119,4
Trajni nasadi	9920	8688	87,6
Pašna živinoreja	22.284	29.885	134,1
Prašiči in perutnina	2028	914	45,1
Mešana rastlinska pridelava	10.975	5513	50,2
Mešana živinoreja	24.369	4929	20,2
Mešana rastlinska prid., živinoreja	13.598	11.416	84,0
Skupaj	86.431	74.646	86,4

Vir: Kmetijska gospodarstva po tipu kmetovanja ..., 2015.

V letu 2013 je bilo v določeno vrsto rastlinske oziroma živinorejske pridelave usmerjenih že 72 % kmetijskih gospodarstev. V okviru specializirane rastlinske pridelave prevladujejo gospodarstva, ki so usmerjena v poljedelstvo (21 %), in tista, ki so usmerjena v gojenje trajnih nasadov. Med specializiranimi živinorejskimi gospodarstvi prevladuje pašna živinoreja (saj se z njo ukvarja 39 % vseh kmetijskih gospodarstev). Z mešano pridelavo, bodisi mešano rastlinsko pridelavo bodisi mešano živinorejo ali pa kombinacijo obojega, se je ukvarjalo 28 % kmetijskih gospodarstev (Poročilo o stanju kmetijstva ..., 2015).

Primerjava proizvodne usmeritve po podatkih popisa kmetijskih gospodarstev med leti 2000 in 2010 kaže na velik preobrat v proizvodni usmerjenosti, ki se je v preteklem desetletju zgodil na kmetijah: večja specializacija na področju pridelave poljščin in vrtnarstva ter razvoj pašne živinoreje na račun upada mešane rastlinske pridelave in mešane živinoreje.

Regionalna razporeditev kmetij po proizvodnih tipih je v veliki meri odraz naravnih, strukturnih in tehnoloških razmer za kmetijstvo na posameznem območju. Na splošno velja, da se s slabšanjem naravnih razmer in s tem oženjem izbora kultur zmanjšuje število gospodarstev z mešano pridelavo in povečuje število specializiranih.

T. i. neopredmeteni kapital kmetije se odraža v njeni tržnosti in dolgoročnejsi naravnem razvoju z ustreznimi investicijami ter neprestanem tehnološkem prilagajanju itd. Tržna naravnost kmetije je skoraj praviloma že povezana z njenim kontinuiranim razvojem, prilagajanjem razmeram na trgu, posredno tudi sledenjem tehnološkim spremembam in razvoju. Popisni podatki o namenu kmetijske pridelave (za leto 2010) po družinskih kmetijah kažejo, da v celotni strukturi 40 % kmetijskih gospodarstev prideluje pretežno za prodajo, po regijah pa je delež teh kmetij v Koroški (53 %), Goriški (49 %) in Pomurski (47 %) regiji še pomembno višji (Namen kmetijske pridelave, 2015).

Kmetijska gospodarstva so v letu 2013 dosegla **skupni standardni prihodek** v višini dobre milijarde EUR, k čemur so specializirana gospodarstva prispevala 78 %. Če izhajamo iz velikostnih razredov ekonomske velikosti kmetij, je bilo v letu 2013 skoraj dve tretjini kmetijskih gospodarstev v razredih do 8000 EUR standardnega prihodka. Ta gospodarstva so skupaj ustvarila slabo petino (17 %) standardnega prihodka, kmetovala pa na 28 % vseh kmetijskih zemljišč. Pomembnejša je skupina gospodarstev v razredih ekonomske velikosti med 8000 in 25.000 EUR standardnega prihodka, ki predstavljajo četrtno vseh gospodarstev (in standardnega prihodka na kmetijah). Hkrati gospodarstva obdelujejo skoraj 30 % KZU in zaposlujejo prav toliko polnovrednih delovnih moči (PDM). Le pri okoli 10 % kmetijskih gospodarstev ekonomska velikost dosega ali presega 25.000 EUR standardnega prihodka, ta velikostni razred pa skupaj ustvari 60 % celotnega standardnega prihodka v kmetijstvu (Poročilo o stanju kmetijstva ..., 2015).

Upoštevajoč glavne proizvodne usmeritve največji delež k skupnemu standardnemu prihodku slovenskega kmetijstva prispevajo kmetije s pašno živinorejo (39 % kmetij prispeva 50 %) ter kmetije, usmerjene v mešano rastlinsko pridelavo-živinorejo (14 % kmetij prispeva 13 %; Poročilo o stanju kmetijstva ..., 2015).

Preglednica 6: Kmetijska gospodarstva po razredih ekonomske velikosti.

Razredi ekonomske velikosti (standardni prihodek)	2007	2010	2013
Manj kot 2000 EUR	16.969	15.691	12.202
Od 2000 do manj kot 4000 EUR	16.851	17.650	15.372
Od 4000 do manj kot 8000 EUR	18.447	18.120	19.284
Od 8000 do manj kot 15.000 EUR	11.051	10.648	11.434
Od 15.000 do manj kot 25.000 EUR	5366	4996	5850
Od 25.000 do manj kot 50.000 EUR	4296	4463	4702
Od 50.000 do manj kot 100.000 EUR	1634	2170	2408
100.000 EUR ali več	724	908	1126
Skupaj	75.340	74.646	72.377

Vir: Število kmetijskih gospodarstev po ekonomski velikosti ..., 2015.

Spreminjanje števila kmetijskih gospodarstev po razredih ekonomske velikosti nam omogoča posredno kvantitativno oceno dohodkovnega položaja, trženja proizvodov in storitev. Vse večji delež kmetij v razredu ekonomske velikosti nad 8000 EUR standardnega prihodka odraža proizvodno bolj naravnano kmetijstvo, posledično pa take kmetije predstavljajo zdravo gospodarsko jedro, kjer je njihov dohodkovni položaj ugodnejši zaradi kmetijske dejavnosti (skupaj z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji). Delež takšnih kmetij je pričakovano višji v statističnih regijah, kjer je delež čistih kmetij večji, na primer na Koroškem (47,6 %) in Gorenjskem (39 %). Visok je tudi v pridelovalno intenzivnih regijah (Pomurska in Podravska statistična regija), najnižji pa v Obalno-kraški regiji (manj kot 20 %).

Povezavo med prihodkom na kmetiji in dopolnilnimi dejavnostmi gre iskati tudi v primerjavi podatkov o deležu kmetij v razredu ekonomske velikosti nad 8000 EUR standardnega prihodka in deležem kmetij z dopolnilnimi dejavnostmi. Analiza podatkov je pokazala, da je v regijah z višjim deležem kmetij z večjim prihodkom od kmetijstva (Koroška in Gorenjska regija) tudi delež kmetij z dopolnilnimi dejavnostmi višji. V razvitih podeželskih okoljih se vse več kmetijskih gospodarstev razvija v smeri tržno zanimivih oblik večfunkcijskega kmetovanja: nekatere izmed njih so zelo tradicionalne, druge pa se od njih vse bolj oddaljujejo. Njihov skupni imenovalac je mnogovrstna uporaba razpoložljivih virov ter raznovrstni in tržno zanimivi proizvodi in storitve.

Kot smo že večkrat poudarili, se trenutna moč finančnih virov kmečkega gospodinjstva odraža v strukturi in obsegu obstoječih virov dohodka, ekonomski učinkovitosti kmetijske dejavnosti in investicijskem potencialu. Z industrializacijo in policentričnim razvojem se je odprla možnost iskanja dohodka tudi izven kmetije v kmetijskih in nekmetijskih dejavnostih. Posledično kar 74,4 % nosilcev kmetijskih gospodarstev v Sloveniji pridobiva dohodek tudi iz drugih dejavnosti (EUROSTAT, 2006).

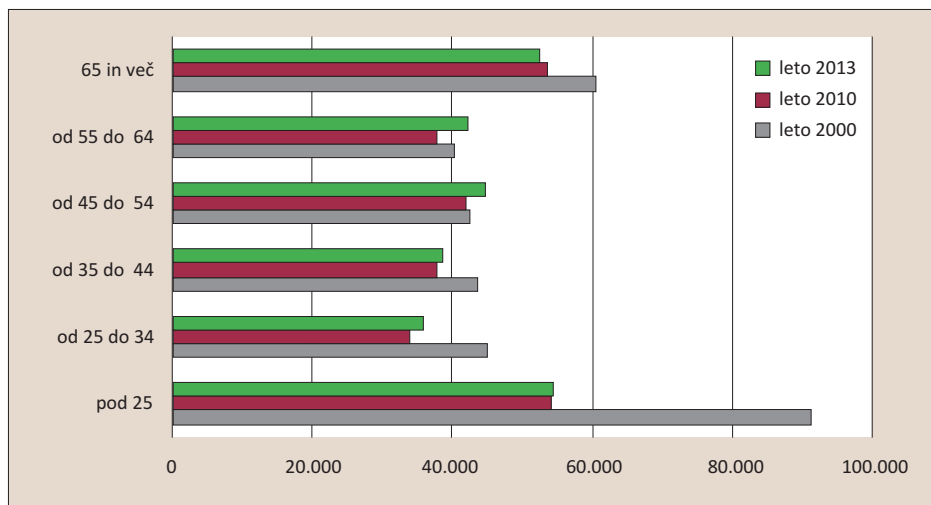
Ocena človeških virov na kmetiji

Človeške vire na kmetiji lahko le do neke mere enačimo z demografskim kapitalom oziroma potencialom. V zadnjih letih se je razumevanje pojma iz ožje, tradicionalne

opredelitve, ki je upoštevala število, izobrazbo in starostno strukturo članov kmečke družine, razširilo tudi na osebnostne lastnosti in sposobnosti družinskih članov (predvsem gospodarjev na kmetiji), ki lahko bistveno vplivajo na vodenje kmetije, usmerjanje njenega razvoja in rabe ostalih virov kmetije.

Osnovno informacijo o človeškem demografskem potencialu slovenskega kmetijstva gotovo predstavlja podatek o **število članov kmečkih gospodinjstev**. Samo v obdobju desetih let (med popisnima letoma 2000 in 2010) se je skupno število članov zmanjšalo za skoraj 20 %, skupaj je torej na družinskih kmetijah leta 2010 živelo še 259.000 oseb. Najnovejši podatki za leto 2013 pa nakazujejo postopne pozitivne spremembe; trend zmanjševanja števila se je ustavil oziroma se je v zadnjih nekaj letih celo obrnil v pozitivno smer. Tako se je skupno število članov kmečkih gospodinjstev povečalo na 268.378, največji porast pa je v številu članov v starostni skupini med 45 in 65 let. Ob vpogledu v starostno strukturo je očitno, da so se razmere na družinskih kmetijah bistveno spremenile. Npr. delež otrok in mladih do 25. leta, ki je še leta 2000 predstavljal dobrih 28 % vseh družinskih članov kmetij, je leta 2013 padel na le še 20 %.

Slika 13: Družinski člani na družinskih kmetijah po starostnih skupinah (2000, 2010 in 2013).

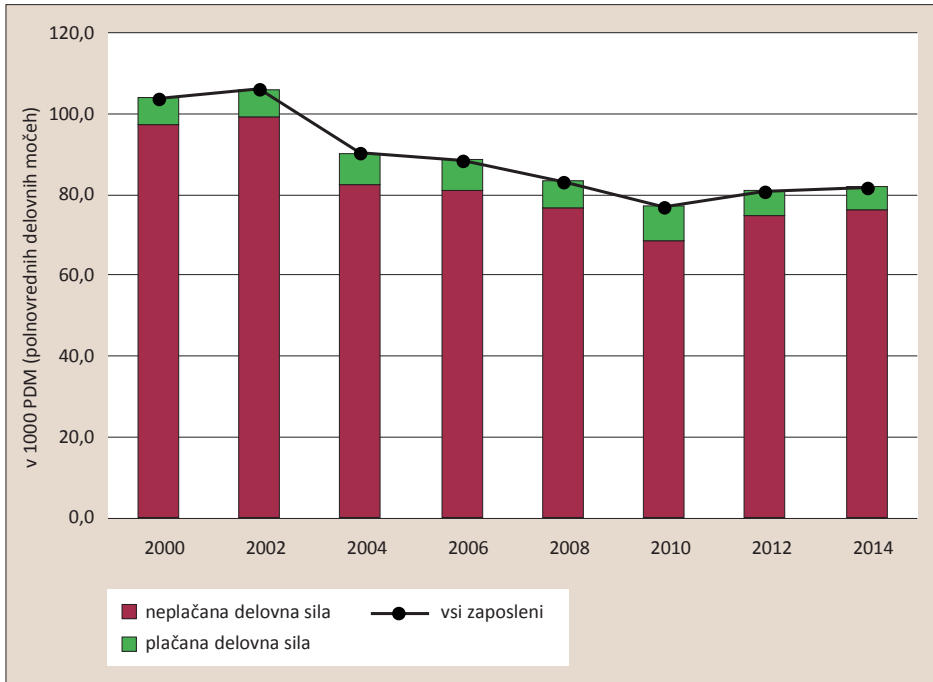
Vir: Družinski člani na družinskih kmetijah ..., 2015.

Na nekoliko »stabilnejše« razmere v kmetijstvu kaže podatek, da se po letu 2010 postopoma povečuje število zaposlenih v kmetijstvu (merjeno v PDM). Kljub dejstvu, da se je število oseb, ki delajo na kmetijskih gospodarstvih, zmanjšalo, so le-te v letu 2013 opravile več dela. Skupaj s sezonskim in priložnostnim delom ter strojnimi storitvami je vložek dela, izražen v polnovrednih delovnih močeh, znašal 82.746 PDM, kar je 7 % več kot leta 2010. Vzrokov za povečanje vložka dela v kmetijstvu je verjetno več, pomembno vlogo pa je gotovo odigrala gospodarska kriza z zmanjšanjem števila delovnih mest v gospodarstvu.

Skupni vložek dela v kmetijstvu v letu 2010, izražen v polnovrednih delovnih močeh, je znašal 77.012 PDM ali 0,16 PDM na ha KZU, do leta 2013 pa se je nekoliko

povečal (za 7 %), na 0,17 PDM. Vrednost vložka dela na enoto površine se praviloma vrednoti kot ocena stopnje intenzifikacije, njeno zmanjševanje (ki je bilo na slovenskih gospodarstvih izrazito v obdobju 2000–2010) pa kaže tudi na racionalizacijo kmetijske pridelave.

Slika 14: Zaposlenost v kmetijstvu, merjena v polnovrednih delovnih močeh (v 1000 PDM).

Vir: Zaposlenost v kmetijstvu merjena v polnovrednih delovnih močeh ..., 2015

Izobrazbena struktura gospodarjev na družinskih kmetijah **se postopoma izboljšuje**. Delež gospodarjev brez izobrazbe ali samo z osnovnošolsko izobrazbo se je v primerjavi z letom 2000 zmanjšal, v letu 2013 jih je le še tretjina. Vzporedno se je povečal delež gospodarjev s poklicno ali srednješolsko izobrazbo, pa tudi tistih z višjo ali visoko izobrazbo. Še pomembnejše so spremembe na področju kmetijske izobrazbe gospodarjev. V letu 2013 ima že polovica gospodarjev dokončano vsaj določeno vrsto kmetijske izobrazbe. Predvsem se je povečal delež tistih z opravljenimi tečaji iz kmetijstva (38 %), na 11 % pa se je povečal tudi delež gospodarjev z različnimi oblikami formalne kmetijske izobrazbe (Poročilo o stanju kmetijstva ..., 2015).

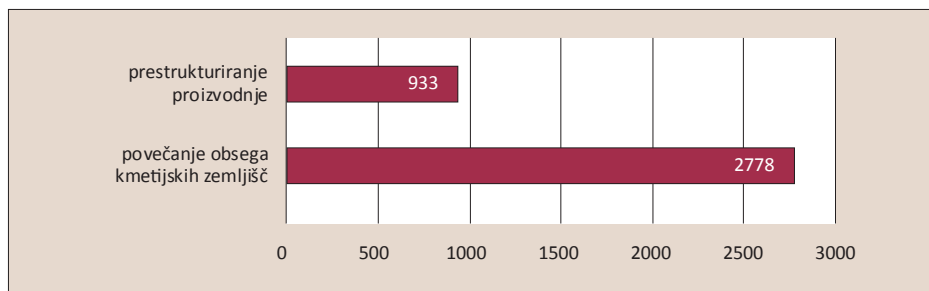
Manj ugodna ostaja **starostna struktura gospodarjev**. Povprečna starost gospodarjev v letu 2013 je še vedno visoka, kar 56 let (Poročilo o stanju kmetijstva ..., 2015). Ukrepe za izboljšanje starostne strukture gospodarjev moramo razumeti kot dolgoročne, zato se le počasi kažejo tudi v statistiki.

Prepoznani viri kmetijstva pa ne predstavljajo popolne slike dejanskih »kapacitet« znotraj panoge, če ne upoštevamo še **osebne ocene kmetov glede bodočega razvoja kmetije** oziroma njene prihodnosti. Anketiranje kmetov (Anketa kmetov v

času prijave zbirnih vlog, 2013) je pokazalo naklonjenost kmetov izvajanju dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Tri četrtine vprašanih se razvoja dopolnilnih dejavnosti ne namerava lotiti, 11 % kmetov bo (še) izvajalo dopolnilne dejavnosti, precejšen delež (kar 15 %) pa je bilo takšnih, ki glede prihodnjega izvajanja dopolnilne dejavnosti še niso bili odločeni.

Povsem drugačno sliko pa nudijo odgovori kmetov na vprašanje glede razvojnih načrtov celotne kmetije. Odgovori vprašanih so bili bolj negotovi oziroma so kmetje v 90 % odgovorili, da na kmetiji ne pričakujejo in ne načrtujejo nobenih pomembnih sprememb. Le 2 % vprašanih za kmetijo ne vidi več prave perspektive in bodo stopoma pričeli opuščati dejavnost, 8 % pa načrtuje nadaljnji razvoj kmetije (Anketa kmetov v času prijave zbirnih vlog, 2013). Zanimivo je, da so razvojni načrti vprašanih kmetov pogosto povezani prav s povečanjem dosedanjega obsega kmetijskih zemljišč, kar nas zopet opozori na velik pomen osnovnega naravnega vira – ustreznega obsega in strukture kmetijskih zemljišč.

Slika 15: Razvojni načrti kmetov v povezavi s prihodnjim razvojem kmetije.

Vir: Anketa kmetov v času prijave zbirnih vlog, 2013.

Za konec velja med človeškimi viri še enkrat poudariti do sedaj povsem prezrt vidik razvoja dejavnosti, **povezan z osebnostnimi lastnostmi kmetov/gospodarjev oziroma njihovo karierno usmeritvijo**. Razvojno vlogo gospodarjev na kmetiji smo desetletja vrednotili le s podatki o njihovi starosti, izobrazbi in formalni kmetijski izobrazbi, njihove osebnostne značilnosti, ki se kažejo preko izraženosti kariernih sider pri posamezniku (gospodarju), pa so bile povsem prezrte. Analiza karierne usmeritve gospodarjev na kmetiji omogoča vpogled v njihovo osebnost, ki se neposredno in posredno vsakodnevno odraža pri njihovem vedenju – npr. na kakšen način gospodar kmetije sprejema odločitve, se odloča za širitev dejavnosti, načrtuje aktivnosti, upravlja finance in se odloča za sodobne metode kmetovanja (Boštjančič, Lampič, 2015).

Karierna usmeritev slovenskih kmetov do sedaj še ni bila podrobneje proučena, raziskava med naključnim vzorcem tržnih slovenskih kmetij pa opozarja, da med njimi prevladujeta sidri varnosti in stabilnosti ter življenjskega sloga. Obe sta značilni za osebe, ki iščejo stabilno in »predvidljivo delo«, ki pa hkrati ponuja tudi relativno trajno delovno razmerje (kar kmetovanje samo po sebi nesporno nudi oziroma zahteva). Izražajo željo po delu, ki predstavlja hkrati njihov življenjski stil – gre za to, kako naj učinkovito usklajujejo lastne potrebe, potrebe družine in kariere. Rezultati tako kažejo, da slovenski kmetje razumejo svoje delo kot sestavni del življenja, ga zaradi same

narave dela v kmetijstvu večje vključujejo v svoj način življenja, manj pa ga dojemajo kot izziv in priložnost za spremembe in napredek (Boštjančič, Lampič, 2015).

Te ugotovitve lahko podkrepimo z odgovori intervjuvanih kmetov, nosilcev dopolnilnih dejavnosti. Ti so pri svojem delu izpostavili predvsem samostojnost, neodvisnost, svobodo, delo v naravi in z naravo.

»Počutim se dobro, saj sem neodvisen, poskusil sem, kako je v službi, a se sedaj bolje počutim.«

Zelo poudarjeno je bilo tudi zadovoljstvo z dejstvom, da so kmetje. Razumevanje pojma »kmet« se je spremenilo in se še spreminja, česar se vprašani tudi zavedajo.

»Kmetija nam pomeni glavni vir dohodka, izpolnitev življenjskega poklica, ustvarjalnosti in nasledstva svojih prednikov, želja, da se poslanstvo nadaljuje. Kmetija nam je v ponos in veselje ter nas pri ničemer ne omejuje.«

Pomembne spremembe se kažejo na področju človeških virov. Po letu 2010 se umirja upadanje skupnega števila družinskih članov na družinskih kmetijah. Očitno je izboljšanje splošne in kmetijske izobrazbe gospodarjev na kmetiji, manj očitne pa so spremembe pri izboljšavi starostne strukture gospodarjev, kjer se spremembe, kljub ciljno naravnanim ukrepom za izboljšanje, kažejo prepočasi.

Vložek dela, izražen v PDM, je leta 2013 znašal 82.746 PDM. Tako se je skupna zaposlenost v kmetijstvu v primerjavi s popisom 2000 zmanjšala skoraj za četrtino. Vložek dela na enoto površine kmetijske zemlje v uporabi (v PDM/ha) se je zmanjševal do leta 2010 (z 0,22 na 0,16 PDM na ha KZU), v letu 2013 pa se zopet kaže postopna rast, ki jo v večji meri lahko pripišemo širši gospodarski krizi, ki je »vzpodbudila« več delovne angažiranosti v kmetijstvu.

Novo razumevanje vloge kmetijstva v današnji družbi

To, kako kmetje (nosilci dopolnilne dejavnosti) danes vidijo/občutijo vlogo oziroma pomen kmetijstva v družbi, je **odličen pokazatelj njihovih ambicij in motiviranosti za kmetovanje tudi v prihodnje**. Seveda je izbor intervjuvancev pomembno vplival na prevladujoče stališče, nekateri poudarki pa kažejo na povsem nove vidike odnosa družbe do kmetijstva.

Večina intervjuvancev, vključenih v našo raziskavo, ocenjuje, da je družba kmetijstvu naklonjena in da se **vloga kmeta in kmetovanja v zavesti ljudi krepi**. Pri razgovoru se je praviloma pokazala velika osebna angažiranost kmetov, zaupanje in osebni odnos (navезanost) do zemlje in narave. Nekaj vprašanih je izpostavilo predvsem osnovno, »preživetveno« vlogo kmetijstva. Ti odgovori nakazujejo, da je v zavesti te skupine kmetov predvsem ohranitev kmetije, ki jim omogoča preživetje. Ločeno skupino tvorijo posamezniki, ki zaradi različnih vzrokov izpostavljajo izjemno negativen odnos družbe in države do kmeta in kmetovanja. V Sloveniji je tovrstna kritika in izpostavljanje slabosti in težav v kmetijstvu stalnica, odgovori oziroma stališča izbranega vzorca kmetij z dopolnilno dejavnostjo pa so pokazali precej drugačno sliko: v marsičem so ravno nasprotni od splošno uveljavljenega mnenja.

»Koliko družba to ceni, pa mislim, da še danes nismo dosegli tega nivoja, kot bi si kmetije zaslužile, kot je kmetijstvo pomembno. Premalo se ceni domača hrana, narava se sploh ne ceni, stvari na podeželju, se mi zdi škoda, da se vse opušča. Omejitev je to, da družba ni sprejela kmetije kot enakovredne. Kmet je vesel, ko ustvarja in dobi plačilo. Danes pa so vsiljene subvencije in kar pridelaj ni nič vredno, dobiš dodatek, eni več, eni manj. Pogled na kmeta, gospodinjjo še vedno ni enakovreden.«

»... zadnje čase pa, kako bi rekel, so se začeli tudi potrošniki obračati; da dajo nekaj na kmeta in družinske kmetije. Sploh zadnji dve leti vedno več ljudi tako gleda. Mi smo šli v partnersko kmetovanje in smo bili prav presenečeni. Prav prijatelj postaneš z vsemi temi ljudmi.«

To sliko lahko dopolnimo še z rezultati raziskave med širšo javnostjo in kmeti leta 2012 (ko smo na vzorcu 502 anketiranih predstavnikov širše javnosti in 324 anketiranih kmetov preverjali, kako ocenjujejo in prepoznavajo posamezne vidike trajnosti in kakšen je pomen kmetijstva glede na ostale dejavnosti; Klun in sod., 2012). Sicer precej posplošena ocena anketiranih nakazuje, da javnost visoko vrednoti pomen kmetijstva kot primarne dejavnosti za delovanje družbe nasploh. Preseneča rezultat, da je delež odgovorov o veliki pomembnosti kmetijstva med širšo javnostjo celo višji kot med kmeti samimi. Omeniti velja tudi, da javnost v naboru funkcij kmetijstva kot ključne prepozna okoljske in varovalne funkcije (zaščito in varovanje kakovosti vodnih virov, ohranjanje rodovitnosti tal in zemljišč kot proizvodnega potenciala ipd.).

Zelo povedne so tudi izjave o pomenu kmetijstva za sodobno družbo nekaterih intervjuvancev, ki dejansko čutijo vse večjo potrditev in priznanje v družbi.

»Jaz mislim, da je zelo velik, pa še večji bo. Zato, ker hrana je le potrebna. In če ne bo hrane, je tudi naš obstoj vprašljiv.«

»Ja, za vse je pomembno. Za obstoj naše države, a ne, prehrana, vse. Če pavrov ne bo, ne vem ...«

(Foto: A. Perpar)

Slika 16:

»Družinske kmetije imajo zelo velik pomen, ker so to mala družinska podjetja, ki pridelujejo zdravo hrano, obdelujejo zemljo in s tem ohranjajo pokrajino, ohranjajo tradicijo, običaje in družinsko življenje.«

2 Analiza rabe virov na kmetijah z registrirano dopolnilno dejavnostjo

Dopolnilne dejavnosti na kmetiji predstavljajo gospodarsko utemeljeno, organizacijsko praktično in logično vključevanje vseh virov kmetije (človeški, naravni, finančni) ter njihovo smotno rabo. Dopolnilne dejavnosti na kmetiji so zanimiv in dober primer aktiviranja in uporabe lastnih virov kmetije, tj. viška pridelka, razpoložljive in ustrezno izobražene delovne sile, uporabe specifičnih lokalnih/regionalnih proizvodov ipd. ter odziva na zunanje vplive. Ker iz uradnih podatkovnih baz ni bilo mogoče pridobiti podatkov o podrobnejši rabi virov na kmetijah z registrirano dopolnilno dejavnostjo, kot tudi ne o njihovem delovanju ter problemih, smo se odločili za terensko raziskavo (izvedeno v letih 2010, 2011 in 2012).

»Dopolnilne dejavnosti lahko prispevajo k ohranitvi podeželja, sploh če lahko ljudje preživijo z njimi, ker takrat bodo ostali na kmetiji.«

2.1 Pregled razvoja dopolnilnih dejavnosti v obdobju od 2004 do 2014

Podatke o dopolnilnih dejavnostih na kmetijah je mogoče pridobiti iz dveh virov: Statističnega urada Republike Slovenije in Registra dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Prvi vir je za naše potrebe vsebinsko ožji, zato se v pričujočem poglavju sklicujemo na podatke drugega vira. **Register dopolnilnih dejavnosti na kmetiji**, ki ga na podlagi Uredbe o dopolnilnih dejavnostih na kmetiji ter Uredbe o vrsti, obsegu in pogojih za opravljanje dopolnilne dejavnosti na kmetiji (Uradni list RS, št. 46/01, Uradni list RS, št. 61/05, Uradni list RS, št. 58/14) vodi MKGP, nam omogoča spremljanje razvojnih teženj na tem področju. Pri analizi podatkov nakazujemo temeljne razvojne težnje v obdobju 2004–2014, vendar večjo pozornost namenjamo spremembam v obdobju 2011–2014 (ker smo v tem obdobju tudi izvedli terensko delo na kmetijah

Slika 17:

Dopolnilna dejavnost storitev s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo in opremo pomeni racionalno rabo razpoložljive mehanizacije in opreme, znanj in veščin, zato se za tovrstno dopolnilno dejavnost odločajo številne kmetije. V letu 2014 je 1943 kmetij registriralo eno ali več dejavnosti s tega področja, hkrati pa je ta dejavnost predstavljala kar tretjino vseh registriranih dopolnilnih dejavnosti v Sloveniji.

(Foto: I. Potočnik Slavič)

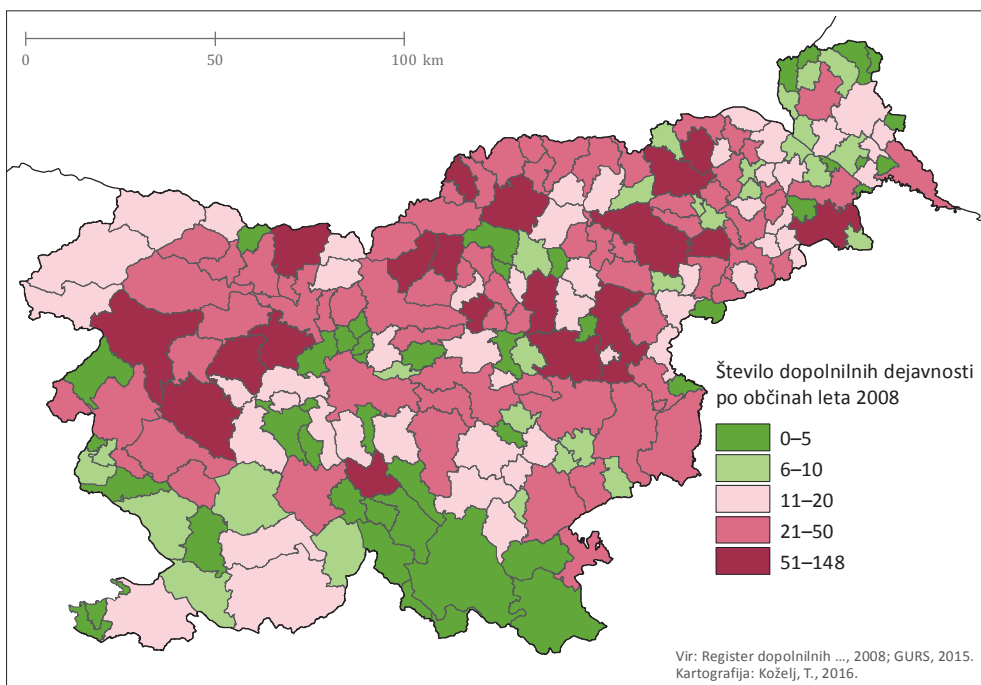
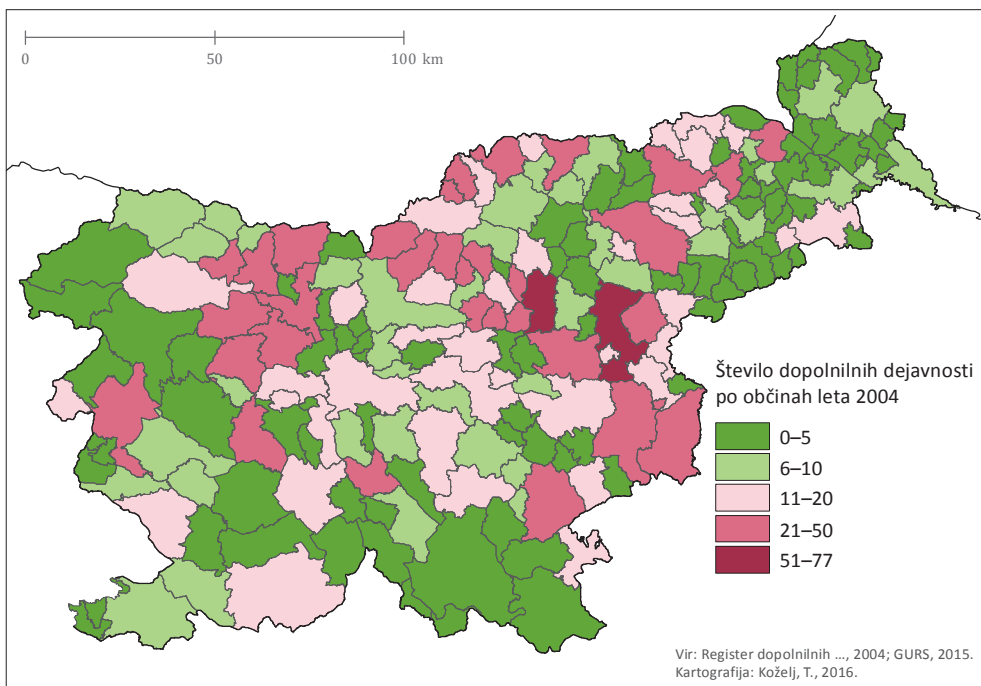
z registrirano dopolnilno dejavnostjo) in podrobni analizi stanja v 2014. V letu 2015 (Uradni list RS, št. 57/15) je bila sprejeta nova Uredba o dopolnilnih dejavnostih na kmetiji, njenih učinkov pa v tej monografiji še ni bilo mogoče celovito ovrednotiti.

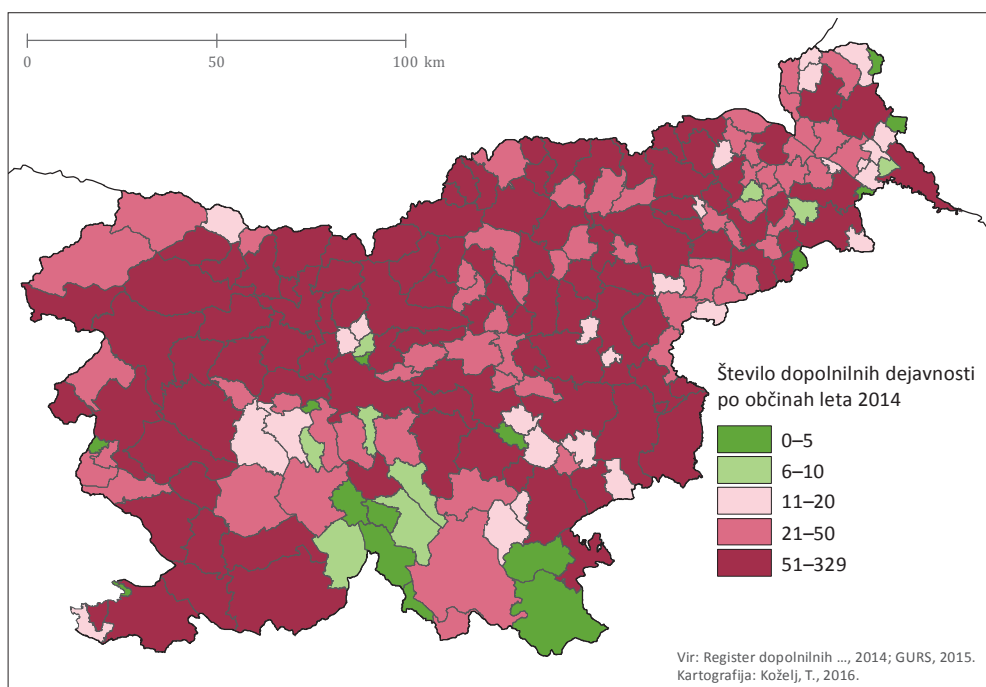
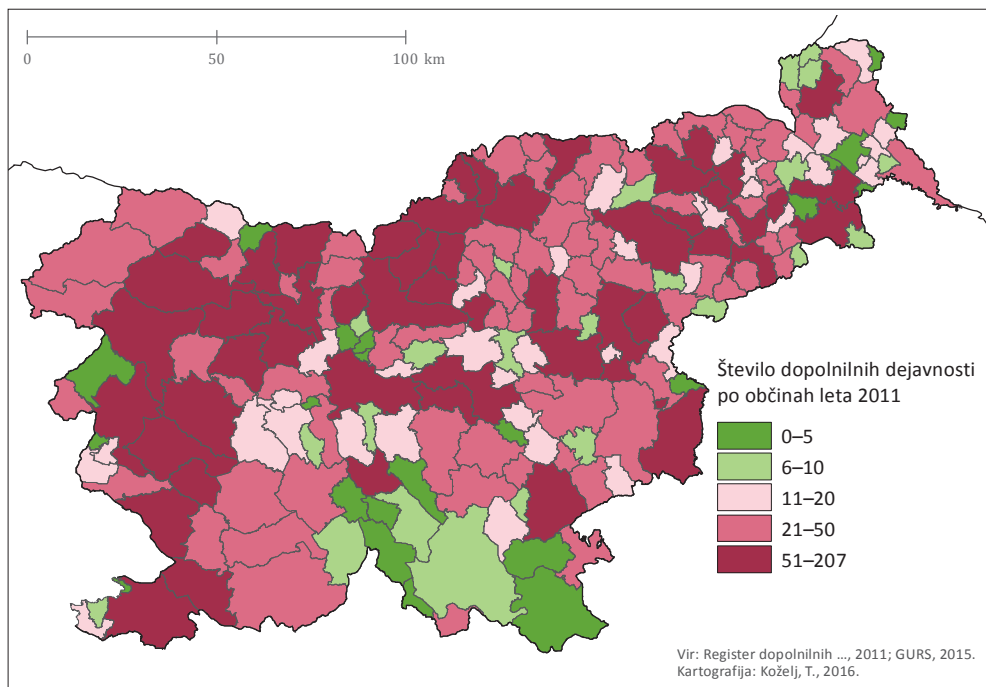
Osnovno prostorsko predstavo o razširjenosti in razvoju (za obdobje 2004–2014) pojava dopolnilnih dejavnosti nam omogoča primerjava dveh kazalcev, tj. števila registriranih dopolnilnih dejavnosti po slovenskih občinah in števila kmetij, ki imajo registrirano dopolnilno dejavnost. Primerjava med letoma 2004 in 2014 nakazuje na velik porast registracij po slovenskih občinah (slike 18–21). V letu 2004 je bilo v slovenskih občinah registriranih 2215 dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, v letu 2008 se je število povečalo na 4716, v letu 2011 na 7878, register pa je v letu 2014 evidentiral 13.444 dopolnilnih dejavnosti, kar pomeni, da ima večina kmetij registriranih več dopolnilnih dejavnosti. Do 10 dopolnilnih dejavnosti na kmetiji je v letu 2014 registriralo 21 občin, 52 (primerjalno 99 občin v letu 2011) od 11 do 30 dejavnosti, 56 občin je registriralo od 31 do 60 dejavnosti, 40 občin od 61 do 100 dejavnosti, 9 občin pa je registriralo od 101 do 327 dejavnosti. V letu 2004 je imela občina Žalec največ registriranih dopolnilnih dejavnosti (77), v letu 2008 je bila to občina Slovenska Bistrica (148), občina Idrija je imela v letu 2011 registriranih 207 dejavnosti, v letu 2014 pa je imela največ registriranih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji Mestna občina Koper (327).

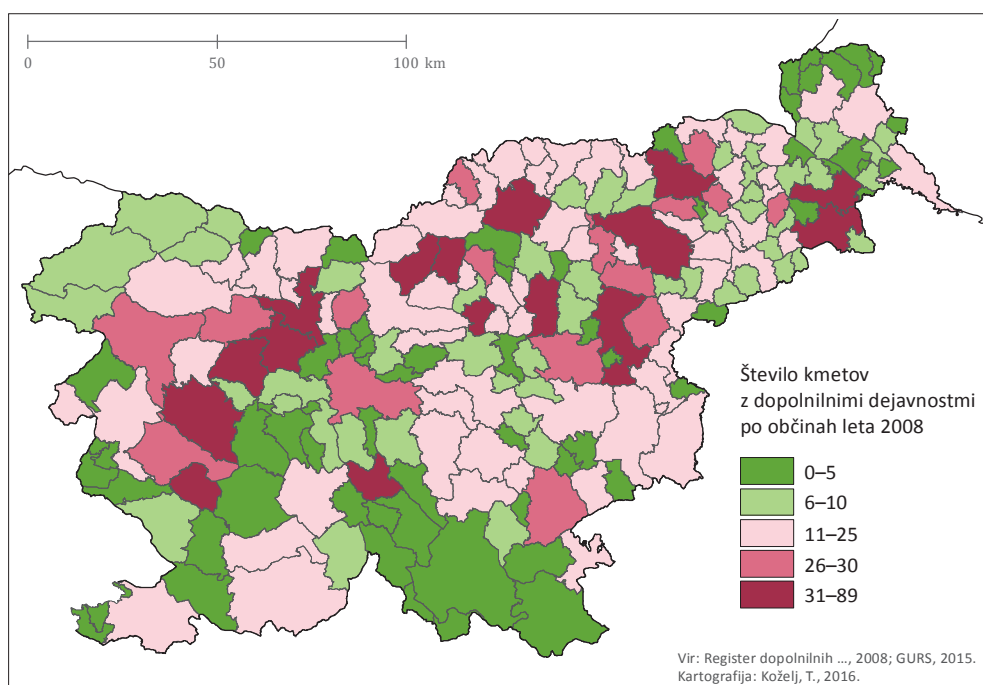
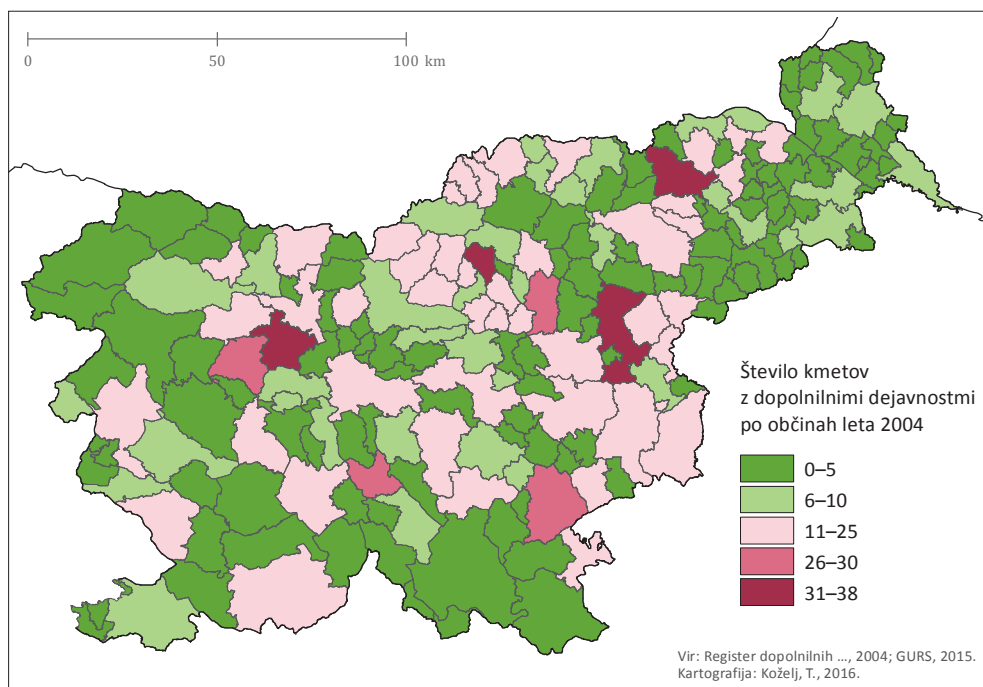
Iz kartografskih prikazov izstopajo **regionalne razlike**: kljub nekaterim pomanjkljivostim nam obstoječi register pomaga prepoznati **vzorke prostorske razporeditve dopolnilnih dejavnosti**. Nekateri med njimi izkazujejo izrazito zgostitev zaradi določenih predpogojev, ki jih neka dopolnilna dejavnost predpostavlja. Nekatere dopolnilne dejavnosti se razporejajo povsem razpršeno in sledijo heterogeni in mozaični strukturi slovenskih pokrajin. Tretje se razporejajo v prostoru brez prave logične povezave. V letih 2011 in 2014 so imele vse slovenske občine registrirano eno ali več dopolnilnih dejavnosti. Največ dopolnilnih dejavnosti je bilo leta 2014 registriranih v Mestni občini Koper (327), sledile so ji občine Bohinj (312), Žalec (304), Idrija (269), Tolmin (243), Slovenj Gradec (230) in Radovljica (222). Med prvouvrščene občine po številu registriranih dopolnilnih dejavnosti se v celotnem desetletnem proučevanem obdobju uvrščajo: Bohinj, Idrija, Tolmin, Radovljica, Gorenja vas-Poljane in Slovenska Bistrica. Večja zgostitev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji je v obdobju 2004–2014 vidna v občinah alpskega sveta ter Zahodnega in Vzhodnega predalpskega hribovja. Register je bil pridobljen v hladni polovici leta, da vključuje tudi sezonske registracije (pluženje snega, ki je izjemno razširjeno v navedenih občinah). Večje zgostitve registriranih dopolnilnih dejavnosti so tudi v Podravju, Slovenskih goricah, Spodnjem Posavju, na območjih, kjer je zaradi neugodnih naravnogeografskih dejavnikov za kmetovanje že tradicionalno prisotno iskanje več virov dohodkov, ali pa na območjih, kjer se širi mreža kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo zaradi doživljajske zmožnosti pokrajine (turizem na kmetiji) in specifičnih kmetijskih kultur (vino, sadje) ter predvsem njihove predelave.

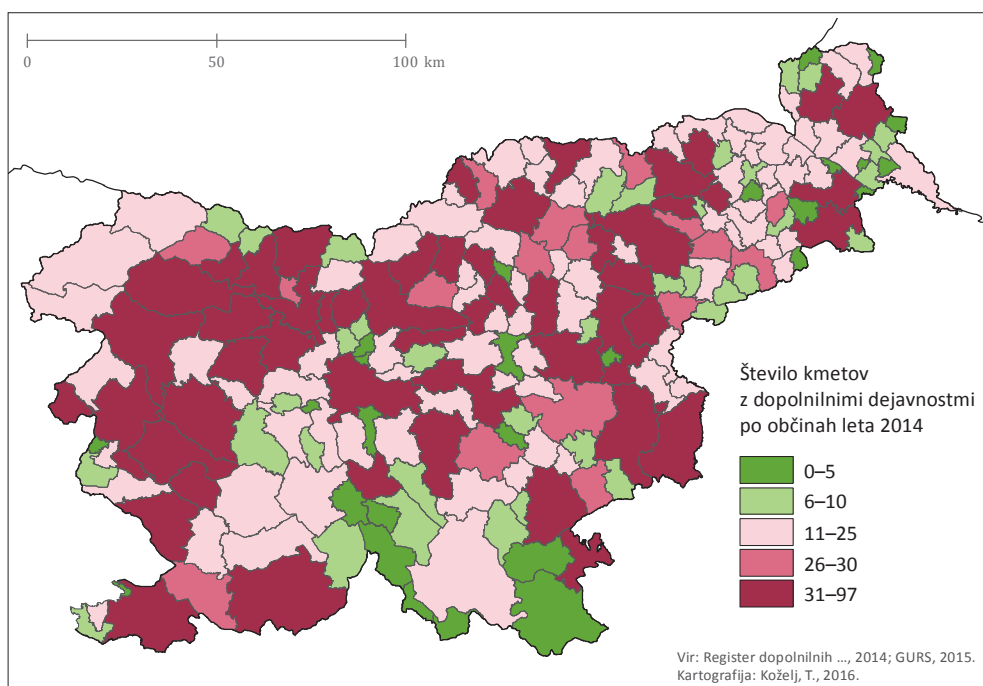
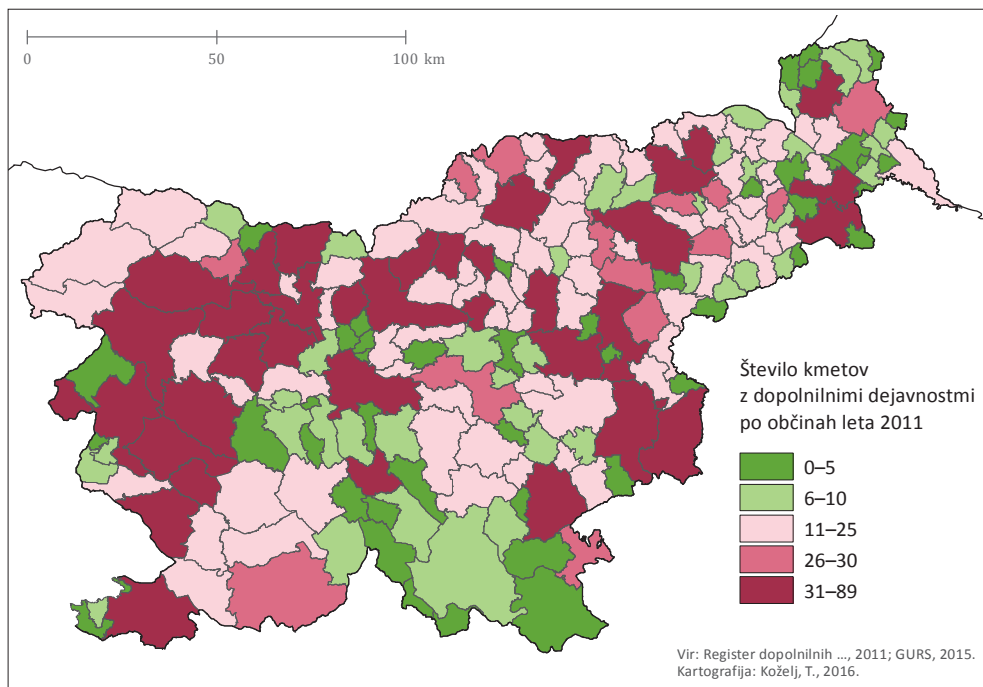
V obdobju 2004–2014 se je **izjemno povečalo število kmetij, ki so registrirale dopolnilno dejavnost na kmetiji**. Vsaka občina v Sloveniji je imela v letih 2011 in 2014 vsaj enega kmeta z registrirano dopolnilno dejavnostjo. V letu 2004 je 1406 slovenskih kmetij registriralo dopolnilno dejavnost, v letu 2008 se je njihovo število podvojilo na 2802, nato se je v letu 2011 povečalo na 3610 (indeks rasti 2011/2008 je znašal 167), register pa je v letu 2014 evidentiral 4642 tovrstnih kmetij. V desetletnem

Slike 18–25: Prostorski prikaz razvoja dopolnilnih dejavnosti na kmetijah v slovenskih občinah za obdobje 2004–2014.

obdobju se je število kmetij, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo, **pošesterilo** (slike 22–25). Kmetije običajno registrirajo več dopolnilnih dejavnosti. Tudi pri tem kazalcu prostorske razporejenosti dopolnilnih dejavnosti lahko ugotovimo, da se več kmetij alpskega in predalpskega sveta odloča za registracijo dopolnilne dejavnosti. Največ kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo je register v letu 2014 evidentiral v sledečih občinah: Bohinj (97), Slovenska Bistrica (79), Mestna občina Maribor (75) in Slovenj Gradec (73). Skoraj 40 % slovenskih občin je imelo med 11 in 25 kmetov, ki so v letu 2014 registrirali dopolnilno dejavnost.

V obdobju 2004–2014 se je **število vseh registriranih dejavnosti povečalo za 507 odstotnih točk**. V absolutnem smislu so storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi najpogostejše registrirana dopolnilna dejavnost v letu 2014 (4268 registracij oziroma 31,7 %). Le-to je odraz specifičnosti te vrste dejavnosti, tj. predvsem opravljanje storitev za potrebe lokalne skupnosti (v veliki meri gre za pluzenje), letnega časa (večje število registracij v hladni polovici leta) oziroma prilagajanja obstoječim predpisom, ki ob prijavi te dejavnosti omogočajo s formalnega vidika relativno enostavno pridobitev alternativnega vira dohodka. Po zastopanosti registriranih dopolnilnih dejavnosti sledita predelava kmetijskih

Preglednica 7: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji – po vrstah dejavnosti.

Ozn. dejav.	Dejavnost (po šifrantu MKGP)	2004	2008	2011	2014
1	predelava kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov	429	639	1537	3603
2	prodaja pridelkov in izdelkov okoliških kmetij na kmetiji	7	49	177	521
3	turizem na kmetiji	446	790	1359	1904
4	dejavnost, povezana s tradicionalnimi znanji na kmetiji	127	312	576	1065
5	pridobivanje in prodaja energije iz obnovljivih virov	26	75	247	609
6	storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi	860	1963	2878	4268
7	izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji	20	82	263	592
8	zbiranje in kompostiranje odpadnih organskih snovi	6	9	14	18
9	ribogojstvo in predelava sladkovodnih rib	0*	12	20	24
10	aranžiranje ter izdelava vencev, šopkov ipd. iz lastnega cvetja	0	13	37	53
11	kmetijske dejavnosti, ki se v prehodnem obdobju lahko registrirajo kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji	294	772	770	787
	skupaj	2215	4716	7878	13.444

Vir: Register dopolnilnih dejavnosti, 2004, 2008, 2011, 2014.

Opomba: neposredna primerjava med navedenimi leti je nekoliko otežkočena, ker je bila v letu 2005 sprejeta nova Uredba o vrsti, obsegu in pogojih za opravljanje dopolnilne dejavnosti na kmetiji, ki je določene vrste dopolnilne dejavnosti ukinila oziroma združila. Tovrstne spremembe smo pri oblikovanju zgornje preglednice upoštevali in stanje prilagodili šifrantu MKGP iz 2008.

pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov (26,8 % ali 3603 registracije) in turizem na kmetiji (1904 ali 14,2 % vseh registracij).

Največjo dinamiko je v obdobju 2004–2014 zaznati pri prodaji pridelkov in izdelkov okoliških kmetij (indeks 7443), izobraževanju na kmetijah, povezanemu s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji (indeks 2960), ter pridobivanju in prodaji energije iz obnovljivih virov (indeks 2342), pri čemer je potrebno opozoriti, da gre za dejavnosti, ki so imele zelo skromno zastopanost v letu 2004. Hkrati so to dejavnosti, katerih delež je relativno skromen in znaša za vsako dejavnost okrog 4 %.

Izrazito živahna **dinamika v prvem desetletju 21. stoletja** na področju registracij dopolnilnih dejavnosti se je v zadnjem obdobju (2011–2014) **nekoliko umirila**. Najbolj živahna je bila še vedno pri prodaji pridelkov in izdelkov okoliških kmetij, pridobivanju in prodaji energije iz obnovljivih virov, predelavi kmetijskih pridelkov in izobraževanju na kmetijah, povezanemu s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji. Relativno konstantno rast je bilo mogoče zaslediti pri turizmu na kmetiji, pri dejavnostih, povezanih s tradicionalnimi znani na kmetiji, ter pri storitvah s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi.

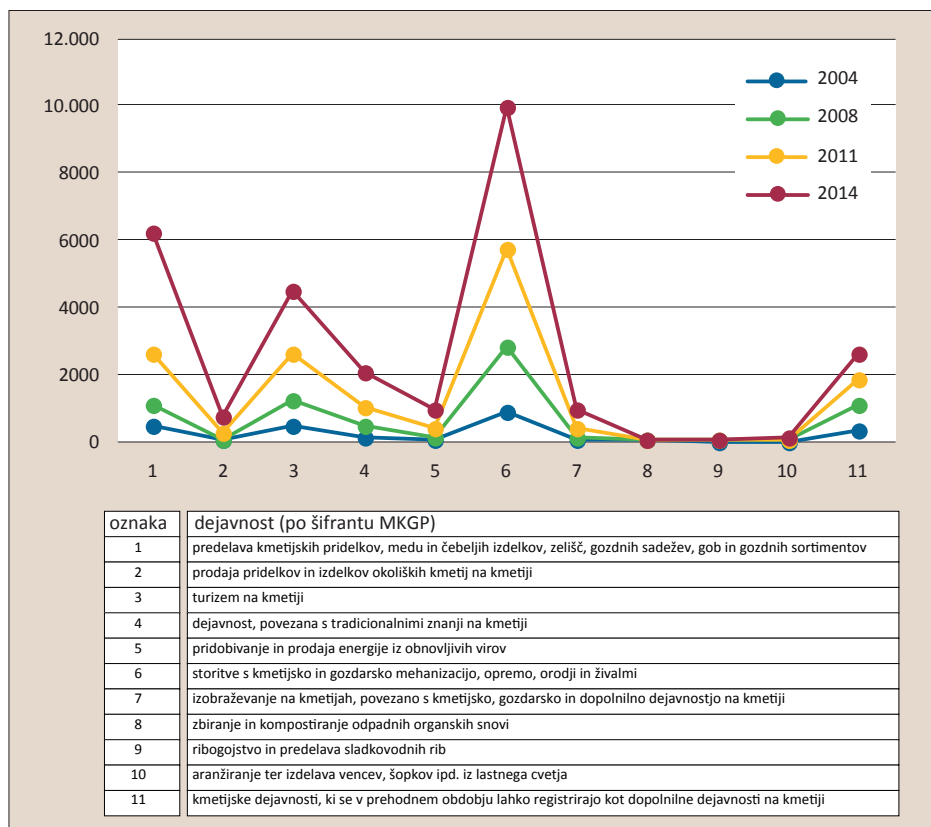

(Foto: I. Potočnik Slavič)

Slika 26:

Številne turistične kmetije imajo registriranih tudi več dejavnosti, pogosto tudi s področja predelave: na primer klanje, kuhanje, konzerviranje, predelavo mesa, mleka, vrtnin, sadja idr., zato prodaja na domu ali na turistični kmetiji pomeni celovito rabo razpoložljivih virov in zaokrožen gospodarski krog na kmetiji.

Slika 27: Spreminjanje števila registriranih dopolnilnih dejavnosti od 2004 do 2014.

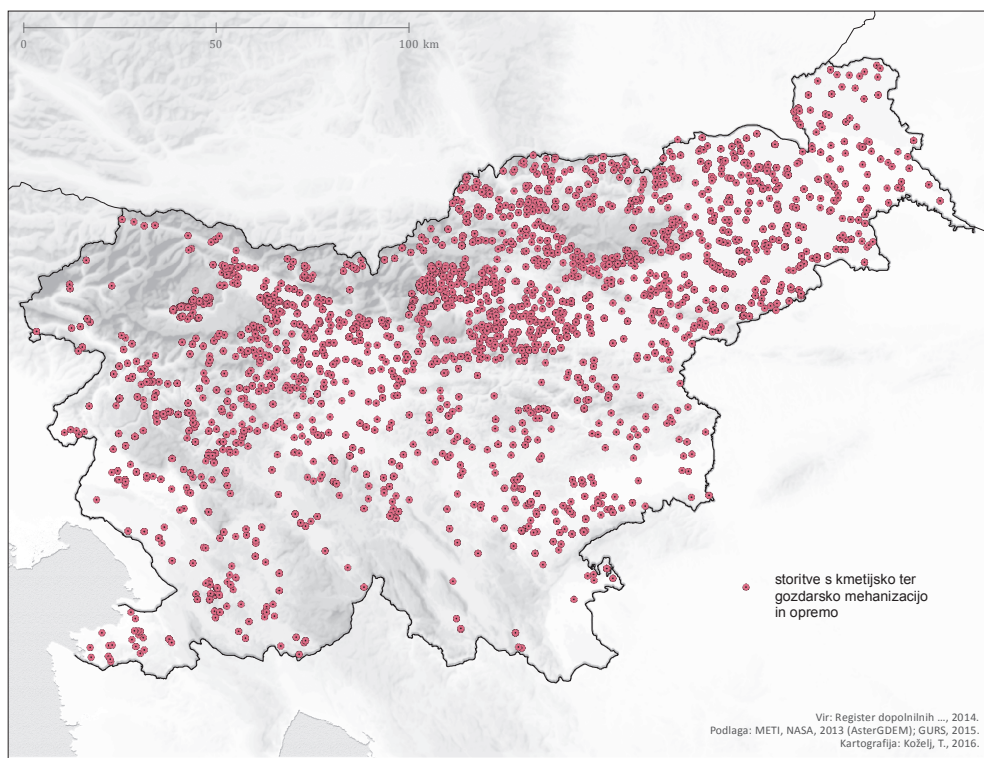

Vir: Register dopolnilnih dejavnosti, 2004, 2008, 2011, 2014.

Opomba: oznake na abscisni osi (1, 2, ..., 11) ustrezajo oznakam dopolnilnih dejavnosti po šifrantu MKGP.

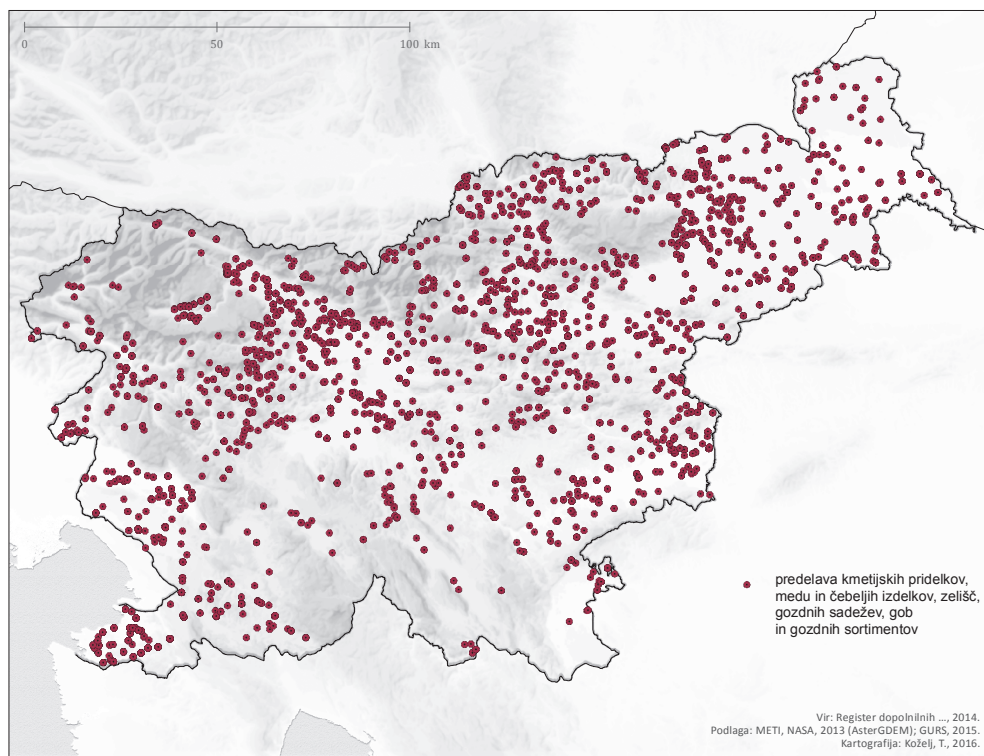
Storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi (4268 registracij v 2014; kmetije so točkasto prikazane na sliki 28) so številčno najbolj zastopana dopolnilna dejavnost na slovenskih kmetijah. Velik del odpade na storitve z gozdarsko mehanizacijo in opremo (posek in spravilo lesa iz gozda; skupaj 982 registracij) ter vzdrževanje cest in pluženje snega (853; sezonska registracija), kar pogojuje večjo zgostitev v severnem, alpskem in predalpskem delu Slovenije, za katerega je značilna razpršena poselitev.

Slika 28: Prostorska razporeditev kmetij, ki nudijo storitve s kmetijstvo in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi (I. 2014).

Predelava kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov (3603 registracije v 2014; slika 29) je razširjena po vsej Sloveniji, manjšo gostoto je zaznati v dinarsko-kraškem svetu jugovzhodne Slovenije, večjo pa v Škofjeloškem, Cerkljansko-Idrijskem hribovju, zaledju večjih mest (Ljubljana, Maribor) ter na turističnih in vinorodnih območjih. Ta kategorija je tudi vsebinsko zelo široka, saj vključuje predelavo mesa, mleka, vrtnin, sadja in zelenjave, mlevskih izdelkov, pijač, pa tudi lesa. Vsebinsko se zadnja navedba dopolnjuje tudi s storitvami s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo (žaganje lesa, ki je v registru vrednoteno s številom opravljenih ur, in izdelava lesenih briketov, sekancev in cepancev, ki je vrednotena s količino v m³/leto) ter domačim mizarstvom in domačim tesarstvom (znotraj kategorije 4), kar vnaša v register nejasnost in nepreglednost.

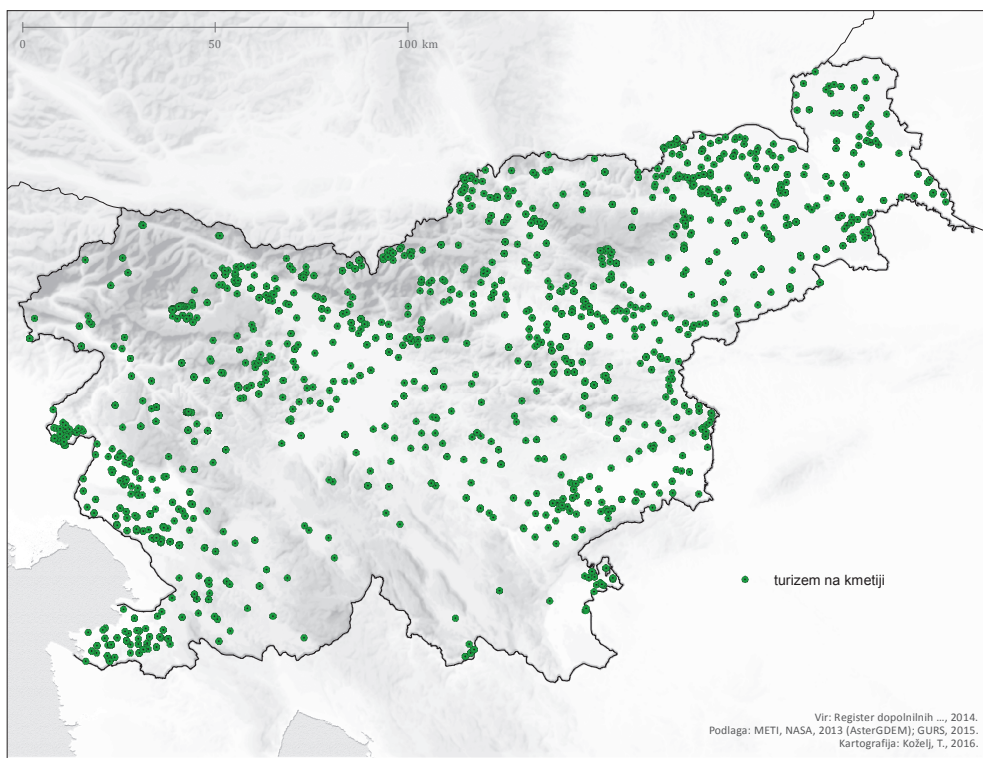
Slika 29: Prostorska razporeditev kmetij, ki se ukvarjajo s predelavo kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov (l. 2014).

Prostorska razporeditev **storitev turističnih kmetij** (1904 registracije v 2014; slika 30) je zelo neenakomerna: zgostitev teh dejavnosti je očitna na prepoznanih, privlačnih in dostopnih turističnih območjih, na primer v alpskem in predalpskem svetu, na vinogradniških, kopaliških in zdraviliških območjih (Goriška brda, Vipavska dolina in Kras, obalno zaledje, obpanonski svet), v regionalnih središčih in njihovem zaledju (Ljubljana, Maribor, Celje, Novo mesto). Manjša gostota je očitna na kraškem svetu in mestnih območjih (kotline, doline z večjo zgostitvijo pozidanih območij, komunikacijskih sistemov itd.).

Prodaja pridelkov in izdelkov okoliških kmetij na kmetiji (521 registracij v 2014) je precej neenakomerno razporejena. Lahko sledimo otoškim zgostitvam (Ljubljanska kotlina, Podravje, Pomurje, vinorodna območja). Sklepamo, da se kmetije odločajo za odkup od bližnjih kmetij predvsem zaradi pomanjkanja lastnih količin in raznovrstnih pridelkov in izdelkov, ki ga nek večji akter (turistična kmetija, kmetija z večjo količino predelave, kmetija z registrirano tržnico ali trgovino lokalnih pridelkov ipd.) potrebuje za svoje delovanje. Ta pojav bi bilo zelo smiselno podrobneje raziskati.

Slika 30: Lokacije kmetij, ki se ukvarjajo s turizmom na kmetiji (l. 2014).

Dejavnosti, povezane s tradicionalnimi znanji na kmetiji (1065 registracij v 2014), imajo zelo razvejan šifrant. Kljub tovrstni raznolikosti in neenakomerni prostorski razporeditvi je mogoče prepoznati nekatera jedra, ki s pomočjo dopolnilnih dejavnosti ohranjajo tradicijo (izdelovanje suhe robe, oglja). Najbolj je prostorsko razpršena peka potic in peciva, ki se v zadnjem času intenzivneje pojavlja na območjih, kjer je predvsem ženska delovna sila izgubila zaposlitev. Z regionalnega vidika je očitna odsotnost tovrstnih registriranih dejavnosti na dinarsko-kraškem območju.

V obdobju 2008–2014 je očitni porast pri registraciji **pridobivanja in prodaje energije iz obnovljivih virov** (609 registriranih v letu 2014), ki ga je v precejšnji meri pripisati raznovrstnim dejavnikom (več finančnih spodbud, potrebe trga, razpoložljivi viri, medijska odmevnost ipd.). Očitna je večja prostorska zgostitev v severni Sloveniji, zlasti na gozdnatih območjih (lesna biomasa), povirnih delih vodotokov (vodni vir) in prisojnih legah (sončni vir). Tudi pri tej dejavnosti je manjša zgostitev na dinarsko-kraškem območju kljub veliki gozdnatosti.

Izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji (592 registracij v 2014), je bilo v obdobju od 2008 do 2014 v velikem porastu. Iz sedanje razporeditve je mogoče poleg prevladujočega razpršenega vzorca razbrati dve večji zgostitvi: prvo v Škofjeloškem in Polhograjskem hribovju ter zgornjem delu Ljubljanske kotline, drugo na območju Vzhodnega predalpskega

hribovja – Laško, Kozjansko. Mogoče je sklepati, da gre za dopolnitev sedanje turistične ponudbe slovenskih kmetij in podeželja z jasno opredeljenimi ciljnimi skupinami (mestno prebivalstvo, šolske skupine ipd.).

Pri naslednjih treh skupinah dopolnilnih dejavnosti (zbiranje in kompostiranje odpadnih organskih snovi – 18 registracij, ribogojstvo in predelava sladkovodnih rib – 24 registracij ter aranžiranje in izdelava vencev, šopkov ipd. iz lastnega cvetja – 53 registracij) zaradi manjšega števila registracij težko govorimo o prostorskih vzorcih. Le pri aranžiranju in izdelavi vencev ter šopkov je opazna nekoliko večja pogostnost v severovzhodnem delu Slovenije.

Kmetijske dejavnosti, ki se v prehodnem obdobju lahko registrirajo kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji (787 registracij), so precej široka in nedorečena kategorija, kar posledično prispeva k njihovi številčnosti (skoraj 10 % vseh registriranih dopolnilnih dejavnosti). Vključujejo vrtnarstvo, čebelarstvo, perutninarstvo, gobarstvo, zeliščarstvo, pripravo semen, sadik, drevesničarstvo, trsničarstvo in rejo divjadi. Večje zgostitve so sicer očitne, nekatere že tradicionalne (perutninarstvo in trsničarstvo v severovzhodni Sloveniji in Vipavski dolini), večina drugih dejavnosti je bolj zgoščena na vplivnem območju večjih središč.

Register dopolnilnih dejavnosti na kmetiji je bil navkljub pomanjkljivostim edini razpoložljiv vir, na podlagi katerega smo lahko izdelali kartografske prikaze. Le-ti nam omogočajo pregled nad razporeditvijo posameznih dopolnilnih dejavnosti. Njihova priprava je bila časovno zelo zamudna, saj smo morali temeljito pregledati in prečistiti obstoječo podatkovno bazo, pogosto smo stanje na določeni kmetiji preverili pri zadolženem kmetijskem svetovalcu ali kasneje tudi s terenskim delom.

Rezultati analize obstoječih **podatkovnih baz** so pokazali, da bi bilo potrebno pri registru dopolnilnih dejavnosti spremeniti nabor relevantnih podatkov ob registraciji na upravni enoti, kot tudi stalno spremljati, kaj se v praksi z registriranimi dejavnostmi dogaja (ali se izvajajo, v kakšnem obsegu), ter te spremembe ažurno vnašati v **interaktivni register**. Trenutno se prijave dopolnilnih dejavnosti izvajajo po upravnih enotah, ki podatke z različno ažurnostjo vnašajo v register. Od tod izvirajo številne nenatančnosti (premalo ali preveč evidentiranih dejavnosti, netočnosti glede obsega dejavnosti ipd.).

Z novo uredbo (2015) je predvidenih več sprememb pri registraciji, zbiranju podatkov, registru, naboru novih dejavnosti (npr. kandiranje sadja, predelava volne, vzreja in predelava vodnih organizmov, socialno varstvene storitve, apiturizem ipd.), uvajajo se nekateri novi normativi.

Kakovostni podatki v ažuriranih podatkovnih bazah so ključnega pomena pri načrtovanju razvoja dopolnilnih dejavnosti in so nujna podlaga za uspešno delovanje strokovnih služb.

2.2 Terenska raziskava z nosilci dopolnilnih dejavnosti na kmetiji

V številnih primerih se je Register dopolnilnih dejavnosti izkazal kot precej neažuren in nepopoln vir, zato je bilo potrebno podatke pridobiti neposredno od nosilcev dopolnilnih dejavnosti. Terenska raziskava je bila sestavljena iz njihovega anketiranja (2010, 2011) in intervjuvanja (2011, 2012; slika 31).

»Kmetijstvo predstavlja 65 %, dopolnilna dejavnost 35 % dohodka na naši kmetiji. Načrtovan je razvoj kmetijske dejavnosti (govedoreja, mehanizacija). Pri nas je pomembna vloga lesa. Ker smo se odločili, da bomo neko dopolnilno dejavnost pač morali ustanoviti in imamo zelo veliko lesa, zelo veliko lesnih odpadkov, smo se pač odločili, da jih pametno uporabimo in jim dodamo dodano vrednost. Danes bi se enako odločil. V načrtu imamo še povečanje. Zelo dobro na tem je, da je pač dopolnilna dejavnost dodatni vir zaslužka na kmetiji, ki je fiksni. Ker pa, tako kot zgleđa, cena kurilnega olja zaenkrat ne bo padla in je v bistvu to dobro zame. Imam pa tudi odjemalce take, da so fiksni. Šola bo verjetno še obstajala, gasilski dom tudi. Čakam pa še, da se bomo še malo razširili in da lahko ponudim še drugim toploto.«

Anketiranje in intervjuvanje nosilcev dopolnilne dejavnosti na kmetiji

Z anketo smo zajeli nosilce dopolnilnih dejavnosti na kmetiji v različnih slovenskih pokrajinah in različnih tipih podeželja (11 statističnih regij, 85 občin, 237 naselij). Struktura anketiranih kmetij z dopolnilno dejavnostjo namenoma ni bila enaka strukturi registriranih dopolnilnih dejavnosti v Sloveniji, ki sta jo izkazovala registra za leti 2008 in 2011. Uporabili smo neslučajnostni vzorec kmetij, izbran po načelih mnenja strokovnjakov (predhodno izvedeni intervjuji s kmetijskimi svetovalci in zaposlenimi na občini, pristojnimi za razvoj kmetijstva in gospodarskih dejavnosti) in dostopnosti (pripravljenost kmetov za sodelovanje, prenehanje dejavnosti), obenem smo težili k regionalni razpršenosti oziroma pokritosti celotnega slovenskega ozemlja. Anketirali smo **280 nosilcev dopolnilnih dejavnosti**, katerih naslove smo pridobili iz Registra dopolnilnih dejavnosti oziroma so nam jih priporočili lokalni kmetijski svetovalci; približno 10 % anket (tj. 27 kmetij) pa smo izvedli na kmetijah, ki v času izvedbe ankete dejavnosti še niso registrirale. V anketo smo vključili le manjši delež tistih, ki opravljajo storitve s kmetijsko mehanizacijo, ker so bile njihove značilnosti in problemi zelo sorodni, obenem jih pomemben del dopolnilno dejavnost prijavi le sezonsko. Glede na predlog sofinancerja (MKGP) smo naše raziskovanje usmerili predvsem v **turizem na kmetiji** (98 anket oziroma 41 % vseh registriranih dejavnosti na anketiranih kmetijah), velik poudarek smo namenili **predelavi** (34,6 % vseh dejavnosti na anketiranih kmetijah), **storitvam s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo** (29,6 %) in kmetijskim dejavnostim, ki se v prehodnem obdobju lahko registrirajo kot dopolnilne dejavnosti (17,5 %). Večina anketiranih kmetij je imela registriranih **več dopolnilnih dejavnosti** (v povprečju 1,54 dejavnosti na anketirani kmetiji; preglednica 8): 63 % anketiranih kmetij ima registrirano eno, četrtnina po dve in vsaka deseta po tri in več dopolnilnih dejavnosti. Čeprav smo vzorčili namensko, je bilo **72,5 % vseh anketiranih kmetij registriranih v obdobju od 2001 do 2010**.

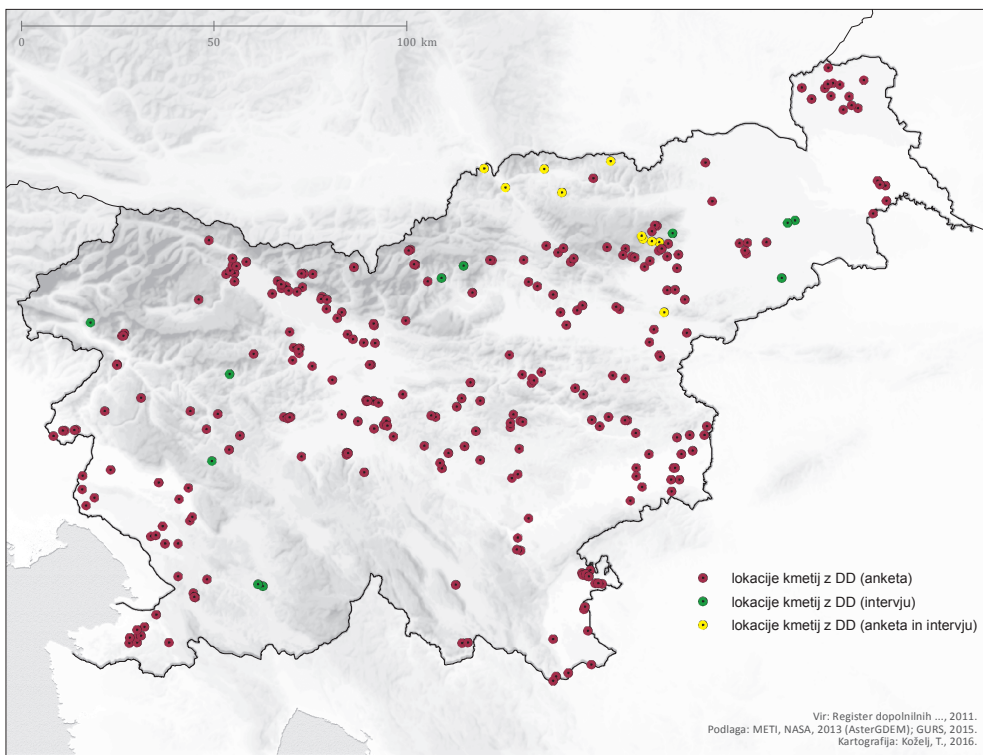
Preglednica 8: Vrsta registriranih dopolnilnih dejavnosti na anketiranih kmetijah (možnih je več odgovorov).

Oznaka dejavnosti	Število	Delež vseh kmetij (%)
1	97	34,6
2	18	6,4
3	115	41,1
4	27	9,6
5	14	5,0
6	83	29,6
7	17	6,1
8	2	0,7
9	2	0,7
10	7	2,5
11	49	17,5
Skupaj	431	

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, 2010–2011.

Opomba: oznaka dejavnosti ustreza šifrantu MKGP (glej pregl. 7).

Slika 31: Kmetije z dopolnilno dejavnostjo, ki so bile vključene v terensko raziskavo (anketiranje, intervjuvanje).

Nosilec dopolnilne dejavnosti smo zastavili 25 vprašanj odprtega in zaprtega tipa. Vprašalnik je vseboval naslednje tematske sklope:

- **osnovne značilnosti kmetije z dopolnilno dejavnostjo (človeški in socialni kapital):** vrsta dejavnosti (po šifrantu MKGP), leto registracije (in problemi), nosilec in delovna sila (položaj, status, starost, usposobljenost/izobrazba, število opravljenih delovnih ur v povezavi z dopolnilno dejavnostjo), članstvo v društvih, vključevanje v izobraževanje, preobremenjenost;
- **vzroki** za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo;
- ključne **gospodarsko-tržne informacije (gospodarski kapital):** obseg pridelave, predelave in prodaje na kmetiji, prodajni kanali, registrirana blagovna znamka, vključenost v blagovno znamko, samostojen ali skupinski nastop na trgu, uporaba medijev za trženje;
- **denarna sredstva in razvojna vizija dopolnilne dejavnosti:** finančni viri investicij, izdelava poslovnega načrta/promocije ipd., glavni problemi, perspektiva dopolnilnih dejavnosti na kmetiji;
- **mnenjska vprašanja:** glede uredbe o vrsti, obsegu in pogojih za opravljanje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (največji obseg dohodka, količina proizvodov), glede konkurence, kupcev njihovih proizvodov, razmer na področju dopolnilnih dejavnosti.

(Foto: I. Potočnik Slavič)

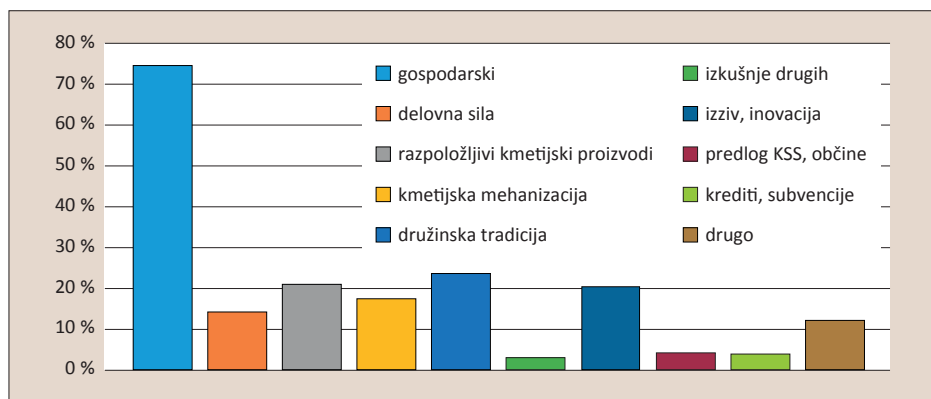
Slika 32:

Dopolnilne dejavnosti na kmetiji so zanimiva kombinacija rabe tradicionalnih znanj in novosti, zato lahko smiselno vključijo člane večgeneracijskega gospodinjstva. Izjemnega pomena je torej prenos znanja in veščin znotraj članov kmečkega ali mešanega gospodinjstva, pa tudi v širšo skupnost.

Pri večini kmetij so se za registracijo dopolnilne dejavnosti odločili na podlagi **kombinacije dveh razlogov**. Najpogosteje so anketiranci navedli gospodarske razloge (74,6 % vseh odgovorov; slika 33), družinsko tradicijo (23,6 %; registracija dopolnilne dejavnosti je pretežno večgeneracijska odločitev znotraj kmetijskega gospodarstva), razpoložljive kmetijske proizvode (21,1 % vseh odgovorov), petina odgovorov je izpostavila, da registracija za njih pomeni izziv oziroma inovacijo. Za registracijo so se odločili tudi zaradi razpoložljive delovne sile (14,3 % odgovorov) ali zaradi izgube zaposlitve (12,1 %; ta kategorija je očitno v porastu, kar so potrdile tako naše raziskave kot podatki kmetijske svetovalne službe). Pri anketiranih

turističnih kmetijah so se pogosteje za registracijo odločili zaradi razpoložljivih proizvodov, družinske tradicije in inovacije.

Slika 33: Vzrok za pričetek ukvarjanja z dopolnilno dejavnostjo (možnih več odgovorov).

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, 2008–2011.

»V današnjem času je to nuja na kmetiji, pridelek, kar celo leto delaš, se unovči doma. Ni to velik dohodek, ampak je pomembno, da ti nekdo pride domov in nekaj prodaš.«

Na anketiranih kmetijah je v dopolnilno dejavnost vključeno **različno število družinskih članov**: tretjina anketiranih kmetij vključuje enega člana kmečkega gospodinjstva, naslednja tretjina po dva, slaba petina tri in 14 % štiri člane. Pri turističnih kmetijah je v povprečju vključenih več članov (kar petina kmetij po štiri člane; preglednica 9).

V dveh tretjinah so bili nosilci registrirani kot aktivni kmetje, 17,5 % nosilcev je zaposlenih izven kmetije, 15 % je upokojencev. 45 % jih je bilo starih med 36 in 50 let, tretjina med 51 in 70 let, 15 % pa od 26 do 35 let (slika 34). Večina nosilcev ima dokončano srednjo šolo: pri turističnih kmetijah jih je več s štiriletno srednjo šolo, pri vseh anketiranih kmetijah pa več s poklicno srednjo šolo.

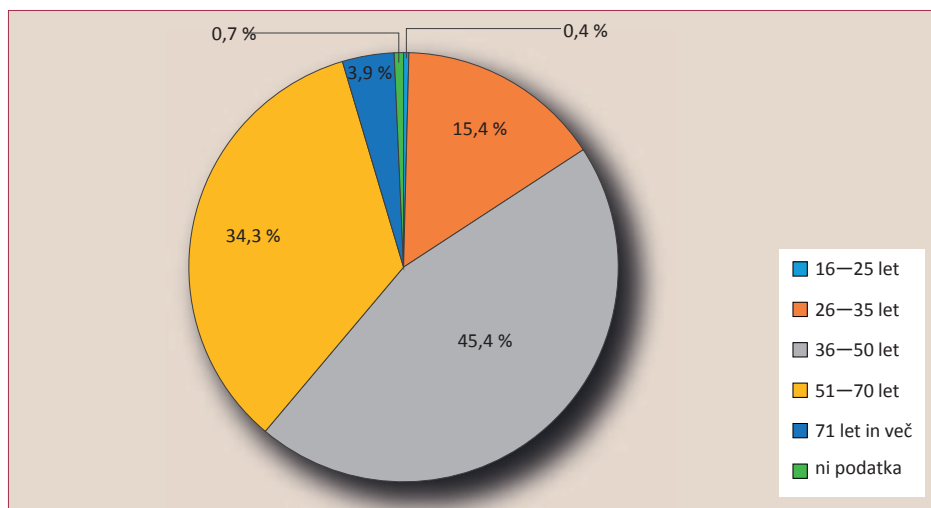
Preglednica 9: Število družinskih članov, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo.

Št. druž. članov	Vse anketirane kmetije – število	Vse anketirane kmetije – delež (%)	TK – število anketiranih kmetij	TK – delež anketiranih (%)
1	89	31,8	17	17,3
2	100	35,7	35	35,7
3	50	17,9	27	27,6
4	39	13,9	19	19,4
5	2	0,7	0	0
Skupaj	280	100	98	100

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, 2010–2011.

Opomba: TK – turistične kmetije.

Slika 34: Starostna sestava nosilcev anketiranih kmetij z dopolnilno dejavnostjo.

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, 2010–2011.

Člani kmečkega gospodinjstva so vključeni v **različna društva in strokovna združenja**: moški različnih generacij so večinoma člani nekaterih strokovnih društev in združenj (društvo vinogradnikov, društvo sirarjev, društvo govedorejcev), kmetijskih zadrug in strojnih krožkov. Ženske so bolj aktivne pri društvu kmečkih žena in Združenju turističnih kmetij Slovenije.

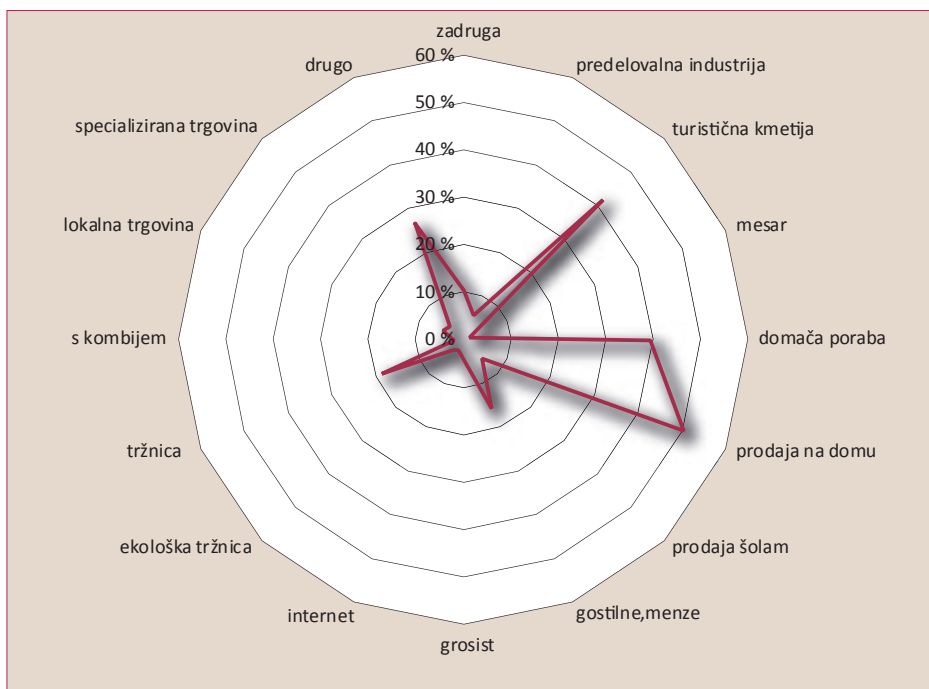
»Povezovanje bi mogoče pomenilo kaj na boljše, ampak ta del Slovenije sam verjetno ne bi uspel, mogoče pa bi si privabili več turistov? Tu bi morale biti neko povezovanje, ker sam to težje opraviš. Ali pa povezovanje z drugimi institucijami, kjer bi lahko šli s promocijo širše, ker si sam ne moreš tega tako privoščiti.«

Prodaja izdelkov in storitev poteka običajno v kombinaciji več tržnih kanalov (slika 35). Ker so bile v raziskavo vključene številne turistične kmetije, ne preseneča, da je poleg domače porabe največ proizvodov in storitev potrošenih znotraj turistične kmetije; opazna je zelo skromna vloga predelovalnih obratov izven kmetije (ali obratov ni ali so količine, ki jih nudi kmetija, premajhne, odkup njihovih proizvodov ni sistematičen in organiziran ipd.). Zaradi raznovrstnosti anketiranih dopolnilnih dejavnosti ne navajamo podatkov o pridelavi, predelavi in prodaji, ki so tudi sicer bolj skromni. Le desetina anketiranih kmetij ima ali lastno blagovno znamko ali je že vključena v obstoječo blagovno znamko.

Pri pripravi in izdelavi različnih načrtov in dokumentov je kmetom na voljo raznovrstno **podporno okolje**, ki pa se ga **anketirane kmetije bolj skromno poslužujejo**. Podobno so tudi precej zadržani pri uporabi finančnih virov svojih vlaganj: **večinoma se opirajo na lastna sredstva**, čeprav le-ta kombinirajo s prijavi na različne razpise in bančnimi krediti.

»Težko je bilo vzpostaviti dopolnilno dejavnost, ker je bilo zahtevno, vzelo je veliko moči. Status še vedno ni zadosti urejen. Nekateri pravijo, da jim je pomagala kmetijska

Slika 35: Prodaja izdelkov in storitev po tržnih kanalih.

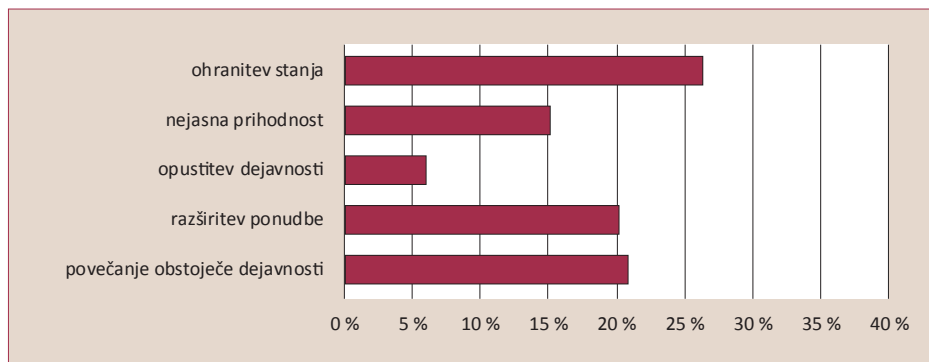

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, 2010–2011.

svetovalna služba, pri nas tega ni bilo. Veliko pomoč smo dobili na upravni enoti. Pohvaliti moram Združenje turističnih kmetij Slovenije.»

Iz pridobljenih odgovorov lahko izluščimo **pravilo treh »R«**: da je odločitev za registracijo dopolnilne dejavnosti v zadnjem desetletju bila **»racionalna«** (predvsem zaradi smotrne rabe vseh virov kmetije), **»rentabilna«** (pretežno zaradi relativno »ohlapnih« finančnih določil) in tudi **»rizična«** (lahko zaradi tveganosti investicije, spremenjenih razmer na trgu, neugodnih demografskih razmer znotraj kmečkega gospodinjstva ipd.). Te trditve tudi potrjujejo podatki o predvideni **perspektivi dopolnilnih dejavnosti**. Ker so bile pri večini anketiranih kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo investicije izvedene v zadnjih 5–10 letih, je razumljivo, da jih tretjina želi v prihodnje ohraniti obstoječe stanje. Razveseljivo je, da jih 54 % načrtuje ali povečati obstoječo dejavnost ali razširiti ponudbo. Istočasno pa je potrebno poudariti, da so nekatere kmetije finančne in organizacijske okvire dopolnilnih dejavnosti, kot jih določa uredba, že prerasle. Pri njih je v ospredju podjetniški vidik, zato je s tega vidika smiselna tudi drugačna **oblika registracije**. Izpostaviti pa velja dejstvo, da smo med anketiranimi kmetijami zasledili kontinuiran **proces »prehajanja«** (iz dopolnilne dejavnosti v samostojno podjetništvo in obratno; gl. tudi Kulovec in sod., 2002 in Jurinčič, Bojnec, 2009), kar na nek način nakazuje tudi na že zgoraj nakazano podjetniško tveganje, tržna nihanja in tudi nekatere administrativne nedorečenosti.

Slika 36: Prihodnji razvoj dopolnilne dejavnosti na anketiranih kmetijah.

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, 2010–2011.

»Na kmetiji se z dopolnilno dejavnostjo ukvarjamo že 4 leta, vendar nam gre iz leta v leto bolje z organizacijo in z vsem, tako da trenutno ni nobene ovire, da bi s tem ne nadaljevali. Seveda pričakujem še večji razcvet. Če bi se pa moral še enkrat odločati, bi zagotovo izbral isto varianto. Se strinjam, da lahko z dopolnilno dejavnostjo izboljšamo dohodek na kmetiji. Da se, res pa je, da je pot dolga in trnova. Jaz bom rekel: pridno delati, čim več svojih izdelkov porabiti in jih spraviti v prodajo. Tam bomo zaslužili in od tega mogoče tudi živeli.«

Odločitev **za intervjuvanje nosilcev dopolnilne dejavnosti na kmetiji** kot metode zbiranja podatkov je bila pogojena z raziskovalnimi cilji ter prednostmi in slabostmi posameznih metod. Za namene naše raziskave smo se odločili za **polstrukturirani intervju** (na 21 kmetijah), ki se kot metoda zbiranja podatkov pogosto uporablja v kvalitativnem raziskovanju. Spraševalec pri tem ne preverja specifičnih hipotez, ampak izbere seznam ključnih tem in posledično oblikuje vprašanja. Pri tej vrsti intervjujev se vrstni red vprašanj lahko spreminja glede na smer poteka intervjuja. Intervju se izvaja z vnaprej postavljenimi vprašanji, pri čemer so možna tudi dodatna vprašanja. **Prednost polstrukturiranih intervjujev** je v tem, da raziskovalec lahko hitro in globlje prouči dane razmere kot to velja pri anketni raziskavi. Lahko zastavlja bolj razčlenjena vprašanja in sondira bolj podrobne informacije. Obenem se tudi lahko bolj prilagaja intervjuvančevi situaciji (na primer različnim ravnem izobrazbe in pismenosti intervjuvancev) in se mu ni potrebno togo držati raziskovalnega načrta; lahko pojasni ali preoblikuje vprašanje, če je intervjuvancu kaj nejasno. Intervjuji so v povprečju trajali 1,5 ure in so ustrezno transkribirani.

Povzemamo temeljne poudarke, ki izhajajo iz intervjujev.

- Intervjuji so izpostavili **bistven pomen dopolnilne dejavnosti za kmeta/posamezno kmetijo/kmetijstvo**. Praviloma kmetije dejansko še vedno živijo od kmetovanja in so hkrati aktivne tudi na področju dopolnilne dejavnosti. V številnih primerih **dopolnilna dejavnost kmetu pomeni podporo pri ohranitvi osnovne kmetijske dejavnosti**.

- »Uspešni« kmetovalci in nosilci dopolnilnih dejavnosti se zavedajo vse pomembnejše vloge kmeta/kmetijstva v družbi. **Poleg osebnega zadovoljstva z načinom življenja in dela (kljub delovni preobremenjenosti) je bila pogosto izpostavljena t. i. strateška vloga kmetijstva** (v smislu pridelave hrane in ohranjanja poselitve/kulturne pokrajine).
- Kritika zakonodaje je pri relativno uspešnih kmetih manjša od pričakovane, izpostavljena je še vedno »**papirologija**«, **vendar se po njihovem mnenju stvari izboljšujejo, postajajo bolj »življenjske**«.
- Pogosta je kombinacija odgovorov intervjuvancev, da **subvencije v kmetijstvu niso ključne, bolj je pomemben zagotovljen odkup, poštena cena ter ustaljene in delujoče povezave med kmeti in drugimi akterji**.
- Vse bolj v ospredje stopa **zavedanje o pomenu kakovosti ponudbe** (predvsem pri dopolnilni dejavnosti turizem na kmetiji), **pa tudi glede avtentičnosti in prepoznavnosti**.

2.3 Izdelava profila vitalne kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo

Pri izdelavi profila vitalne kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo, smo si pomagali z različnimi podatkovnimi viri:

- z izvedeno anketo z nosilci dopolnilne dejavnosti (280 kmetij),
- s poglobljenimi informacijami iz intervjujev (21 kmetij),
- s podatki, ki smo jih pridobili na delavnici s kmetijskimi svetovalci, specialisti za dopolnilne dejavnosti (31 anket; 2011).

Na podlagi vseh pridobljenih informacij in zlasti izvedenih intervjujev smo izdelali **nabor kazalcev**, ki bi najbolj objektivno prikazoval profil vitalne kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo. Kmetije smo primerjali na podlagi devetih kazalcev (1–starost nosilca, 2–starost prevzemnika, 3–starostno-generacijska vitalnost gospodinjstva, 4–končana formalna izobrazba nosilca, 5–zgodovina kmetovanja, 6–število gospodinjstev članov, vključenih v dopolnilne dejavnosti, 7–dohodek, pridobljen izven kmetije, 8–vzroki za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo, 9–prihodnji načrti za dopolnilno dejavnost na kmetiji; vsakega smo vrednotili na lestvici od 1 do 5; preglednica 10), kar je vodilo k oblikovanju profila kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo.

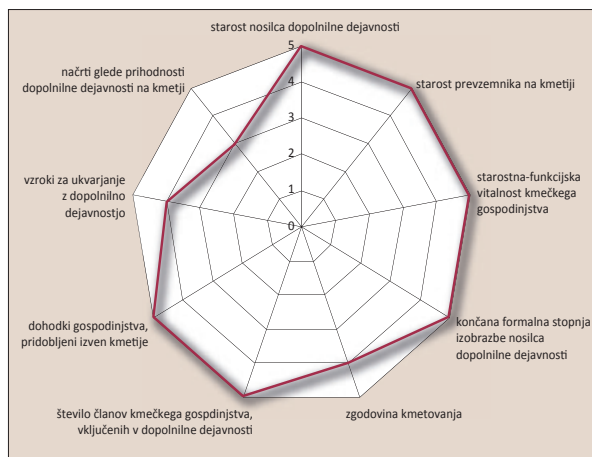
Že pri izboru potencialnih intervjuvanih kmetij smo vključili tiste kmetije, ki so v lokalnem/regionalnem okviru prepoznavne kot »primer dobre prakse«. Za vsakega izmed zgoraj navedenih kazalcev smo izdelali merila in določili petstopenjsko ocenjevalno lestvico (peta stopnja je najvitalnejša). Na podlagi te matrike smo izdelali grafične profile za vsako intervjuvano kmetijo. Nekaj najbolj tipičnih profilov skupaj s pojasnili predstavljamo v slikah 37–40.

Preglednica 10: Kazalci in merila za izdelavo profila vitalnih kmetij, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo

Stopnja na ocenjevalni lestvici	Starost nosilca dopolnilne dejavnosti	Starost prevzemnika na kmetiji	Starostna funkcionalna vitalnost kmetijskega gospodinjstva	Končana formalna stopnja izobrazbe nosilca dopolnilne dejavnosti	Zgodovina kmetovanja	Število članov kmetijskega gospodinjstva, vključenih v dopolnilne dejavnosti	Dohodki gospodinjstva, pridobljeni izven kmetije	Vzroki za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo	Načrti glede prihodnosti dopolnilne dejavnosti na kmetiji
1	nad 80 let	prevzemnik ni določen	ostarelo gospodinjstvo: vsi člani starejši od 70 let	nepopolna OŠ in osnovna šola	nosilec in člani gospodinjstva nimajo izkušenj	N do 10 ur, DČ do 10 ur, VSI do 20 ur	subvencije za kmetijsko dejavnost, pokojnine, socialni transferji	raba kmetijskih in nekmetijskih virov na kmetiji, potreba po dodatnem dohodku, želja po ohranjanju tradicije, veselje do dela z ljudmi in do druženja, edini možni način regije stracije poslovne dejavnosti	opustitev dejavnosti
2	nad 70 let	nad 70 let	starejše gospodinjstvo: vsi člani starejši od 50 let	poklicna šola, tečaj	skromne izkušnje nosilca in drugih članov gospodinjstva	N 10 do 20 ur, DČ 10 do 20 ur, VSI 20 do 40 ur	subvencije za kmetijsko dejavnost, dohodki aktivnih družinskih članov iz nekmetijske dejavnosti izven kmetije, pokojnine, socialni transferji	raba kmetijskih in nekmetijskih virov na kmetiji, potreba po dodatnem dohodku, možnost koriščenja finančnih spodbud	nejasna prihodnost (ni naslednika, starost in bolezen, negativne spremembe na trgu)
3	51–70 let	51–70 let	gospodinjstvo s starejšo srednjo generacijo: starši z otroki, starejšimi od 35 let – tudi enočlansko gospodinjstvo	poklicna šola, povešana z dopolnilno dejavnostjo	nosilec ima izkušnje, drugi člani imajo skromne izkušnje	N 20 do 30 ur, DČ 20 do 30 ur, VSI 40 do 60 ur	subvencije za kmetijsko dejavnost, dohodki družinskih članov iz nekmetijske dejavnosti izven kmetije, pokojnine, drugi socialni transferji	raba kmetijskih in nekmetijskih virov na kmetiji, potreba po dodatnem dohodku, izguba službe, možnost koriščenja finančnih spodbud	ohranitev stanja (investicija se je zaključila v zadnjih desetih letih)

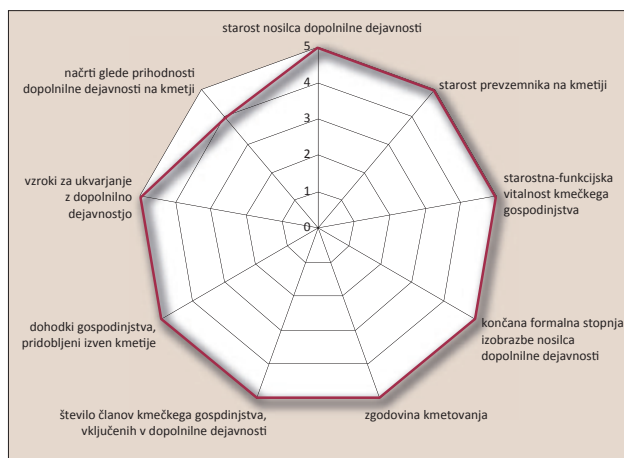
Stopnja na ocen- jevalni lestvici	Starost nosilca dopolnil- ne dejav- nosti	Starost prevze- mnika na kmetiji	Starostna funkcij- ska vitalnost kmeč- kega gospodinjstva	Končna formalna stopnja izobrazbe nosilca dopolnilne dejavnosti	Zgodovina kmeto- vanja	Število članov kmečkega gospo- dinjstva, vključenih v dopolnilne dejavnosti	Dohodki go- spodinjstva, pridobljeni izven kmetije	Vzroki za ukvarja- nje z dopolnilno dejavnostjo	Načrti glede pri- hodnosti dopol- nilne dejavnosti na kmetiji
4	36–50 let	36–50 let	gospodinjstvo s srednjo generacijo: otroci stari od 25 do 35 let – tudi enočlansko gospo- dinjstvo ali mlado gospodinjstvo: vsi člani mlajši od 35 let	srednja šola	bogate in raznolike izkušnje nosilca in članov gospo- dinjstva	N 30 do 40 ur, DČ 30 do 40 ur, VSI 60 do 80 ur	subvencije za kmetijsko dejav- nost, dohodki družinskih članov iz nekmetijske dejavnosti izven kmetije, štipendi- je, drugi socialni transferji	raba kmetijskih in nekmetijskih virov na kmetiji, potreba po dodatnem dohodku, družinska tradicija, inovacija	ohranitev stanja (ker se je inve- sticija zaključila v zadnjih petih letih), razširitev obstoječe po- nudbe (kakovo- stna obogatitev)
5	26–35 let	26–35 let	trigeneracijsko gospodinjstvo ali gospodinjstvo s srednjo in mlado generacijo	srednja šola, pove- zana z dopolnilno dejavnostjo, višja, visoka	zelo bogate in zelo raznolike ter inovativne izkušnje nosilca in članov gospodinjstva	N 40 ur in več, DČ 40 ur in več, VSI 80 ur in več	subvencije za kmetijsko dejav- nost, dohodki družinskih članov iz nekmetijske dejavnosti izven kmetije, štipen- dije, pokojnine, drugi socialni transferji	raba kmetijskih in nekmetijskih virov na kmetiji, potreba po dodatnem dohodku, družinska tradicija, inovacija, veselje in osebno zadovoljstvo	povečanje obsto- ječe dejavnosti (nova vlaganja v infrastrukturo), odločitve še za novo dopolnilno dejavnost

Opomba: N = nosilec dopolnilne dejavnosti, DČ = družinski član.

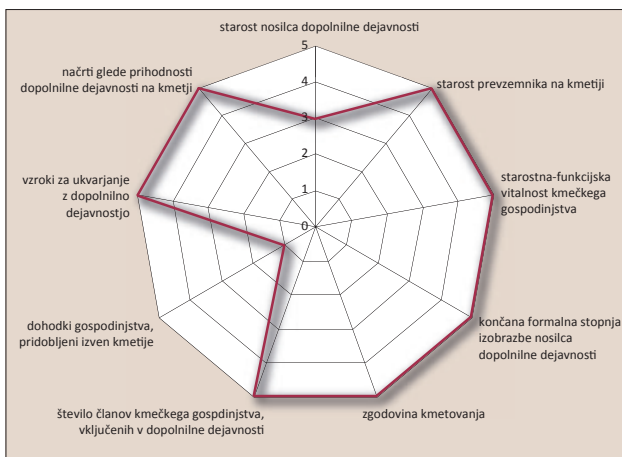
Slika 37: Kvalitativni profil 1 (kmetija I6).

I6: Kmetija je vitalna, ukvarja se z izletniškim in stacionarnim turizmom, z jasno vizijo, štirimi generacijami visoko izobraženih članov, večina jih pridobiva dohodek izven kmetije. Nekoliko nižjo oceno so dobili pri prihodnjih načrtih, kar pa ne izkazuje najboljše realnosti: družina želi obdržati sedanje kapacitete, usmerja se v visokokakovostni turistični produkt z veliko avtentičnosti, inovativnosti in vključevanjem celotnega naselja.

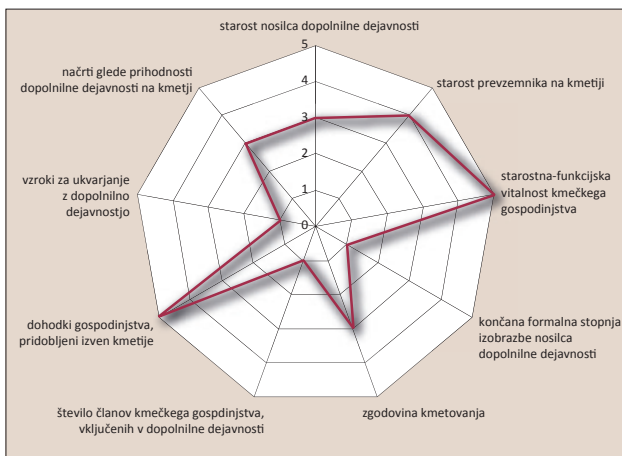
Slika 38: Kvalitativni profil 2 (kmetija I8).

I8: Izletniška kmetija, ki že desetletja nudi prostor pretežno ribičem, ima sicer mladega in univerzitetno izobraženega naslednika. Le-ta pa nima ambicije za razširitev turistične ponudbe, ampak se zaradi znanja in ustreznih površin namerava usmeriti v sadjarstvo. V sedanjosti in v prihodnje se bo torej s turistično aktivnostjo ukvarjala le nosilčeva mati.

Slika 39: Kvalitativni profil 3 (kmetija I4).

I4: »Vodim kmetijo z več kot 200-letno tradicijo. In nekega dne sem vprašal očeta:«Kaj lahko jaz naredim bolje kot ti, da se me bodo nasledniki zapomnili?» Oče, zdaj v sredini sedemdesetih let, me je resno pogledal in rekel:«Sin, se boš že česa domislil!» V tistem trenutku sem začel razmišljati o vodenih ogledih po naši kmetiji. Naša kmetija je največja v širšem okolju, imamo krave, svinje, divjad itd., predelujemo meso, mleko in našim obiskovalcem pokažemo različne faze naše proizvodnje in predelave. Vsako soboto organiziramo kmečko tržnico na našem dvorišču. Letno k nam pride 15.000 obiskovalcev, po naši kmetiji jih popeljemo s turističnim vlakcem (predelan traktor). Sem tudi aktiven v lokalnem amaterskem gledališču, uživam, ko gostim ljudi in jim posvečam čas.«

Slika 40: Kvalitativni profil 4 (kmetija I21).

I21: Na kmetiji, ki nudi prenočišča, sicer živijo tri generacije, a nihče nima volje in ambicije ukvarjati se s turistično dejavnostjo. Le-ta je bolj v funkciji pridobitve dodatnega vira dohodka, saj je nosilka že v prehodu v tretje življenjsko obdobje. Tudi motiv za ukvarjanje s to dejavnostjo ni prišel iz družine same. K temu jih je usmeril poziv sosedu, ki ima večjo turistično kmetijo (izletniška in z nastanitvijo, intervju I20), ki zaradi prevelikega obiska ne more sprejeti vseh gostov. Kmetija I21 pa je v bližini in deluje kot »rezerva«.

Opomba: kazalec smo vrednotili na lestvici od 1 do 5, pri čemer je 5 najvišja vrednost.

Priprava kvalitativnega profila za posamezne intervjuvane kmetije z registrirano dopolnilno dejavnostjo na kmetiji se je izkazala kot **zelo uporabna vmesna faza**, tj. pri povezavi kvantitativnih podatkov z izdelavo modelov DEXi (poglavje 4). Predvsem nam je pomagala pri vrednotenju teže posameznih dejavnikov in oblikovanju mnenj ekspertne skupine, saj smo na konkretnih primerih lahko preigrali primernost, relevantnost in uporabnost modela.

Slika 41:

Praznik brkinskega jabolka v Tatrah (oktober 2011) omogoča promocijo brkinskega sadja in drugih kmetijskih pridelkov in situ. Tovrstni dogodki pomenijo racionalno rabo razpoložljivih virov (kmetije, območja), povezujejo kmete in kupce, krepijo skupnost in povečujejo prepoznavnost Brkinov na širšem območju.

(foto: I. Potočnik Slavič)

Stičnost obstoječih finančnih naložb v dopolnilne dejavnosti s pričakovanji njihovih nosilcev in novimi ukrepi politike razvoja podeželja

V programskem obdobju 2007–2013 je bilo (stanje 31. 12. 2015; Agencija Republike Slovenije za kmetijske trge in razvoj podeželja (ARSKTRP) in MKGP; preglednica 11) 10,4 % vseh izplačil v okviru Programa razvoja podeželja namenjenih 3. osi, kamor med drugim uvrščamo tudi diverzifikacijo v nekmetijske dejavnosti (ukrep 311) in podporo ustanavljanju in razvoju mikropodjetij (ukrep 312). Naložbe v dopolnilne dejavnosti so omogočali tudi ukrepi 121 (posodabljanje kmetijskih gospodarstev), 122 (povečanje gospodarske vrednosti gozdov) in 123 (dodajanje vrednosti kmetijskim in gozdarskim proizvodom). Preko ukrepov 122, 123 in 311 je bilo financiranih 355 naložb (na 332 kmetijah z registrirano dopolnilno dejavnostjo; za razpoložljiva sredstva so zaprosile tudi gospodarske družbe in samostojni podjetniki) v skupni vrednosti 27.262.036 €.

V sedmih javnih razpisih za sredstva ukrepa 311 je bil prisoten velik interes za tovrstna sredstva (330 odobrenih vlog od 712 prejetih, 315 pa financiranih), v sklopu katerih je bilo izplačanih 28,45 milijona €. Največ sredstev je bilo izplačanih v Savinjski statistični regiji (4,95 milijona € za 51 projektov), najmanj v Spodnjeposavski (10 projektov v skupni vrednosti 780.000 €) ter v Koroški regiji (s 23 projekti v vrednosti približno 1,4 milijona €). 67 % vseh odobrenih vlog in sredstev (približno 19 milijonov €) je pripadlo kmetijam z registrirano dopolnilno dejavnostjo. Največ je bilo

izplačanih vlog s področja turizma in gostinstva (163 oziroma 16,8 milijona €), kamor je bilo usmerjenih 61 % vseh odobrenih sredstev ukrepa 311. 7 milijonov € (93 vlog) je bilo izplačanih za naložbe v obnovljive vire energije, in sicer največ za sončno energijo (64 % izplačanih sredstev).

Preglednica 11: Pregled izplačil v Programu razvoja podeželja (2007–2013).

Ukrep/os	Izplačila do 31. 12. 2015
	(EU+SLO; v €)
111 Usposabljanje	1.997.223,16
112 Mladi kmetje	55.359.285,25
113 Zgodnje upokojevanje	17.948.295,75
121 Posodabljanje kmetijskih gospodarstev	127.534.239,11
122 Povečanje gospodarske vrednosti gozdov	23.122.967,92
123 Dodajanje vred. kmet. in gozd. proizvodnji	83.260.014,49
125-1 Komasacije	11.297.367,30
125-2 Namakanje	5.327.972,33
131 EU standardi	41.814.413,28
132 Sheme kakovosti hrane	559.464,67
133 Podpore skupinam proizvajalcev pri pospeševanju prodaje	9.875.825,35
142 Skupine proizvajalcev	637.309,38
Skupaj os 1	378.734.377,99
211 OMD–gorska območja	271.966.341,36
212 OMD–druga območja	79.346.965,35
214 Kmetijsko okoljska plačila	274.549.309,33
Skupaj os 2	625.862.616,04
311 Diverzifikacija v nekmetske dejavnosti	28.453.643,11
312 Ustanavljanje in razvoj podjetij	47.952.552,77
321 Osnovne storitve za podeželsko prebivalstvo	3.312.733,70
322 Obnova in razvoj vasi	33.646.902,99
323 Ohranjanje in izboljšanje dediščine podeželja	8.264.787,99
Skupaj os 3	121.630.620,56
Skupaj os 4 – LEADER	30.731.434,28
Skupaj Tehnična pomoč	14.735.974,43
Skupaj	1.171.695.023,30

Vir podatkov: ARSKTRP in MKGP (stanje na dan 31. 12. 2015).

Precej nejasnosti pri podajanju informacij o pravi diverzifikaciji na kmetiji ter naložbah v dopolnilne dejavnosti na kmetiji pa izhaja tudi iz ukrepa 312, kjer so za sredstva lahko zaprosili tudi samostojni podjetniki (pogosto so se tako registrirali tudi nosilci ali člani kmetijskih gospodarstev), gospodarske družbe, zadruga ali zavodi. Tako je bilo v šestih javnih razpisih kar 76 izplačanih vlog oziroma dobrih 10 milijonov € usmerjenih v gostinstvo in turizem. Precejšnja sredstva so bila usmerjena v obdelavo in predelavo lesa (4,2 milijona €) ipd.

»Dopolnilne dejavnosti so pomembne za razvoj podeželja, poseljenost podeželja se na ta način zagotovo povečuje, na podeželju so zagotovljena delovna mesta. Lahko

je izboljšati dohodek, ampak je toliko stroškov in birokratskih ovir, da se je zagotovo težko odločiti za dejavnost. Je pa tako, da če imaš majhno kmetijo, si že mogoče lahko omisliš dopolnilno dejavnost, ker ti osnovna kmetijska dejavnost ne jemlje preveč časa. Kakor hitro je kmetija večja, pa zmanjka časa že za osnovno dejavnost, kje da bi se še ukvarjal s čim dodatnim. K razvoju podeželja dopolnilne dejavnosti prispevajo, na ta način se poveča tudi prepoznavnost krajev, kar je mogoče večja možnost, da mladi ostanejo doma.»

Stičnost med dosedanjimi finančnimi naložbami in odzivom kmetov, ki registrirajo dopolnilne dejavnosti, se nakazuje tudi iz razmišljanj, pridobljenih s terensko raziskavo. Izboljšanje gospodarskih razmer na kmetiji je osnovni motiv za razvoj dopolnilnih dejavnosti. Večina anketiranih in intervjuvanih nosilcev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji je gospodarski doprinos dopolnilnih dejavnosti ocenila ne le kot pozitiven, ampak tudi kot nujno potreben za nadaljnje življenje kmetije. Podobno kot številne samooskrbne kmetije, ki sredstva za kmetovanje pridobivajo iz drugih neketijskih virov dohodka (plače, pokojnine idr.), nekateri intervjuvanci razumejo dopolnilno dejavnost kot finančno podporo osnovni kmetijski dejavnosti. Razumevanje dopolnilnih dejavnosti in njihovega prispevka k razvoju podeželja kaže, da jim kmetje pripisujejo izjemen pomen. Vse večja vpetost kmetov v družbeno življenje se odraža tudi preko njihovih odgovorov, ko svojo vlogo vidijo kot ključno za ohranjanje in urejenost kulturne pokrajine, poselitve podeželskega prostora, celo ohranjanje lokalne/regionalne identitete.

»V bodoče pričakujem, da nam bi znali še bolj predstaviti to delo, nam pomagali pri problemih in šele potem se bodo ljudje radi odločali za takšno dejavnost in mogoče od kmetije res živeli tako, kot je tudi cilj – dopolnilna dejavnost.»

Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014–2020 temelji na prenovljenem pristopu k razvoju podeželja in postavlja v svoje središče prenos znanja in inovacij kot horizontalno temo, ki podpira vse ostale prednostne usmeritve. V tem okviru so ključni ukrepi, povezani z dvigom usposobljenosti, večjo dostopnostjo do specializiranega svetovanja ter tesnejšimi povezavami med raziskavami in kmetijsko prakso (preko Evropskega inovacijskega partnerstva, kjer se bodo preko operativnih skupin povezovali kmetje, raziskovalci, svetovalci in druge organizacije). To naj bi doprineslo zlasti k večji neposredni uporabnosti in hitrejšemu prenosu znanja in inovacij v prakso. Kot tudi že v preteklih obdobjih ima v programskem obdobju 2014–2020 pomemben vsebinski delež tudi podpora in spodbujanje diverzifikacije, kateri je preko že omenjene horizontalne podpore namenjenih tudi nekaj samostojnih podukrepov: »Naložbe v vzpostavitev in razvoj neketijskih dejavnosti« (znotraj ukrepa Razvoj kmetij in podjetij), »Podpora za diverzifikacijo kmetijskih dejavnosti v dejavnosti v zvezi z zdravstvenim varstvom, socialnim vključevanjem, kmetijstvom, ki ga podpira skupnost, ter izobraževanjem o okolju in hrani« (znotraj ukrepa Sodelovanje) ter spodbujanje tovrstnih projektov znotraj ukrepa Podpora za lokalni razvoj v okviru pobude LEADER (lokalni razvoj, ki ga vodi skupnost).

V tej trikotniški stičnosti, tj. v povezavi z obstoječimi naložbami, odzivom kmetov in prihodnjimi usmeritvami politike razvoja podeželja, se skrivajo mehanizem, razvojna naravnost in uspešnost razvoja dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, diverzifikacije na kmetiji oziroma (ne)rabe razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji.

3 Primeri rabe virov na kmetijah v Sloveniji

S podrobnejšim prikazom turizma na kmetiji kot dopolnilne dejavnosti, ki je na slovenskem podeželju dobro poznana in (že tradicionalno) prisotna, ter predstavitevjo aktualnih razmer in prvih rezultatov umeščanja socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji, želimo prikazati dobro uveljavljeno prakso pa tudi novo možnost rabe virov na kmetiji.

V prvem delu bodo predstavljene najpomembnejše značilnosti ponudbe turizma na kmetiji v Sloveniji. Sama dejavnost se v zadnjih letih razvija tako po številu (registriranih kmetij in posameznih dejavnosti) kot tudi vse bolj heterogeni ponudbi. Aktualno sliko dopolnjujemo z vidikom povpraševanja po tovrstnih storitvah na podeželju, ki je raziskovalno večkrat zapostavljena vsebina. Ker se je v teku naših raziskav pokazalo, da se turizem na kmetiji odlično dopolnjuje tudi z inovativnimi kmetijskimi praksami, smo okrepili vpogled v povezovanje in dopolnjevanje ekološkega kmetovanja in turizma na kmetiji.

V drugem delu poglavja so predstavljena izhodišča, trenutne razmere v Sloveniji in nekaterih državah EU, prednosti, slabosti ter nekatere predlagane rešitve povezovanja socialnega varstva in kmetijstva. Ne glede na formalno uveljavitev socialnih storitev na kmetiji v prihodnje je jasno, da bi umestitev socialnih storitev med dopolnilne dejavnosti na kmetiji vsaj do določene mere odgovorila na sodobne izzive socialnega varstva in kmetijstva, kateremu bi omogočila aktiviranje in rabo do sedaj spregledanih virov na kmetiji.

3.1 Turizem na kmetiji

Turizem na kmetiji ima že dolgo tradicijo (Béteille, 1996; Hummelbrunner, Miglbauer, 1994; Nilsson, 2002), kar velja tudi za Slovenijo (Šoštarič, 1967, str. 168; Meze, 1968). Njegov novejši razvoj so zaznamovale številne spremembe, vključno z občutno kvantitativno rastjo ter naraščajočo heterogenostjo in kompleksnostjo ponudbe. Označuje ga splet posebnih značilnosti na področju ponudbe in povpraševanja, ki vplivajo tako na ravnanje in življenje ponudnika kot na pričakovanja in vedenje turistov.

Turisti obiskujejo turistične kmetije in podeželska območja zaradi različnih razlogov. Po Ingramovi (2002) je privlačnost počitnic na turistični kmetiji povezana z lepoto, mirom in spokojnostjo podeželja, za katerega so značilni čist zrak, odsotnost onesnaženosti in prometnega hrupa. Turisti doživljajo turizem na kmetiji kot bivanje med prijaznimi ljudmi (Ingram, 2002). Farmaki (2012) med razlogi za obisk podeželskih območij navaja željo po sprostitvi, privlačnost kulturnih/religioznih ali naravnih značilnosti, zanimanje za podeželsko okolje, željo po »pobegu iz mesta« itd. Turizem na

kmetiji pogosto povezujejo tudi z željo po spoznavanju kmetijske dejavnosti in pokrajine, ki jo je oblikovala (npr. Sznajder in sod., 2009; Evert, 2010, str. 18). Fleischer in Tchetchik (2005) navajata, da prisotnost s kmetijstvom povezanih značilnosti nima nujno večjega pomena za turiste. V okviru proučevanja turizma na kmetiji je pozornost velikokrat namenjena vlogi iskanja »avtentičnosti« ali »tradicionalnosti« (npr. Phillip in sod., 2010; Daugstad, Kirchengast, 2013), a v raziskavi Farmakija (2012) ju ni nihče izmed turistov omenil kot razloga za obisk podeželja. Kljub temu da je bil turizem na kmetiji v strokovni literaturi deležen precejšnje pozornosti, pa področje povpraševanja ostaja razmeroma skromno poznano, kar še zlasti velja za poznavanje značilnosti obiskovalcev, njihovih motivacij in pričakovanj.

»Turistična kmetija mora biti preprosta, enostavna, drugače to ni turistična kmetija. Ne more biti tako kot v hotelih. Ne moreš imeti 150 sedežev. Važna je kombinacija s kmetijo. Zakaj ne bi raje spodbujali, da bi bilo več kmetij? Da bi več kmetij v vasi dajalo sobe in bi lahko prespal tudi cel avtobus. Saj za to ni treba hotela.«

Pri obravnavanju turistične ponudbe so bili uporabljeni podatki Registra dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, ki ga vodi MKGP, SURS, navedbe iz kataloga Združenja turističnih kmetij Slovenije (Turistične kmetije v Sloveniji, 2013) ter rezultati 21 polstrukturiranih intervjujev z nosilci dopolnilne dejavnosti turizem na kmetiji. Pri predstavitvi značilnosti povpraševanja smo izhajali iz podatkov SURS in lastne anketne raziskave. Pozornost bo namenjena predvsem turističnim kmetijam z nastanitvijo, ki so posebnega pomena z vidika turistične ponudbe, hkrati pa so nadpovprečno zahtevne tudi za ponudnike/kmete, saj turisti ostanejo na kmetiji precej dlje kot v primeru izletniških kmetij, kar pomeni tudi večje oziroma bolj dolgotrajne delovne obremenitve. Obe področji bomo poskušali predstaviti čim bolj celovito in z več zornih kotov, hkrati pa bomo upoštevali, da se za oznako turizma na kmetiji v resnici skrivajo precej raznovrstne vsebine.

Zakonske okvire dopolnilne dejavnosti turizma na kmetiji določa Uredba o dopolnilnih dejavnostih na kmetiji (2014), ki ločuje turizem na kmetiji kot gostinsko in kot negostinsko turistično dejavnost.

Med dopolnilne dejavnosti **turizma na kmetiji kot gostinske dejavnosti** spadajo turistična kmetija z nastanitvijo oziroma kampiranjem, izletniška kmetija, vinotoč in osmica. Pri tem so prisotne določene kvantitativne omejitve. Za opravljanje tovrstne dopolnilne dejavnosti mora kmetija, ki nudi hrano, zagotoviti najmanj 50 % vrednosti lastnih surovin, ki so predmet ponudbe (»gorsko višinske kmetije« vsaj 40 %). Na turističnih kmetijah z nastanitvijo je lahko v sobah in apartmajih največ 30 ležišč, na turistični kmetiji s prostorom za kampiranje pa je dovoljeno kampiranje za največ 30 oseb. Na izletniških kmetijah je lahko največ 60 sedežev pred objektom, 60 sedežev v objektu in največ 60 gostov naenkrat. Med **negostinske turistične dejavnosti** spadajo prevoz potnikov z vprežnimi vozili in traktorji, ježa živali, oddajanje površin za piknike, muzeji in tematske zbirke, tematski parki, apiturizem ter športni ribolov na vodnih površinah na kmetiji. Tudi pri teh dejavnostih so postavljene različne omejitve ali posebne zahteve. Tako mora npr. kmetija, ki ponuja ježo živali, zagotoviti najmanj dve lastni živali za ježo (Uredba o dopolnilnih ..., 2014).

Temeljne kvantitativne značilnosti turizma na kmetiji

V Sloveniji je bilo na začetku leta 2014 po podatkih Registra dopolnilnih dejavnosti na kmetiji 1120 kmetij z dopolnilno dejavnostjo turizem na kmetiji (Register dopolnilnih ..., 2014), kar predstavlja 1,6 % vseh kmetij v Sloveniji, ki jih je bilo leta 2013 72.176 (Splošni pregled kmetijskih gospodarstev, 2015). Opazen je izrazit trend rasti. Samo v zadnjih desetih letih se je število prijavljenih dopolnilnih dejavnosti s področja turizma na kmetiji povečalo s 446 (leta 2004) na 1904 (v začetku leta 2014; Register dopolnilnih..., 2014), kar pomeni povečanje za 327 %.

Na začetku leta 2014 je bilo v Sloveniji skupaj 454 kmetij, ki so nudile nastanitev (skupaj z gostinsko ponudbo), od tega je 431 kmetij nudilo prenočitev v sobah, 52 pa nastanitev v kampih. Kar 633 kmetij je obiskovalcem nudilo hrano in pijačo (izletniške kmetije, vinotoči ...). 339 je bilo turističnih kmetij, ki so obiskovalcem nudile različne storitve s področja negostinske turistične dejavnosti, pri čemer je bila najpogostejša dejavnost ogled kmetije in njenih značilnosti ter ogled okolice kmetije (196 kmetij) pred oddajanjem površin za piknike (158 kmetij). Številne kmetije so registrirale več kot eno dopolnilno dejavnost s tega področja (povprečje je 1,7 dejavnosti). 58 kmetij je imelo registriranih vsaj pet dopolnilnih dejavnosti s področja turizma na kmetiji. Skrajnost je kmetija, ki jih je imela registriranih kar 11! Ti podatki pričajo o ambicijah posameznih turističnih kmetij, ki želijo ponuditi turistom širok spekter različnih storitev in imajo tudi možnosti za to, tako prostorske kot tudi kadrovske in finančne. Vendarle pa je treba upoštevati, da vse registrirane dejavnosti niso nujno tudi v resnici žive, saj na kmetijah včasih registrirajo posamezne dejavnosti »na zalogo«. Največkrat pa se posamezne turistične kmetije vendarle osredotočajo le na eno dopolnilno dejavnost ali na manjše število med sabo komplementarnih dejavnosti. Tako je bilo od 1120 turističnih kmetij kar 719 (64,2 %) takšnih, ki so imele registrirano samo 1 dopolnilno dejavnost s področja turizma na kmetiji, kar je tudi posledica velike delovne zahtevnosti zlasti gostinske/nastanitvene dejavnosti.

V splošnem predstavlja **turizem na kmetiji manj pomemben segment slovenske turistične ponudbe**, ki pa ima kljub temu na številnih območjih ključno vlogo tako pri zagotavljanju turistične ponudbe kot pri ohranjanju kmetijske rabe in poseljenosti.

Preglednica 12: Turistična ležišča v Sloveniji v obdobju 2008–2014.

Leto	Št. turističnih kmetij z nastanitvijo	Št. ležišč v vseh nastanitvenih objektih	Št. ležišč na turističnih kmetijah	Delež ležišč na turističnih kmetijah od vseh ležišč (v %)
2008	236	110.248	3379	3,1
2009	262	111.985	3738	3,3
2010	303	117.947	4342	3,7
2011	310	118.817	4411	3,7
2012	325	121.541	4661	3,8
2013	335	122.177	4886	4,0
2014	348	123.235	5003	4,1

Vir: Nastanitvena statistika, letni ..., 2015.

Kot je bilo že omenjeno, podatki Registra dopolnilnih dejavnosti na kmetiji pričajo o nagli rasti turizma na kmetiji v zadnjem desetletju. Tudi podatki SURS kažejo na počasno, a kontinuirano rast števila turističnih kmetij. Zaradi sprememb v statistični metodologiji podatkov za obdobje pred letom 2008 ni mogoče neposredno primerjati z novjšimi, a že samo v zadnjih sedmih letih (obdobje 2008–2014) se je njihovo število povečalo z 236 na 348, kar pomeni povečanje za 47,5 %.

Če upoštevamo spremembe v številu ležišč, je bilo povečanje še za odtenek večje (48,1 %). To je precej več, kot je bilo zabeleženo pri številu vseh turističnih ležišč v Sloveniji, ki se je v tem obdobju povečalo samo za 11,8 %. Navedeno torej priča o izrazito nadpovprečni rasti tovrstne turistične ponudbe. Rast je bila (če izvzamemo občino Ljubljana, ki je po tipizaciji SURS poseben tip turistične občine) največja v t. i. drugih občinah (57,2 %) ter gorskih občinah (53,9 %). Ta nadpovprečna rast je imela za posledico tudi to, da se je povečal delež ležišč, ki so na voljo na turističnih kmetijah, s 3,1 % na 4,1 %.

Preglednica 13: Število in delež ležišč na turističnih kmetijah z nastanitvijo po vrstah turističnih občin.

Vrsta turistične občine	Št. ležišč 2008	Št. ležišč 2014	Sprememba 2014/2008 (v %)	Delež ležišč na turističnih kmetijah od vseh ležišč 2008 (v %)	Delež ležišč na turističnih kmetijah od vseh ležišč 2014 (v %)
Zdraviliške občine	380	427	+12,4	1,8	1,9
Gorske občine	893	1374	+53,9	2,5	3,4
Obmorske občine	74	80	+8,1	0,3	0,3
Ljubljana	12	81	+575,0	0,2	0,8
Mestne občine	261	276	+5,7	3,8	2,8
Druge občine	1759	2765	+57,2	11,9	16,2
Slovenija	3379	5003	+48,1	3,1	4,1

Vir: Nastanitvena statistika, letni ..., 2015.

Opozoriti pa je treba na razhajanje zgoraj predstavljenih vrednosti s podatki Registra dopolnilnih dejavnosti, kar priča o verjetno pomanjkljivem zajetju pojava s strani SURS.

V nadaljevanju povzemamo še nekatere zanimivejše podatke **fizičnega obsega turistične ponudbe**, ki jih po posameznih vrstah dopolnilnih dejavnosti turizma na kmetiji beleži Register dopolnilnih dejavnosti. Medtem ko pri kmetijah z nastanitvijo zaradi pomanjkanja podatkov ne moremo analizirati števila postelj ali sob (neenotno navajanje podatkov v registru), pa lahko za turistične kmetije, ki nudijo hrano in pijačo (sem uvrščamo izletniške kmetije, vinotoče, osmice in – za čas pred sprejetjem nove uredbe – planšarije), prikažemo število razpoložljivih gostinskih sedežev. Za turistične kmetije, ki v okviru svoje negostinske ponudbe nudijo ogled kmetije in prikaz različnih opravil (dopolnilne dejavnosti ogled kmetije in njenih značilnosti in ogled okolice kmetije, prikaz vseh del iz osnovne kmetijske in gozdarske dejavnosti in prikaz vseh del iz ostalih vrst dopolnilne dejavnosti na kmetiji), pa lahko prikažemo zabeleženo število obiskov oziroma ogledov.

Na začetku leta 2014 so slovenske turistične kmetije, ki obiskovalcem nudijo hrano in pijačo, razpolagale s 33.425 gostinskimi sedeži. Največ jih obiskovalcem nudijo izletniške kmetije (71 %), sledijo vinotoči s slabimi 21 %, skoraj 8 % vseh sedežev pa nudijo osmice.

Če upoštevamo zastopanost turističnih kmetij z gostinsko ponudbo, se le-te pojavljajo v 152 slovenskih občinah, kar 48 občin pa razpolaga z več kot 200 sedeži v gostinski ponudbi turističnih kmetij. Med občinami z največ turističnimi sedeži so tako izrazito v ospredju občine Obalno-kraške in Goriške regije (Koper, Sežana, Nova Gorica, Komen, Vipava, Ajdovščina, Hrpelje-Kozina, Izola), kjer gre ali za vpliv močnega turističnega središča ali veliko povpraševanje trga na drugi strani meje (Italija), vse v povezavi z vinogradniškim območjem. V navedenih primerih gotovo lahko govorimo ne le o pomembni vlogi gostinske ponudbe kmetij na ravni posamezne občine, temveč tudi širše, na regionalni ravni (Cigale in sod., 2014).

Po velikem številu turističnih sedežev odstopajo tudi občine drugih značilnih vinogradniških območij severovzhodne in vzhodne Slovenije (Maribor, Brežice, Novo mesto, Pesnica, Šentilj itd.). Če lahko pri Mariboru in okoliških občinah govorimo o kombinaciji vpliva mestnega naselja z dodatnim povpraševanjem trga onstran meje (Avstrija), pa je večje število turističnih sedežev v nekaterih drugih tipičnih »vinogradniških« občinah dejansko posledica iskanja dodatne možnosti prodaje/dodatnega zaslужka na kmetiji (Cigale in sod., 2014). V tem segmentu turizma na kmetiji prihaja do njegovega prepletanja z vinskim turizmom (Jurinčič, Bojnec, 2009; Kerma, 2014).

Preglednica 14: Kvantitativen prikaz storitev turističnih kmetij z drugo ponudbo (negostinski del).

Vrsta ponudbe na turističnih kmetijah – negostinski del	Število registriranih DD	Fizični obseg storitve – št. ogledov, prikazov, prevozov
Ogled kmetije in njenih značilnosti in ogled okolice kmetije	196	10.633
Prikaz vseh del iz osnovne kmetijske in gozdarske dejavnosti	91	4016
Prikaz vseh del iz ostalih vrst dopolnilne dejavnosti na kmetiji	79	4220
Turistični prevoz potnikov z vprežnimi vozili	63	5288

Vir: Register dopolnilnih ..., 2014.

Opomba: DD = dopolnilne dejavnosti.

Glede na fizični obseg opravljenih storitev v letu 2014 pa v ponudbi turističnih kmetij niso povsem zanemarljive niti druge dejavnosti. Kažejo namreč, da si kmetje na inovativen način prizadevajo izkoristiti prav vse vire, tudi svoje znanje, objekte in stroje na kmetiji. Največ ogledov je bilo zabeleženih v okviru številčno najbolj zastopane ponudbe tovrstnih storitev – ogled kmetije in njenih značilnosti in ogled okolice kmetij. Zabeleženih je bilo 10.633 ogledov. Pri dejavnosti prikaz osnovne kmetijske in gozdarske dejavnosti je evidentiranih 4016, pri prikazu ostalih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji pa 4220 ogledov. Poudariti pa velja, da je velik del tovrstne ponudbe

vezan na določene populacije, največkrat predšolskih in šolskih otrok, saj obstoječi učni programi vključujejo tovrstne vsebine, ki jih nekatere vzgojno-varstvene ustanove »izvedejo v praksi«.

Druge značilnosti ponudbe turističnih kmetij

O drugih značilnostih turistične ponudbe kmetij ni na voljo sistematičnih podatkov, a o nekaterih izmed njih precej povedo navedbe iz **kataloga Združenja turističnih kmetij Slovenije** (Turistične kmetije ..., 2013), ki predstavlja najbolj popoln prikaz tovrstne turistične ponudbe. V katalogu je podrobneje predstavljenih kar 200 turističnih kmetij, pri tem pa gre večinoma – z nekaj izjemami – le za kmetije z nastanitvijo, zato so značilnosti njihove ponudbe iz tega kataloga zelo dobro razvidne, saj je zajeta skoraj polovica kmetij s tovrstno ponudbo. Med njimi je 29 (14,5 %) specializiranih kmetij, ki svojo ponudbo posebej prilagajajo določeni ciljni skupini gostov. V okviru tega ločimo ekološke turistične kmetije, turistične kmetije s ponudbo za zdravo življenje, družinam z otroki prijazne turistične kmetije, otrokom brez spremstva staršev prijazne turistične kmetije, kolesarjem prijazne turistične kmetije, vinogradniške turistične kmetije, invalidom prijazne turistične kmetije ter ljubiteljem konj in jahanja prijazne turistične kmetije.

Med specializiranimi turističnimi kmetijami, ki so predstavljene v omenjenem katalogu, so tri specializirane kar na treh področjih, 12 na dveh, ostale kmetije (14) pa so specializirane samo na enem področju. Najbolj zastopane so družinam z otroki prijazne turistične kmetije (15 turističnih kmetij) pred ekološkimi turističnimi kmetijami in turističnimi kmetijami s ponudbo za zdravo življenje (oboje po osem turističnih kmetij), po šest pa je še kmetij v kategorijah kolesarjem prijazna turistična kmetija in vinogradniška turistična kmetija. Otrokom brez spremstva staršev prijazni turistični kmetiji sta samo dve, poleg tega pa je še ena invalidom prijazna turistična kmetija ter ljubiteljem konj in jahanja prijazna turistična kmetija.

Pojav specializirane ponudbe v okviru turizma na kmetiji je v skladu z nekaterimi splošnimi trendi na področju turizma, ki kažejo, da postaja ponudba čedalje bolj heterogena, prilagodljiva ter osredotočena na posebne interese in pričakovanja posameznih skupin gostov (gl. npr. Ioannides, Debbage, 1997; Torres, 2002). To od ponudnikov zahteva tudi obvladanje različnih posebnih znanj in veščin. Slednje (poleg objektivnih možnosti) je verjetno tudi eden od razlogov za tako različno zanimanje ponudnikov/kmetov za posamezne vrste specializacije.

Prikazi turističnih kmetij v katalogu Združenja turističnih kmetij Slovenije (Turistične kmetije v Sloveniji, 2013) pričajo o tem, katere sestavine turistične ponudbe se zdi jo pomembne ponudnikom, saj v predstavitvah svojih kmetij želijo poudariti tiste značilnosti, ki so po njihovi oceni za potencialne obiskovalce najbolj pomembne in privlačne. Pri tem pride do izraza, da se ponudnikom zdi zelo pomembna sestavina turistične ponudbe okoliška pokrajina s svojimi značilnostmi, saj so v zvezi s ponudbo posamezne turistične kmetije praviloma poudarjeni tudi (ali celo predvsem) tovrstni elementi; tako kot npr. v naslednjem primeru turistične kmetije z nastanitvijo.

»... so svojo ponudbo prilagodili kolesarjem in pohodnikom. Tako vam znajo svetovati o številnih gorskokolesarskih poteh [...] Mimo kmetije vodi tudi Alpe Adria Trail in Pot miru

v Posočju. Peš se je mogoče podati tudi do planin, med krave, ovce in koze, ali do Koseških korit, kjer v tišini slikovitega gozda postanete na bioenergetskih točkah. Nedaleč od kmetije je muzej na prostem z ostanki bunkerjev in frontnih linij iz 1. svetovne vojne. Z avtomobilom ni daleč do Čedad, do Goriških brd, z avtovlakom do Bleda in Bohinja, s kajaki, kanuji ali rafti vodijo poti po smaragdni Soči, Posočje pa je tudi raj za padalstvo.»

Na vlogo posameznih značilnosti in dejavnikov v okviru ponudbe turističnih kmetij opozarjajo tudi **intervjuji z nosilci dopolnilne dejavnosti turizem na kmetiji**. Razmišljanja intervjuvancev osvetlijo videnje turizma na kmetiji s strani ponudnikov, njihova mnenja o tem, kaj so bistvene značilnosti turizma na kmetiji ter kateri dejavniki vplivajo na njegovo privlačnost in so pomembni za njegovo bolj ali manj uspešno delovanje. Tudi intervjuji razkrivajo prepričanje, da privlačnost turistične kmetije ni povezana samo s tem, kar lahko ponudi posamezna kmetija, ampak je pri tem pomembna tudi njena širša okolica, ki je lahko bolj ali manj privlačna za turiste, jim lahko omogoča različne načine preživljanja prostega časa in doživljanja podeželske pokrajine. Pomen položaja oziroma prostorske umeščenosti kmetije v odnosu do potencialno zanimivejših turističnih točk in območij je mogoče razbrati iz številnih pripovedi sogovornikov, ki govorijo o željah in ravnanju gostov.

»Do Ljubljane je tri četrt ure, do Postojne je tri četrt ure in do Nove Gorice tudi. Zato pridejo sem in hodijo naokrog, si ogledujejo različne stvari. Kakšen tudi cel dan samo leži tukaj, a takih je bolj malo. Veliko tujcev hodi tudi zato, ker išče korenine.«

Na drugi strani občutijo intervjuvanci odsotnost izrazitih turističnih privlačnosti kot slabost (ali oviro).

»Gostov ni nikoli zadosti. A tukaj jih je, kolikor jih je. Več bi jih bilo, če bi bilo v bližini zdravilišče. Tako pa ...«

Prostorska razmestitev slovenskih turističnih kmetij je takšna, da se zelo velik delež turističnih kmetij nahaja na območjih brez izrazitih turističnih privlačnosti (Cigale in sod., 2014), a tudi v primeru, če se slednje nahajajo v bližini kmetije, ni nujno, da so s tem povezana pričakovanja nosilcev dopolnilne dejavnosti uresničena.

»Hišo smo imeli veliko in smo rekli, da naj bo še del za turizem. [...] Takšno je bilo izhodišče, tudi malo zaradi bližine smučišča Golte. [...] Ne vem, sedaj trenutno slabo kaže. Pri nas je sezona 3 mesece, pa malo decembra in med počitnicami. [...] Smo računali na smučišče Golte idr., pa ni tako enostavno. Pa turizem je dosti odvisen od vremena, pozimi spet sneg in slaba dostopnost. V začetku je bilo precej tudi tujcev, sedaj pa ...«

Pokrajinske značilnosti (npr. privlačna pokrajina, prisotnost naravnih vrednot ali kulturne dediščine, primernost pokrajine za rekreacijo na prostem) pa niso edine, ki so pomembne oziroma pozitivno vplivajo na delovanje turistične kmetije, temveč je ključno tudi delovanje in sodelovanje relevantnih akterjev na posameznem območju. Ta vidik so intervjuvanci večkrat omenjali, pa naj je šlo za kritiko sedanjega stanja ali pa za pozitivne izkušnje in predloge/ideje.

»Manjka povezovanja, predvsem pa enotne podobe, skupnega nastopa na trgu vseh turističnih kmetij v občini. Naša občina [...] je res premalo za to naredila. [...] Še enotnih tabel ni, kaj šele oznake za kmetije. V centru Ljubnega nas ni. Tam se nam vsakdo izgubi.«

»Če ima vsak nekaj, bi morali narediti neko povezavo dopolnilnih dejavnosti. Ta bi rekel: jaz imam to, oni bi rekel: jaz imam to. Zakaj tej ne bi, če pridejo, tak naredili. Gost ne more tu samo sedeti in samo piti. Pojdite še k sosedu malo, pa gremo še k onemu malo pogledat. [...] Saj tak ne more samo sedeti gost, pa naj gre malo pogledat okrog.«

Podobne so bile tudi ugotovitve nekaterih raziskav (npr. Sharpley, Vass, 2006), ki so pokazale, da so kmetje, ki so se ukvarjali s turizmom, videli povezovanje z drugimi turističnimi ponudniki kot bistven dejavnik uspeha.

Ključni dejavnik za uspešno delovanje turističnih kmetij pa so vendarle sami ponudniki/člani kmečkega gospodinjstva. Pri tem je pomembna tako ljubezen do dela, ki ga opravljajo, kot tudi obvladanje številnih znanj, ki so pomembna z vidika rezultata, ki ga pričakuje tudi obiskovalec.

»Sam kmet pa, če danes ni fakultetno izobražen [...] ne bo preživel [...] danes so taki časi, sploh s turizmom na kmetiji, moraš govorit vsaj 2 do 3 jezike in to dobro, obvladat internet in potem moraš biti še od mehanika do veterinarja, do vsega, da znaš vse popraviti, vse porihtat, ker čim zdaj vse najameš, da rečeš, to bo en drugi naredil, pa za vsako figo klical veterinarja in mehanika, se ti finančno ne izide. Izobraževat se moraš sam, to je vse koristno.«

Pogledi na to, kakšen naj bi bil turizem na kmetiji, se med intervjuvanci seveda razlikujejo, pogosto pa poudarjajo tiste značilnosti, ki so povezane z velikostno omejenostjo in preprostostjo ponudbe, ki ponudniku omogoča tako bolj pristen stik z gosti kot tudi bolj kakovostno storitev, hkrati pa gre pri tem za tiste značilnosti, po katerih se turistične kmetije razlikujejo od velikega dela ostale turistične ponudbe:

»Tako kot zakonodaja tudi pravi: 40–50 sedežev na kmetiji. To obvladaš, to se lahko ljudem tudi posvetiš in mislim, da je glede tega prav.«

Vrsta ponudbe, značilnosti pokrajine, kjer se nahaja kmetija, dostopnost, značilnosti obiskovalcev in kmečkega gospodinjstva ter številni drugi dejavniki vplivajo tudi na izkušnje, razmišljanja in stališča ponudnikov. Na prvi pogled enovita, preprosta turistična ponudba, ki je plod prizadevanj posameznikov, ki večinoma ne razpolagajo s posebno izobrazbo in znanji s tega področja, se v resnici izkaže kot zelo raznolika in razvejana. Tako so lahko intervjuji osvetlili le nekatera vprašanja, ki so povezana s tem področjem, ter olajšali razumevanje pogledov in stališč ponudnikov, niso pa mogli ponuditi zares celovitega pogleda na to področje, saj bi bila za takšen namen potrebna še precej bolj obsežna raziskava.

Povezovanje ekološkega kmetovanja s turizmom na kmetiji

V povezavi z dvigom kakovostne turistične ponudbe, predvsem na področju ponudbe hrane na kmetiji, smo bili pri terenskem delu (intervjujih in anketiranju) načrtno pozorni na kmetije, ki so usmerjene v ekološko pridelavo. **Ekološko kmetovanje** je prepoznano kot najbolj trajnostna kmetijska praksa. Na aktualne družbene izzive namreč odgovarja na način, ki **zagotavlja visoko stopnjo javnih dobrin**, kot sta na primer kakovost tal in biotska raznovrstnost (Stolze in sod., 2000; Mäder in sod., 2002; Fließbach in sod., 2007; Bengtsson in sod., 2005). Z ustvarjanjem večjega števila

delovnih mest (Morison in sod., 2005; Lobley in sod., 2005) ter z višjim dohodkom in pozitivno razvojno perspektivo kmetij (Jackson, Lampkin, 2005) prispeva k trajnostnemu razvoju in večji privlačnosti podeželja. Dokazano pri ekoloških kmetovalcih je tudi njihovo večje zadovoljstvo (z delom na kmetiji; Gassner in sod., 2008; Shreck in sod., 2006), ki **deluje kot spodbujevalec za inovacije v razvoju podeželja** (Zukunftsfähiger Wohlstand ..., 2007; Organic Marketing Initiatives ..., 2004). Po drugi strani pa zadovoljuje tudi potrebe naraščajočega segmenta potrošnikov, obiskovalcev, ki povprašujejo po ekoloških živilih (Gracia, de Magistris, 2007; Selfa in sod., 2008).

V Sloveniji beležimo hitro rast celotnega sektorja, tako ekoloških kmetij kot ekološko obdelanih površin (Analiza stanja ekološkega ..., 2016). Še vedno raste tudi povpraševanje po ekološko pridelanih živilih (Slabe in sod., 2011). Dejstvo je, da ekološki način pridelave zahteva drugačen, praviloma bolj aktiven pristop gospodarja, odprtost za nova znanja, stalno spremljanje in sprejemanje novosti ipd. Seveda to velja predvsem za tiste ekološke kmetije, ki so vsaj v segmentu svoje kmetijske dejavnosti tudi tržno naravnane. Prav v tej povezavi tudi ugotavljamo, da so ekološke kmetije tudi bolj odprte za novosti in nove, tudi dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Tudi uradni podatki in evidence (npr. Register dopolnilnih dejavnosti ..., 2014; Evidenca pridelave in predelave ..., 2014) kažejo, da so ekološke kmetije v večji meri naravnane v trženje pridelkov kot konvencionalne, da ima kar 18,6 % ekoloških kmetij prijavljeno vsaj eno od dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, kar je bistveno višji odstotek, kot je povprečen delež kmetij z dopolnilno dejavnostjo v Sloveniji (6,4 %), in da ima kar 6,5 % ekoloških kmetij prijavljeno tudi dopolnilno dejavnost turizem na kmetiji.

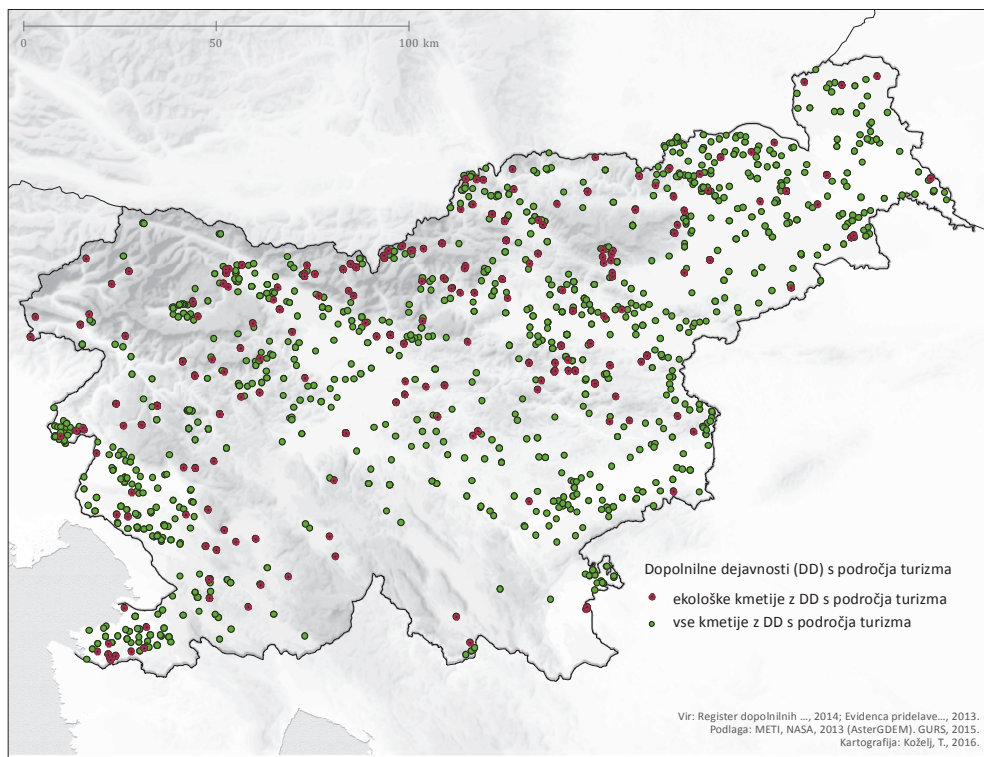
Turizem na kmetiji predstavlja eno izmed bolj investicijsko zahtevnih ter delovno, strokovno in časovno obremenjujočih dopolnilnih dejavnosti, po drugi strani pa izstopa tudi v dohodkovnem smislu. Razvoj trajnostnih oblik turizma dodatno povečuje povpraševanje po ponudbi, ki izpostavlja kakovostno naravno okolje, poudarja avtentičnost (lahko rečemo tudi domačnost), neposreden stik z gostom ipd., kamor lahko uvrstimo turizem na ekoloških kmetijah.

Že prostorska razporeditev ekoloških kmetij na območjih s težjimi pridelovalnimi pogoji (OMD) nakazuje potrebo po diverzifikaciji dohodka, zato je veliko večja vpetost in odvisnost od dodatnega dohodka iz dopolnilnih dejavnosti razumljiva. Ekološke kmetije z dopolnilnimi dejavnostmi izrazito prevladujejo v alpskem in predalpskem delu Slovenije, največja zgoštev pa je na Pohorju, v Zgornji Savinjski dolini in območju Triglavskega narodnega parka. Gre za območja, kjer je velik del kmetij že usmerjen v ekološko pridelavo, te kmetije pa za preživetje ali pa za izboljšanje dohodkovnega položaja skoraj brez izjeme izvajajo eno, običajno pa celo več dopolnilnih dejavnosti.

Ekoloških kmetij s turizmom je največ v alpskem in predalpskem delu Slovenije, zanimivo pa je, da jih je precej tudi na Notranjskem. Večje število ekoloških kmetij s turizmom na tem območju je v veliki meri povezano z angažiranostjo lokalnih skupnosti in z načrtnimi aktivnostmi na področju razvoja podeželja (Kerma in sod., 2014).

Skupaj je konec leta 2013 imelo 566 ekoloških kmetij prijavljeno vsaj eno dopolnilno dejavnost, od tega 198 s področja turizma. V povprečju je torej imela ena ekološka kmetija prijavljeni skoraj 2 dopolnilni dejavnosti s področja turizma na kmetiji (vse slovenske kmetije le 1,7), hkrati pa predstavljajo pomemben delež (16,2 %) v strukturi

Slika 42: Zastopanost ekoloških kmetij z dopolnilno dejavnostjo turizem na kmetiji med vsemi nosilci turizma na kmetiji.

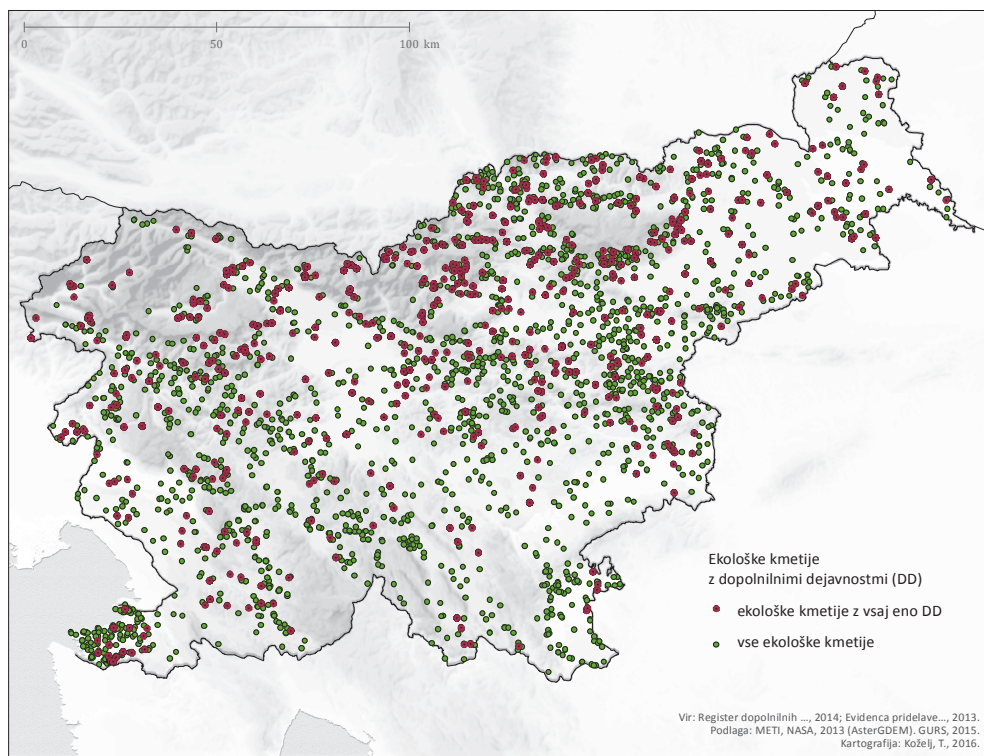
Vir: Evidenca pridelave in predelave ekoloških kmetijskih pridelkov, 2011. Register dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, 2011.

vseh dopolnilnih dejavnosti, ki jih izvajajo ekološke kmetije. Prevladujejo kmetije, ki imajo prijavljen **gostinski del z nastanitvijo**, pogosto v kombinaciji z izletniško kmetijo. Tudi v prihodnje je pričakovati, da se bo ta skupina še krepila, vse pogostejše pa kmetije nudijo tudi druge oblike turizma na kmetiji – pri ekoloških zelo stopa v ospredje ponudba ogledov kmetije, okolice, narave, demonstracija del idr.

Ugotavljamo tudi, da so **ekološke kmetije z nastanitvijo v povprečju nekoliko manjše** (okoli 13 ha), kar je verjetno povezano z angažiranostjo članov gospodinjstva s samo turistično dejavnostjo. Večje so ekološke kmetije s turistično dejavnostjo »izletniška kmetija, vinotoč in planšarija«. Poleg turizma ekološki kmetje izpostavljajo potrebo po diverzifikaciji dohodka še s **predelavo na kmetiji**, saj ugotavljajo, da je veliko lažje prodati raznovrstne pridelke in proizvode, po katerih gostje povprašujejo. Poudariti velja, da se kot izredno perspektivno kaže **povezovanje ekološke pridelave s predelavo in turizmom na kmetiji**.

Najnovejši podatki, npr. struktura in obseg ekoloških pridelkov (podatkovno bazo od leta 2012 vodi MKGP), omogočajo tudi dodatne analize potenciala ekoloških kmetij v povezavi npr. z razvojem turistične gostinske ponudbe. To izpostavljamo zato, ker so podatki pokazali, da na ekoloških kmetijah izrazito prevladuje turizem na kmetiji

Slika 43: Prostorska razporeditev vseh ekoloških kmetij in ekoloških kmetij z dopolnilno dejavnostjo turizem na kmetiji.

Vir: Evidenca pridelave in predelave ekoloških kmetijskih pridelkov, 2011. Register dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, 2011.

(gostinski del), ki je tudi v gospodarskem pomenu najbolj relevanten za kmetijo. Poudariti velja, da turizem na ekoloških kmetijah predstavlja prednost tako za turistično dejavnost kot tudi za kmetijski sektor. Tako lahko na primer turistično dejavnost kmetje dodatno promovirajo pod znamko eko, imajo ponudbo kakovostne, domače, ekološko pridelane hrane (ki sodi med najbolj cenjene in prepoznane v shemi kakovosti). Na drugi strani turizem na kmetiji omogoča kmetom lažjo (marsikje tudi edino možnost) prodajo pridelkov (in izdelkov) neposredno na domu.

Neposredno na terenu se je pokazalo, da so ekološki pridelovalci s turizmom na kmetiji praviloma zelo zadovoljni tako s kmetijsko usmeritvijo kot tudi z obiski turistov na kmetiji. V veliki večini načrtujejo razširitev obstoječe turistične ponudbe (večinoma pa izboljšanje kakovosti obstoječe ponudbe).

Veliko zadovoljstvo kmetov in njihova podjetniška naravnost (inovativnost, drznost, iskanje izzivov) kažeta, da gre za razvojno naravnano skupino ponudnikov turizma na kmetiji, ki lahko v prihodnje pomembno prispeva k (novi) podobi slovenskega podeželja in k dvigu turistične ponudbe.

Turizem na kmetiji in turistično povpraševanje

Kot je bilo že omenjeno, razpoložljivi podatki kažejo na precejšnje povečevanje nastanitvenih zmogljivostih na turističnih kmetijah in turistične ponudbe na kmetijah nasploh. Trendi so pozitivni tudi na področju turističnega obiska, pri tem pa je rast še večja kot pri številu ležišč. Tako se je število prihodov turistov v obdobju 2008–2014 na turističnih kmetijah povečalo kar za 99,8 % (pri čemer je prišlo v letu 2014 do padca v primerjavi z letom 2013), in sicer s 27.262 na 54.463, število prenočitev pa za 74 % (z 71.314 na 124.086).

Preglednica 15: Število prihodov in prenočitev turistov v Sloveniji v obdobju 2008–2014.

Leto	Prihodi – vsi objekti	Prihodi – turistične kmetije	Prenočitve – vsi objekti	Prenočitve – turistične kmetije	Povprečna doba bivanja – vsi objekti	Povprečna doba bivanja – turistične kmetije
2008	3.083.713	27.262	9.314.038	71.314	3,0	2,6
2009	2.984.828	31.574	9.013.773	81.309	3,0	2,6
2010	3.006.272	34.814	8.906.399	83.143	3,0	2,4
2011	3.217.966	38.897	9.388.095	94.719	2,9	2,4
2012	3.297.556	46.395	9.510.663	109.973	2,9	2,4
2013	3.384.491	55.545	9.579.033	125.401	2,8	2,3
2014	3.524.020	54.463	9.590.642	124.086	2,7	2,3
Indeks 2014/2008	114,3	199,8	103,0	174,0		

Vir: Nastanitvena statistika, letni ..., 2015.

Kljub rasti obiska pa ostaja delež prenočitev na turističnih kmetijah zelo skromen; leta 2014 je znašal samo 1,3 %. Ta delež je precej manjši od deleža ležišč na turističnih kmetijah (4,1 %), kar je – med drugim – posledica podpovprečne zasedenosti. Pri turističnih kmetijah z 10 ležišči in več je ta v letu 2014 znašala od 3,7 % marca do 25,4 % avgusta. Slaba zasedenost je povezana tudi z nadpovprečnimi sezonskimi nihanji obiska. Podatki o slednjem so sicer na voljo le za kmetije z 10 ležišči in več, a pri tem gre hkrati za tiste turistične kmetije, ki so z vidika turističnega obiska najpomembnejše, saj prispevajo veliko večino vseh prenočitev. Tako je bilo leta 2014 kar 41,8 % (40.500 od 97.016) vseh letnih prenočitev na teh turističnih kmetijah zabeleženih v samo dveh mesecih viška sezone (julij, avgust), v sedmih mesecih z najmanjšim obiskom (januar–april, oktober–december) pa skupaj samo 31,0 %.

Zanimanje za bivanje na turistični kmetiji se med turisti iz posameznih držav zelo razlikuje. V letu 2014 so turistične kmetije v nadpovprečni meri obiskovali turisti iz Francije (4,1 % vseh francoskih nočitev v Sloveniji), Izraela (2,8 % vseh njihovih nočitev), Belgije (2,6 %), Španije (2,4 %), Nemčije (2,2 %), Romunije (2,2 %) in Švice (2,0 % vseh švicarskih nočitev v Sloveniji). Na drugi strani so izredno skromno zanimanje za bivanje na slovenskih turističnih kmetijah pokazali turisti iz Koreje (0,1 % vseh njihovih

nočitev), Japonske (0,2 %), Rusije (0,4 %), pa tudi Avstrije (0,7 % vseh njihovih prenočitev). Takšne razlike med turisti iz različnih držav so povezane tako z njihovimi različnimi motivi (ki se npr. kažejo v vrstah obiskanih krajev, o njih pa pričajo tudi redne raziskave SURS; Anketa o tujih turistih ..., 2014) kot tudi različnimi načini potovanja (v skupinah/individualno, z osebnim avtomobilom/avtobusom/javnim prevozom ...); turistične kmetije kot nastanitvene objekte namreč nujno izberejo zlasti tisti turisti, ki razpolagajo z osebnim avtomobilom (lastnim ali najetim), saj ne nudijo dovolj ležišč za skupine, ki potujejo z avtobusi, hkrati pa so v veliki meri na lokacijah, ki niso (oziroma so zelo slabo) dostopne z javnim prometom.

Preglednica 16: Turistične prenočitve leta 2014 glede na državo turistov.

Država	Št. prenočitev turistov – vsi objekti	Delež prenočitev – vsi objekti (v %)	Št. prenočitev turistov – turistične kmetije	Delež prenočitev na turističnih kmetijah od vseh prenočitev (v %)
Slovenija	3.500.233	36,5	39.761	1,1
Italija	962.835	10,0	10.924	1,1
Avstrija	754.018	7,9	5230	0,7
Nemčija	695.935	7,3	15.150	2,2
Ruska federacija	318.592	3,3	1375	0,4
Nizozemska	290.829	3,0	4072	1,4
Hrvaška	284.087	3,0	3524	1,2
Združeno kraljestvo	235.839	2,5	2578	1,1
Srbija	205.635	2,1	1631	0,8
Madžarska	191.052	2,0	3049	1,6
Češka republika	174.105	1,8	2934	1,7
Belgija	167.896	1,8	4397	2,6
Francija	160.074	1,7	6559	4,1
ZDA	145.625	1,5	2371	1,6
Izrael	138.683	1,4	3854	2,8
Skupaj	9.590.642	100,0	124.086	1,3

Opomba: V preglednici so navedene le države, ki so prispevale največ prenočitev.

Vir: Nastanitvena statistika, letni ..., 2015.

Anketna raziskava o obiskovanju turističnih kmetij

Ker podeželska območja razpolagajo z zelo raznolikimi potencialnimi in dejanskimi turističnimi privlačnostmi oziroma z zelo različnimi vrstami turistične ponudbe, poleg tega pa se tudi glede svojih fizično- in družbenogeografskih značilnosti močno razlikujejo med sabo, ne preseneča, da turisti na teh območjih ne predstavljajo

homogene skupine. Več raziskav je tako ugotovilo prisotnost različnih turističnih segmentov (npr. Kastenholz in sod., 1999; Frochot, 2005 idr.), ki se med seboj razlikujejo tako po motivih kot po ravnanju. Različni avtorji (npr. Blekesaune in sod., 2008) so opozarjali na pomanjkljivo poznavanje povpraševanja pri proučevanju turizma na kmetijah. To še toliko bolj velja za Slovenijo, kjer raziskav o povpraševanju, ki bi se nanašale na obisk turističnih kmetij (z izjemo že predstavljenih podatkov SURS), skorajda ni. Za zapolnitev te vrzeli je bilo spomladi 2012 izvedeno **anketiranje (potencialnih) slovenskih turistov oziroma slovenskega prebivalstva**. Anketna raziskava se je osredotočila na nekaj izbranih vprašanj, povezanih s povpraševanjem po turizmu na kmetiji, in sicer:

- ali (in v kolikšni meri) anketiranci izbirajo kot nastanitvene objekte tudi turistične kmetije;
- kakšni so razlogi anketirancev za takšen izbor (ali za neizbor);
- kaj je za anketirance pomembno pri izbiri določene turistične kmetije;
- kakšno je ravnanje anketirancev v času njihovega bivanja na turistični kmetiji?

Že prej predstavljeni podatki SURS (Nastanitvena statistika ..., 2015) kažejo, da je privlačnost turističnih kmetij za slovenske turiste razmeroma skromna. Delež prenočitev, ki jih domači turisti opravijo na turističnih kmetijah (le 1,1 % vseh domačih prenočitev leta 2014), je še nekoliko nižji od ustreznega deleža tujih turistov (1,4 %). Tudi povprečna doba bivanja je kratka. Tako so slovenski turisti l. 2014 na turističnih kmetijah v povprečju prenočili 2,2-krat, medtem ko je bilo povprečno število njihovih prenočitev v vseh nastanitvenih objektih 3,1. Razloge za razmeroma skromen interes slovenskih turistov za bivanje na turistični kmetiji je skušala osvetliti tudi omenjena anketna raziskava.

Uporabljen je bil kvotni vzorec 440 prebivalcev Slovenije, starih 15 let in več, pri čemer so morali anketarji poiskati anketirance ustrezne starosti (glede na starostne kategorije 15–30, 31–45, 46–60 in več kot 60 let) ter spola. Na ta način je bila dobljena starostna in spolna struktura anketirancev, ki se je ujemala s starostno in spolno strukturo slovenskega prebivalstva. Anketni vprašalnik je vključeval vprašanja, ki so sodila v več vsebinskih sklopov. Prvi del vprašalnika je vseboval vprašanja, ki so se nanašala na splošne značilnosti turističnega ravnanja anketirancev. V drugem delu so bila vprašanja o **ravnanju in stališčih, povezanih z obiskom turističnih kmetij**. Posebna pozornost je bila namenjena **razlogom za njihov obisk**. Sledila so vprašanja za anketirance, ki na turistični kmetiji še nikoli niso prenočevali. V zadnjem delu vprašalnika so bila vprašanja, ki so se nanašala na socio-demografske značilnosti anketirancev.

Anketiranci najpogosteje prenočujejo v hotelih in podobnih objektih (37 %). Le 1 % jih najpogosteje prenočuje na turistični kmetiji. Tri četrtine jih še nikoli ni prenočilo v takšnem nastanitvenem objektu. Med 25 % anketirancev, ki so že vsaj enkrat prenočili na turistični kmetiji, je kar 36 % tistih, ki so to doslej storili samo enkrat, le 16 % pa jih je to storilo že več kot petkrat. Največ (49 %) jih je na turistični kmetiji prenočilo nekajkrat (dva- do petkrat). Potemtakem tudi večina obiskovalcev turističnih kmetij sodi med turiste, ki večinoma dajejo prednost drugim vrstam nastanitve.

Slika 44:

Uspešnost in obiskanost turističnih kmetij je vezana tudi na druge zanimivosti v okolici (naravne znamenitosti, termalna zdravilišča, prepoznavne turistične destinacije ipd.).

Turistična kmetija Plesnik ima že dolgo tradicijo in tako soustvarja »znamko« Logarska dolina.

(Foto: A. Perpar)

Ravnanje in mnenja obiskovalcev turističnih kmetij

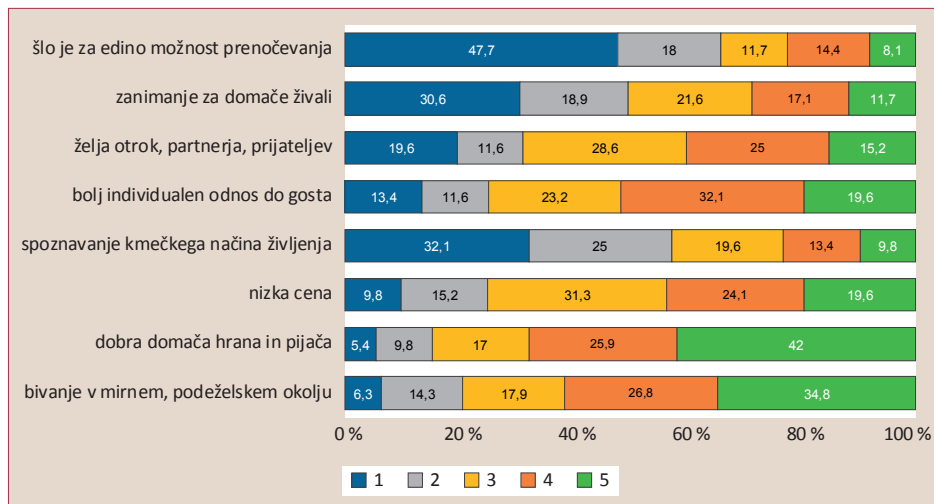
Glede na to, da je o motivih, željah in pričakovanjih obiskovalcev turističnih kmetij le malo znanega, je še toliko bolj zanimivo, kako obiskovalci vrednotijo dejavnike, ki so pomembni pri odločitvi za prenočitev na turistični kmetiji. Tisti anketiranci, ki so že vsaj enkrat prenočili na turistični kmetiji, so bili tako naprošeni, da so pomen vsakega izmed dejavnikov, ki so pomembni pri odločitvi za prenočitev na turistični kmetiji, ocenili na lestvici od 1 do 5 (1 = sploh ni pomembno, 5 = zelo pomembno). Pri tem so bili v vprašalniku navedeni tisti dejavniki, ki so po pričakovanju v slovenskih razmerah bolj relevantni ali pa so o njihovem pomenu govorile nekatere druge raziskave (npr. Senn, 2007; Blekesaune in sod., 2008; Rural Tourism Quality Survey 2009–2010, 2011).

Odgovori so pokazali, da sta za anketirance najpomembnejša **dobra domača hrana in pijača** (povprečna ocena kar 3,89) ter bivanje v mirnem, podeželskem okolju (povprečna ocena 3,70). Nadpovprečno ocenjeni so bili še bolj individualen odnos do gosta (3,33), nizka cena (3,29) ter želja otrok, partnerja ali prijateljev (3,04).

V skupini nižje ocenjenih oziroma manj pomembnih dejavnikov sta bila zanimanje za domače živali (2,60) in spoznavanje kmečkega načina življenja (2,44), kot najmanj pomembna pa je bila ocenjena navedba, da je šlo za edino možnost prenočevanja na območju, ki je anketirance zanimalo (2,17).

Čeprav je ključna značilnost turizma na kmetiji ravno tesna povezanost in prepletenost turistične in agrarne dejavnosti, ta povezava ni nujno večjega pomena za obiskovalce. Tako je med dejavniki, ki so neposredno vezani na kmetijsko dejavnost, za turiste bolj pomembna predvsem domača hrana in pijača, zanimanje za domače živali in želja po spoznavanju kmečkega načina življenja pa sta bolj relevantna le za manjši del anketirancev. Tako ju je kot zelo pomembna označila le desetina anketirancev (11,7 oziroma 9,8 %).

Slika 45: Pomen različnih dejavnikov pri izbiri turistične kmetije kot nastanitvenega objekta – deleži (%) odgovorov.

Opomba: 1 = sploh ni pomembno, 5 = zelo pomembno.

Razlogi, zaradi katerih si posameznik kot nastanitveni objekt izbere turistično kmetijo, so povezani s splošnimi lastnostmi tovrstne turistične ponudbe, pri izbiri točno določene turistične kmetije pa je mogoče pričakovati večji pomen tistih značilnosti, ki so povezane z razlikami v privlačnosti med posameznimi turističnimi kmetijami. V anketnem vprašalniku je bilo navedenih 11 potencialnih dejavnikov (gl. preglednico 17), ki so lahko vplivali na izbiro določene turistične kmetije, izmed njih pa so anketiranci lahko izbrali do 3 najbolj ustrezne. Povprečno število izbranih navedb na posameznika je bilo 2,7, kar priča o sočasnem vplivu več relevantnih dejavnikov.

Preglednica 17: Dejavniki, ki so vplivali na izbiro posamezne turistične kmetije.

Dejavniki, ki so vplivali na izbiro	Delež anketirancev (v %)
Privlačna pokrajina	47,2
Lokacija na območju, ki me zanima	38,0
Prijaznost kmečke družine	36,1
Pozitivne pretekle izkušnje, priporočilo znancev ...	33,3
Ugodna cena	31,5
Bližina turističnega kraja, kjer je zanimiva turistična/prostočasna ponudba	26,9
Veliko prostočasnih možnosti na kmetiji in v njeni okolici	25,0
Urejenost, opremljenost objekta	14,8
Dostopnost ustreznih informacij o turistični kmetiji (npr. na spletu)	8,3
Čistost prostorov	7,4
Dobra dostopnost (npr. dobro prevozna cesta)	6,5

Med v vprašalniku navedenimi dejavniki so anketiranci kot daleč najpomembnejšega ocenjevali privlačno pokrajino (47,2 % anketirancev) pred lokacijo na območju, ki jih je zanimalo zaradi različnih razlogov (38 %). Sledila je skupina dejavnikov, ki jih je kot pomembne izbralo dokaj podobno število anketirancev (od 31,5 % do 36,1 %), in sicer prijaznost kmečke družine, pozitivne pretekle izkušnje oziroma priporočilo znancev ter ugodna cena. Bližino turističnega kraja, kjer je zanimiva turistična/prostočasna ponudba, ter veliko prostočasnih možnosti na kmetiji in v njeni okolici je navedla približno četrtina anketirancev.

Pri pogostejše navajanih dejavnikih gre deloma za dejavnike, ki so neposredno odvisni od ravnanja samih ponudnikov (prijaznost kmečke družine, pozitivne pretekle izkušnje oziroma priporočilo znancev ter ugodna cena), še v večji meri pa za tiste, ki niso pod nadzorom ponudnika (nosilca dopolnilne dejavnosti). Slednji sicer lahko igrajo določeno vlogo v fazi sprejemanja odločitve o začetku ukvarjanja s turistično dejavnostjo (npr. zavest o privlačnosti pokrajine, bližina turističnega kraja z nadpovprečno zanimivo turistično ponudbo), kasneje pa se jim lahko ponudnik predvsem prilagaja in nanje ne more vplivati v večji meri.

Kot manj pomembni nastopajo urejenost in opremljenost objekta, dostopnost ustreznih informacij o turistični kmetiji (npr. na spletu), čistost prostorov ter dobra dostopnost (npr. dobro prevozna cesta). Vendarle je treba trditev o manjšem pomenu nazadnje omenjenih dejavnikov v precejšnji meri relativizirati, saj ti dejavniki večinoma nastopajo kot predpogoji za to, da lahko turistična kmetija sploh uspešno obratuje oziroma le malokrat delujejo kot dejavniki razlikovanja med posameznimi turističnimi kmetijami. Pri njih gre v veliki meri za nekakšne minimalne standarde, ki so (morajo biti) prisotni pri vseh objektih (npr. ustrezna opremljenost in čistoča objekta). Na drugi strani je vpliv dostopnosti ustreznih informacij težje ocenjevati, saj v resnici turistična kmetija, o kateri ni (ustreznih) informacij, niti ne pride v nabor tistih, o obisku katerih se odloča potencialni obiskovalec.

Kot že omenjeno, podatki SURS (Nastanitvena statistika, letni ..., 2015) govorijo o tem, da se domači turisti na turističnih kmetijah v povprečju zadržujejo le krajši čas (leta 2015 v povprečju samo 2,2 prenočitvi). Tudi podatki anketne raziskave SURS (Jokić, Arnež, 2011) so dali podobne rezultate, saj so l. 2009 anketiranci na »zasebnih potovanjih« v povprečju prenočili na turističnih kmetijah 2,7-krat. S takšno podobo se skladajo tudi rezultati pričujoče ankete. Tako dobra četrtina anketirancev ponavadi prenoči (je prenočila) na turistični kmetiji le eno noč. Največ (59,6 %) je tistih, ki **prenočijo na turistični kmetiji 2–3 noči**. Anketirancev, ki ostajajo na turistični kmetiji še dlje, je le malo (14,7 %). Potemtakem so turistične kmetije izbrane predvsem za kratke počitnice, ki so lahko omejene zgolj na konec tedna. To je v večini primerov povezano tudi s tem, da na turističnih kmetijah ni ponudbe, ki bi turiste lahko zadržala dlje. K temu prispeva še pogosta lokacija na območjih brez izstopajočih oziroma bolj poznanih turističnih privlačnosti.

Čas, ki ga prebijejo na turistični kmetiji, anketiranci v veliki meri preživljajo razmeroma aktivno. Največ se jih je med bivanjem na kmetiji »ukvarjalo s športom«, pri čemer pa je treba poudariti, da je šlo pri tem večinoma za tiste športnorekreacijske dejavnosti, ki ne zahtevajo posebnih telesnih sposobnosti ali posebnih pokrajinskih značilnosti in pri katerih običajno ne gre za večje telesne napore. Tako so se anketiranci

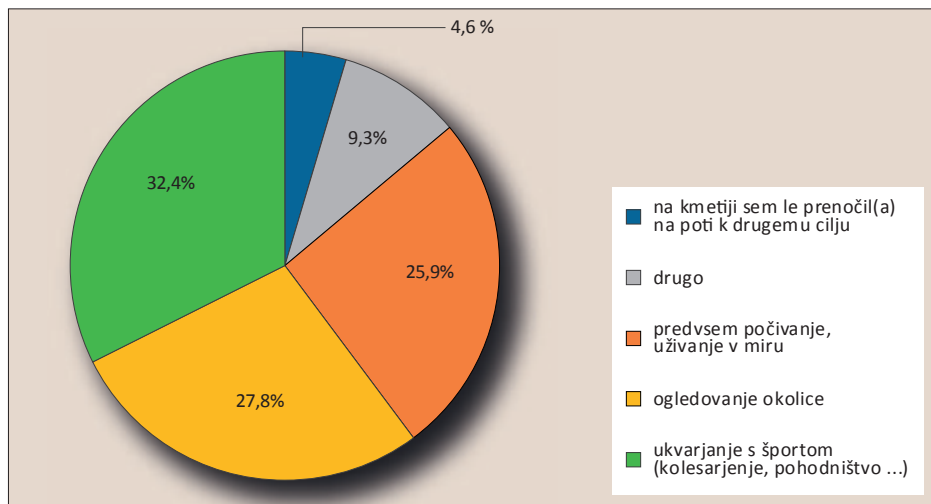
(Foto: A. Perpar)

Slika 46:

Kmetije na vinogradniških območjih imajo možnost dodati vrednost svojim proizvodom tudi preko vinotočev. Če svoje turistične prostore uredijo v stavbi, ki sledi tradicionalni podeželski arhitekturi in uporabi lokalnih materialov, je njihova privlačnost lahko še večja (na sliki primer z Goriškega).

ukvarjali predvsem z dejavnostmi, ki so povezane s hojo (zlasti pohodništvo, tudi planinarjenje in sprehodi) ali z uporabo kolesa (kolesarjenje). Jahanje kot značilno podeželsko dejavnost so navedli le štirje anketiranci. Bolj pogosto je smučanje, kar tudi priča o tem, da je lahko lega na območjih, kjer so prisotne tovrstne turistične privlačnosti, pomembna prednost.

Slika 47: Aktivnosti anketirancev v času bivanja na turistični kmetiji.

V nekaterih (sicer maloštevilnih) primerih so anketiranci prenočili na turistični kmetiji zaradi tega, ker so se udeležili dogodka (npr. praznovanja rojstnega dne), ki je tam potekal. Le pri peščici anketirancev (štirje) je bilo bivanje na turistični kmetiji povezano s specifično ponudbo turističnih kmetij, ki je neposredno vezana na samo agrarno

dejavnost (spoznavanje kmečkih opravil in kmečkega načina življenja, pomoč pri vsakdanjih opravilih na kmetiji).

Stališča anketirancev, ki še niso prenočili na turistični kmetiji

Med anketiranci so bili v izraziti večini (75 %) tisti, ki na turistični kmetiji sploh še niso prenočili. Njim je bila namenjena posebna pozornost, saj so z vidika vsebine raziskave še zlasti zanimivi **dejavniki, ki vplivajo na razmeroma skromno izkazano zanimanje za bivanje na turističnih kmetijah**, na katero med drugim opozarjajo že prej predstavljeni statistični podatki. V ta namen so bili anketiranci povprašani o razlogih za to, da na turistični kmetiji še nikoli niso prenočili, pa tudi o dejavnikih, ki so za njih na splošno pomembni pri izbiri turističnega kraja. Tudi slednji namreč lahko pomagajo razumeti, zakaj se anketiranci ne odločajo za bivanje na turistični kmetiji.

Preglednica 18: Razlogi, zaradi katerih anketiranci še niso prenočili na turistični kmetiji.

Razlogi, zaradi katerih anketiranci še niso prenočili na turistični kmetiji	Delež anketirancev (v %)
Ponudbe turističnih kmetij niti ne poznam	34,9
Nimam nobenega posebnega razloga, da bi bival ravno na turistični kmetiji (podeželje ni nič posebnega)	32,7
Na območjih, kamor hodim, ni turističnih kmetij	31,8
Drugje je mogoče početi več zanimivega	20,1
Na turistični kmetiji bi mi bilo dolgčas	10,5
Podeželsko okolje me ne privlači, mi ni simpatično	9,0
Turistične kmetije nudijo premalo udobja in storitev	5,6
Drugo	29,6

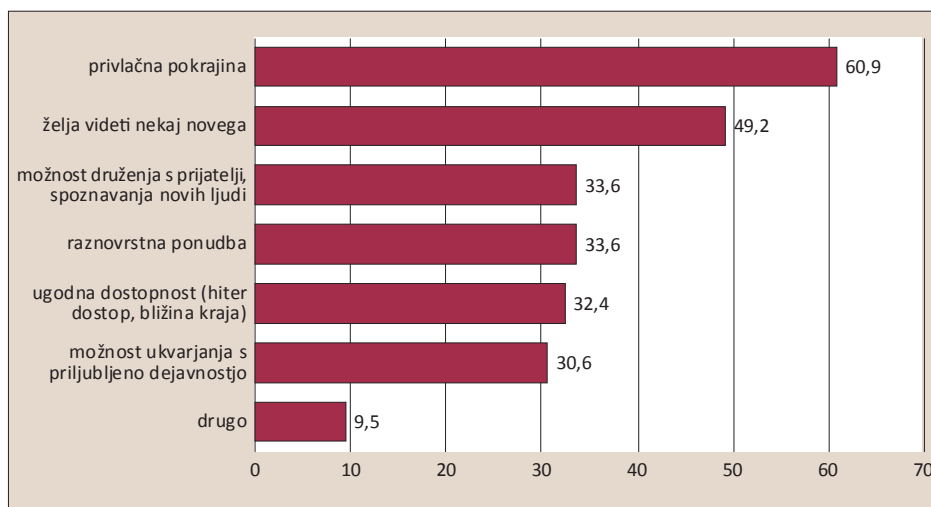
Opomba: Anketiranci so lahko s seznama ponujenih odgovorov izbrali do tri najbolj ustrezne.

Odgovori anketirancev na vprašanje, zakaj doslej še niso prenočili na turistični kmetiji, so bili – glede na precejšnjo razširjenost ponudbe turističnih kmetij z nastanitvijo – nekoliko presenetljivi, saj je več kot tretjina anketirancev (34,9 %) povedala, da je razlog (ali eden od razlogov) za to nepoznavanje ponudbe turističnih kmetij. Ne dosti manjši (32,7 %) je bil delež tistih, ki so kot poglavitni razlog neobiska navedli, da nimajo nobenega posebnega razloga, da bi bivali ravno na turistični kmetiji, in sicer zato, ker po njihovem mnenju podeželje ni nič posebnega oziroma nič takega, kar bi že samo po sebi predstavljalo privlačni dejavnik. Domnevati je mogoče, da je k temu v dobršni meri prispevalo dejstvo, da je meja med podeželskim in mestnim okoljem v Sloveniji precej zabrisana in da je podeželje lahko in hitro dostopno tudi za prebivalstvo večjih mestnih območij. Zelo pogoste so tudi sorodstvene vezi s podeželskim prebivalstvom, kar ravno tako prispeva k temu, da podeželje za večino prebivalcev Slovenije ne predstavlja prostora, ki bi bil privlačen zaradi svoje nevsakdanjosti in neobičajnosti in zato cilj turističnih potovanj. Takšno razmišljanje potrjujejo že prej predstavljeni rezultati, ki so pokazali, da je kmetijska dejavnost kot samostojen dejavnik privlačnosti med obiskovalci turističnih kmetij razmeroma nizko ocenjena. Precejšen (31,8 %) je bil tudi delež navedb, da na območjih, kamor anketiranci hodijo, sploh ni turističnih kmetij.

Med anketiranci, ki še niso prenočili na turistični kmetiji, jih je le manjšina (28,4 %) že razmišljala o tem, da bi si za prenočitev izbrala tovrsten nastanitveni objekt, več kot 70 % (natančneje 71,6 %) pa je bilo takih, za katere turistična kmetija ne predstavlja niti potencialnega cilja oziroma izbora.

Obravnavani so bili tudi **dejavniki, ki so za neobiskovalce turističnih kmetij na splošno pomembni pri izbiri turističnega kraja** (slika 48). Daleč najpomembnejši med njimi je privlačna pokrajina (60,9 % odstotka anketirancev), pri čemer pa je treba upoštevati, da je »privlačna pokrajina« subjektiven konstrukt, tako da se lahko njeno dožemanje med posamezniki močno razlikuje. Res pa so pri tem nekatere pokrajinske značilnosti vrednotene/dojete kot privlačne pri večini posameznikov (Nasar, Li, 2004; Dramstad in sod., 2006). Na drugem mestu je želja videti nekaj novega (49,2 %). Vse ostale odgovore (z izjemo odgovora »drugo«) je navedlo bistveno manj anketirancev (30,6–33,6 %). Noben izmed obeh najpogostejše navajanih dejavnikov sam po sebi ne pojasnjuje neizbire turističnih kmetij. S tega vidika so bolj povedne nekatere druge navedbe. Tako je v večini primerov na turistični kmetiji težko zagotoviti bolj raznovrstno ponudbo (ki jo je kot pomembno navedlo 33,6 % anketirancev), saj so možnosti posamezne kmetije pri tem precej omejene, zaradi pogoste lege na turistično manj razvitih območjih pa tudi ni mogoče pričakovati zgostitve turistične ponudbe v okolici. Tudi z vidika ugodne dostopnosti so turistične kmetije večinoma v nekoliko slabšem položaju kot večji del drugih vrst nastanitvenih objektov.

Slika 48: Dejavniki, ki so za anketirance pomembni pri izbiri obiskanega turističnega kraja (deleži anketirancev v %).

Glede zanimanja za obisk turističnih kmetij so med (potencialnimi) turisti velike razlike, ki so jih raziskave ugotavljale v povezavi s starostjo, spolom in družinskimi okoliščinami (prisotnost otrok; Blekesaune in sod., 2008). Poleg tega se pričakovanja glede turizma na kmetiji lahko razlikujejo tudi med podeželskimi in mestnimi prebivalci (Dubois, Schmitz, 2011). Te razlike so zanimive tako z vidika boljšega razumevanja

dejavnikov, ki vplivajo na povpraševanje po tej obliki turizma, kot tudi prihodnjih trendov na področju turizma na kmetiji, zato jim bo namenjena pozornost tudi na tem mestu. Raziskave SURS o turističnem ravnanju slovenskega prebivalstva ne kažejo, da bi bil spol povezan z razlikami v turističnem ravnanju, zato temu ni bila namenjena pozornost niti v našem primeru. Anketa ni vključevala vprašanj, v katerem bi bili anketiranci neposredno povprašani o družinskih razmerah (velikost gospodinjstva ipd.), zato bosta s tega vidika obravnavana le starost in bivalno okolje anketirancev (glede na stopnjo urbaniziranosti). Analize so se osredotočile samo na morebitno povezanost teh značilnosti z dosedanjim obiskom (ali neobiskom) turističnih kmetij ter z motivi za njihov obisk (ali neobisk). Natančneje, pozornosti je bilo deležno vprašanje, ali sta starost anketirancev in njihovo bivanje v bolj ali manj mestnem/podeželskem naselju povezana z razlikami:

- pri tem, ali so anketiranci že kdaj prenočili na turistični kmetiji,
- v pomenu, ki ga anketiranci pripisujejo posameznim dejavnikom, ki vplivajo na odločitve za izbiro turističnih kmetij kot nastanitvenih objektov,
- glede tega, kateri dejavniki so za njih pomembni pri izboru posamezne turistične kmetije,
- v razlogih za to, da anketiranci na turistični kmetiji še niso prenočili.

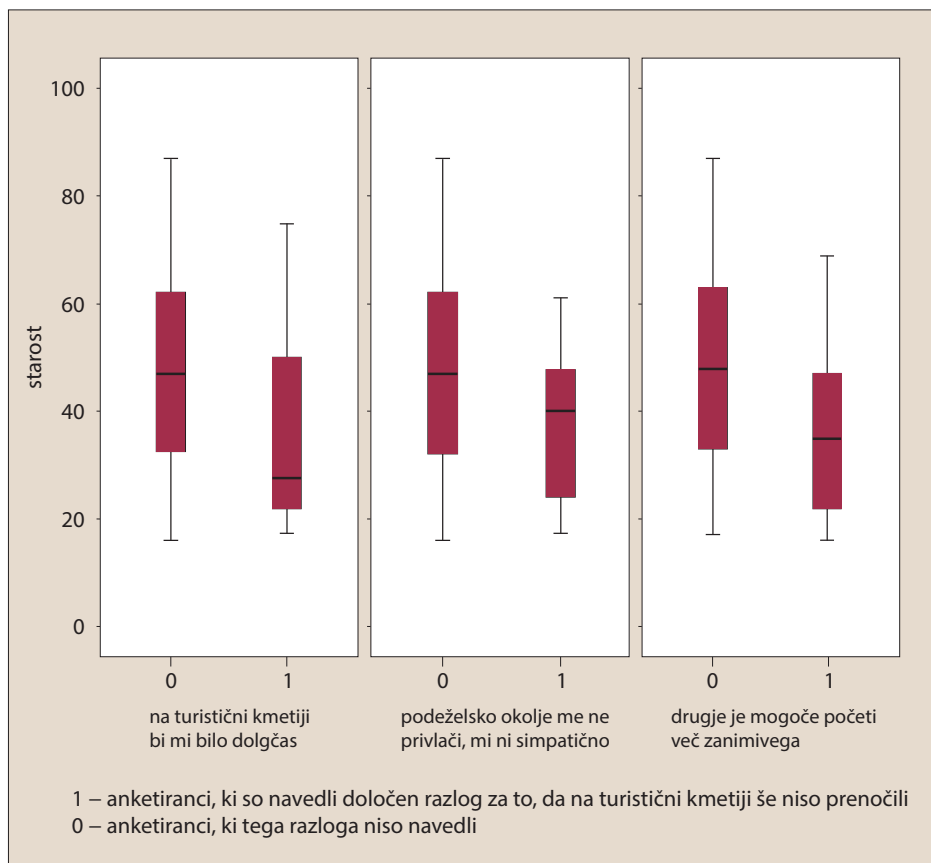
Statistični pomen razlik med posameznimi skupinami je bil preverjen tudi s χ^2 prekusom in izračunan kontingenčni koeficient C (kjer je šlo za povezavo vrste kraja bivanja in obravnavanih značilnosti), glede povezave starosti anketirancev in njihovih motivov pa sta bila izračunana Spearmanov koeficient korelacije r_s (kjer je šlo za oceno pomena posameznih motivov pri odločitvi za obisk turistične kmetije) in točkovni biserialni korelacijski koeficient r_{pb} (kjer je šlo za izbiro dejavnikov, ki so v največji meri vplivali na izbiro določene turistične kmetije oziroma na to, da anketiranci turistične kmetije še niso obiskali, ter pri ugotavljanju povezav z dosedanjim obiskom turističnih kmetij).

V zvezi z morebitno vlogo **starosti** kot dejavnika, ki je povezan z razlikami v stališčih in ravnanju na področju turizma na kmetiji, se je pokazalo, da ne predstavlja dejavnika, ki bi bil povezan z odločitvijo (ali neodločitvijo) za obisk turistične kmetije, zato pa so rezultati opozorili na nekatere druge povezave, ki so se nanašale na razlike v motivih pri različno starih anketirancih.

Pri razlogih za izbiro turističnih kmetij kot nastanitvenih objektov se je med v vprašalniku navedenimi motivi pri dveh pokazalo opazno naraščanje njunega pomena s starostjo. To velja za pomen »bivanja v mirnem, podeželskem okolju« ($r_s = 0,288$) in »bolj individualnega odnosa do gosta« ($r_s = 0,210$), ki za mlajše anketirance ne predstavljata pomembnejšega razloga za prenočitev na turistični kmetiji, starejši anketiranci pa jima pripisujejo precej večji pomen. Pri dejavnikih, ki so pomembni za izbiro določene turistične kmetije, se razlike glede na starost niso pokazale pri nobenem izmed dejavnikov, ki so bili navedeni v anketnem vprašalniku. Razlike med starostnimi skupinami pa so se pojavljale pri razlogih, zaradi katerih anketiranci ne prenočujejo na turističnih kmetijah. Tako je z naraščanjem starosti dokaj izrazito padal pomen treh dejavnikov, ki so bili pri mlajši populaciji pogosto omenjani. Pri tem je šlo za mnenje

anketirancev, da bi jim bilo na turistični kmetiji dolgčas ($r_{pb} = -0,175$), trditev, da anketirancev podeželsko okolje ne privlači oziroma jim ni simpatično ($r_{pb} = -0,146$), ter mnenje, da je drugje mogoče početi več zanimivega ($r_{pb} = -0,247$; slika 49).

Slika 49: Navedbe posameznih razlogov, zaradi katerih anketiranci še niso prenočili na turistični kmetiji (glede na starost anketirancev).

Rezultati so torej pokazali, da mlajša starostna skupina ne izstopa po deležu neobiskovalcev (starost ni dejavnik, ki bi bil povezan s tem, ali nekdo nastopa kot turist na turistični kmetiji z nastanitvijo), zato pa pričajo, da je med dobršnim delom mlajših anketirancev prisotna podoba o turizmu na kmetiji kot obliki turizma, ki je za anketirance razmeroma nezanimiva in dolgočasna ter nekonkurenčna v primerjavi z nekaterimi drugimi oblikami turizma. Takšna podoba pa je le v manjši meri v skladu z dejanskim stanjem, saj turizem na kmetiji ne ponuja zgolj »utelešenja miru in refleksije s potezami zaostalosti in življenjskim slogom, drugačnim od mestne perspektive« (Nilsson, 2002, str. 8; čeprav je ravno to za marsikaterega turista ključno!), temveč raznoliko in pogosto inovativno ponudbo, hkrati pa večinoma ohranja tiste značilnosti, po katerih se bistveno razlikuje od množičnega turizma.

Želeli smo dobiti tudi vpogled v razlike med prebivalci/potencialnimi turisti glede na to, **v kako urbaniziranih naseljih bivajo**. Pri razvrščanju naselij, v katerih bivajo anketiranci (med bolj ali manj mestna/podeželska), smo upoštevali členitev Ravbarja (1997), ki je razvrstil slovenska naselja v sedem skupin. Za našo analizo so bila naselja glede na stopnjo urbanizacije razdeljena le v dve skupini. Razlog za takšno odločitev je bilo (tudi) razmeroma majhno število tistih anketirancev, ki sodijo v skupino (vsaj enkratnih) obiskovalcev turističnih kmetij, saj bi njihova razdelitev na preveliko število kategorij otežila statistično analizo. Tako so bila med (bolj) urbanizirana naselja uvrščena tista, ki jih je Ravbar razvrstil v kategorije od 1 do 3 (mesta, ožja suburbanizirana obmestja, močno urbanizirana obmestna naselja), v drugo skupino manj urbaniziranih in podeželskih naselij pa vsa ostala. 62,2 % anketirancev je bilo iz prve skupine naselij (tj. bolj urbaniziranih), 37,8 % pa iz druge skupine naselij.

Podobno kot raziskave SURS (Jokić, Arnež, 2011) je tudi ta primerjava pokazala, da je prebivalstvo bolj urbaniziranih naselij na področju turizma bolj aktivno (glede na število turističnih potovanj), hkrati pa je bil med njimi tudi značilno višji delež tistih, ki so že prenočevali na turistični kmetiji ($C = 0,098$, $p = 0,041$). Res pa so razlike med obema skupinama razmeroma zelo majhne (med prebivalci iz bolj urbaniziranih naselij je že prenočevalo na turistični kmetiji 28,3 %, med ostalimi pa 19,5 %).

Razlike med obema skupinama so se pokazale tudi pri nekaterih motivih za obisk (ali neobisk) turističnih kmetij. Tako je »želja otrok, partnerja, prijateljev« manj relevanten motiv za podeželske prebivalce/anketirance ($C = 0,231$, $p = 0,014$). Nepoznavanje ponudbe turističnih kmetij kot razloga za to, da turistične kmetije še niso obiskali, je pogostejše pri prebivalcih bolj urbaniziranih naselij ($C = 0,162$, $p = 0,003$), med katerimi je ta razlog navedlo kar 40,9 %. Poleg tega so anketiranci iz (bolj) mestnih naselij kot razlog za neobisk turističnih kmetij pogosteje navajali, da jih podeželsko okolje ne privlači oziroma jim ni simpatično ($C = 0,147$, $p = 0,007$), vendar je pri obojih ta odgovor izbrala le peščica anketirancev (12,4 % in 3,8 %).

V splošnem pa razlike med obema skupinama anketirancev niso zelo izrazite, k čemur je verjetno prispevalo tudi to, da so bila številna slovenska podeželska območja v preteklosti deležna različnih in pogosto tudi precej intenzivnih (sub)urbanizacijskih procesov. Mestna in podeželska območja v Sloveniji so si prostorsko blizu, so pogosto funkcijsko in prostorsko prepletena, kar vpliva tudi na turistične navade in na ravnanje, povezano z obiskovanjem turističnih kmetij, ter na odnos do te oblike turizma.

Vloga in potenciali turizma na kmetiji

Kot kažejo na prejšnjih straneh predstavljeni podatki, je **turizem na kmetiji za slovensko prebivalstvo le obrobnegega pomena** – še bolj, kot bi bilo mogoče sklepati iz dokaj skromne tovrstne ponudbe. Le majhen del potencialnih turistov se odloči za prenočitev na turistični kmetiji. Še ti večinoma redko ali celo le izjemoma. Seveda pa turizem na kmetiji že zaradi svojih bistvenih značilnosti (nujnost povezave kmetijske in turistične dejavnosti, zakonske omejitve velikosti obratov ...) nujno ostaja kvantitativno manj pomemben in o njem ni mogoče razmišljati v kontekstu množičnega turizma. Te značilnosti so hkrati lahko tudi dejavnik kakovosti in privlačnosti, saj omogočajo večjo individualnost ponudbe ter bolj neposreden in intenziven stik med

gostiteljem in gosti (turisti). Poleg tega tovrstne omejitve vplivajo na to, da delovne obremenitve nosilca dopolnilne dejavnosti in drugih članov gospodinjstva ostajajo v okvirih, ki omogočajo nadaljevanje ukvarjanja s kmetijsko dejavnostjo.

Rezultati anketne raziskave so opozorili na nekatere značilnosti, ki so posebnost turizma na kmetiji in ki so pomembne za privlačnost turističnih kmetij in njihov obisk. Na nekatere od njih lahko posamezni ponudnik (nosilec dopolnilne turistične dejavnosti) neposredno vpliva, druge pa so povezane z zunanjimi dejavniki, ki niso pod njegovim nadzorom. Kot je pokazala tudi anketna raziskava, so za obisk turistične kmetije slednje lahko zelo velikega pomena, kar opozarja na to, da je **za uspeh turizma na kmetiji pomembno dogajanje v širšem podeželskem okolju** (npr. medsebojno povezovanje različnih ponudnikov in drugih akterjev, podpora lokalne politike ...), česar se dobro zavedajo tudi posamezniki, ki se ukvarjajo s turizmom na kmetiji.

Anketiranje je pokazalo, kateri so pomembnejši motivi za obiskovanje turističnih kmetij, opozorilo pa je tudi na to, da za številne slovenske turiste podeželska območja niso privlačna že samo zaradi nasprotja z mestnim okoljem, saj v resnici ne ponujajo zadosti kontrasta z vsakodnevnim bivalnim in delovnim okoljem, ki se pogosto tesno prepleta s podeželskim prostorom. Zgolj »podeželskost« ali »agrarnost« sama po sebi je za večino slovenskih turistov premalo, da bi jih pripravila k preživljanju (vsaj kratkega) dopusta na turistični kmetiji. Anketna raziskava je bila omejena le na domače (potencialne) turiste, mogoče pa je domnevati, da takšni zaključki ne bi veljali tudi za (vse) tuje turiste. Številni izmed njih namreč prihajajo z obsežnih mestnih območij, kjer nimajo neposrednih izkušenj s podeželjem in s kmečkim načinom življenja. Verjetno se tudi v tem skriva del vzrokov za velike razlike v priljubljenosti bivanja na turističnih kmetijah med turisti iz različnih držav.

Zdi se, da bi bilo krog obiskovalcev turističnih kmetij mogoče razširiti, saj je številne pomembne turistične motive v veliki meri mogoče zadovoljiti tudi na turističnih kmetijah. K temu bi lahko prispevala tako promocija, ki bi poskušala razbiti nekatere stereotipe o turizmu na kmetiji in bi nagovarjala tudi tiste turiste, ki zaenkrat ne nastopajo med obiskovalci, kot tudi razvoj dodatne ali bolj specializirane ponudbe; npr. usmeritev v ponudbo za pohodništvo, kolesarjenje ali ekoturizem. Primer tega so že dokaj številne specializirane turistične kmetije. Takšna oblika ponudbe je hkrati v skladu tudi s »klasično« podobo podeželja.

Ker so na številnih – tudi obrobnih – območjih turistične kmetije eden nosilnih stebrov turistične ponudbe, njihovo uspešno delovanje ni pomembno samo z vidika posameznikov in gospodinjstev, ki se preživljajo s tem, ampak tudi celotne turistične dejavnosti podeželskega območja. Hkrati turizem na kmetiji prispeva k ohranjanju kmetijske dejavnosti in poselitve širšega podeželskega prostora, ki je obenem pomemben tudi za same turistične kmetije, saj lahko s svojimi značilnostmi bistveno vpliva na njihovo večjo ali manjšo privlačnost.

Temeljne značilnosti turizma na kmetiji niso nujno videne in zaznane (pa tudi vrednotene) na enak način pri gostiteljih in gostih, na strani ponudbe in povpraševanja. Če je v Sloveniji to obliko turizma z zornega kota ponudbe (in ob upoštevanju njenih značilnosti) res mogoče označiti kot turizem na kmetiji, ta oznaka z zornega kota povpraševanja (turistov) ni nujno v vseh primerih najbolj ustrezna in marsikdaj bi bilo

bolj primerno govoriti o podeželskem turizmu. Na strani ponudbe je turizem na kmetiji že zakonsko neločljivo povezan s kmetijsko dejavnostjo. Nujno je potreben tudi določen minimalen obseg kmetijske proizvodnje, da se je sploh mogoče ukvarjati s turistično dejavnostjo. Na strani povpraševanja pa sta agrarna dejavnost in kmečki način življenja sama po sebi zanimiva le za manjši del obiskovalcev, za večino pa so pomembnejši tisti dejavniki, ki so povezani s podeželjem in za obstoj katerih kmetijska dejavnost ponudnika nastanitve ni nujni pogoj (npr. privlačna pokrajina, ugodne možnosti za različne rekreacijske dejavnosti na prostem, odsotnost gneče, mirno podeželsko okolje ...). So pa vendarle za številne obiskovalce pomembne ravno (ali tudi) tiste značilnosti ponudbe, ki jih je mogoče lažje in bolje zagotoviti na kmetijah.

Doslej povedano pa ne velja ali pa velja le deloma za tisti segment turizma na kmetiji, ki ne vključuje turistične nastanitve. V primeru izletniških (in podobnih) kmetij je verjetno ključen dejavnik privlačnosti doma pridelana, zdrava hrana (ki so jo anketiranci omenjali kot zelo pomembno tudi v zvezi s turističnimi kmetijami z nastanitvijo), v primeru kmetij z gostinstvo pa so z vsako izmed dejavnosti povezane številne specifičnosti. Slednjim je bila na tem mestu posvečena nekoliko manjša pozornost, bi si jo pa zaslužile v prihodnje – tudi ob upoštevanju številčnosti tovrstnih dejavnosti.

Povpraševanje po turizmu na kmetiji v Sloveniji narašča in nadaljevanje rasti je mogoče pričakovati tudi v bližnji prihodnosti, ni pa mogoče pričakovati, da bo rast ostala na sedanjih ravni, saj je turizem na kmetiji nujno oblika nišnega turizma in ne more prerasti v množični turizem. Omejitve rasti so prisotne tako na strani povpraševanja kot ponudbe. Na oblikovanje turizma na kmetiji, kakor je sedaj prisoten v Sloveniji, so vplivali številni dejavniki, kot npr. prisotnost delovne sile in ustrezna velikost kmetijskih obratov oziroma kmetij (majhne kmetije ne morejo proizvajati zadosti proizvodnih viškov, pri velikih pa je lahko manj ekonomskega interesa za ukvarjanje z dopolnilnimi dejavnostmi), na drugi strani pa spreminjajoča se pričakovanja in želje turistov. Težnje v zvezi s slednjim je težko napovedati, saj se mnenja glede tega dokaj razlikujejo tudi v strokovni literaturi, večinoma pa so si edina o tem, da je eden najbolj opaznih pojavov povečevanje heterogenosti povpraševanja, kar se odraža tudi v okviru ponudbe turizma na kmetiji. Na vsebino in pojavnostne oblike turizma na kmetiji v pomembni meri vpliva tudi kmetijska (in v manjši meri turistična) politika. Sedanje pojavnostne oblike turizma na kmetiji v Evropi so v precejšnji meri povezane z evropsko kmetijsko politiko, ki je bila vseskozi, še zlasti pa v zadnjih desetletjih, deležna raznovrstnih in pogosto korenitih sprememb. Te so pomembno vplivale na kmetijsko dejavnost, s tem pa tudi na področje turizma na kmetiji. Mogoče je pričakovati, da bo tako tudi v prihodnosti, kar predstavlja dodaten dejavnik, zaradi katerega je prihodnji razvoj te dejavnosti precej nepredvidljiv.

3.2 Socialne storitve kot dopolnilna dejavnost na kmetijah

Zasnova večnamenskosti kmetijstva, ki je teoretična podlaga inovativnih razvojnih strategij na področju kmetijstva in podeželja v EU, opozarja, da kmetijstvo lahko nudi različne dobrine, med katerimi so lahko tudi socialne storitve. Pozitivni učinki

delovanja rastlin in živali, naravno okolje in vpliv načina življenja na človekovo psiho-fizično zdravje, so neizkoriščen potencial, ki nudi številne možnosti za varstvene, delovne ali sprostitvene aktivnosti za različne populacije oseb s posebnimi potrebami.

Nekatera izhodišča za uvajanje socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti

Izhodišče za integracijo dveh tako različnih področij, kot sta **socialno varstvo** in **kmetijstvo**, lahko na eni strani iščemo v naraščajoči potrebi po diverzifikaciji kmetijske dejavnosti (večnamenskosti kmetijstva), v iskanju novih oblik in možnosti dodatnega zaslužka kmetov, na drugi strani pa v dejstvu, da socialno varstvo išče alternative tradicionalnim oblikam socialnega varstva, socialne rehabilitacije in delovnega usposabljanja.

V zadnjem času je mogoče zaslediti številne spodbude razvoju različnih oblik socialnega podjetništva, med drugim tudi socialnih storitev na kmetijah. Spodbude so predvsem vezane na ugodnosti, kot so kritje stroškov za zaposlene določeno časovno obdobje, kritje nekaterih obratovalnih stroškov ipd. (Socialno podjetništvo ..., 2015). Organizacijsko gre sicer za drugačno obliko razvoja nove dejavnosti na kmetiji, v praksi pa se bistveno ne razlikuje od drugih oblik dopolnilnih dejavnosti.

Pred časom je bila v medijih predstavljena večja kmetija Sirk (občina Šentilj), kjer so uredili hišo za varstvo starejših, motiv za to dejavnost (sicer v okviru socialnega podjetništva) pa je bil v prvi vrsti dodatna zaposlitev na kmetiji (Socialno podjetništvo ..., 2015).

Novi koncept normalizacije/inkluzije temelji na individualnem pristopu prepoznavanja posameznikove situacije, vključuje možnost izbire, ki je temeljna človekova pravica (hendikepiranim je pogosto odvzeta) in možnost soodločanja (odgovornost se porazdeli). To pa zahteva nabor različnih programov in izvajalcev, kamor se vključuje tudi zasebnitvo.

Področje kmetijstva s svojimi naravnimi danostmi (kulturne in naravne rastline, domače živali, naravno okolje) nudi številne možnosti za delovne in sprostitvene aktivnosti populacije oseb s posebnimi potrebami. Danes vse te dejavnosti združujemo pod okriljem **zelenih programov socialnega varstva**, ki so namenjeni ljudem, katerih pogajalska moč je skromna zaradi različnih virov prikrajšanosti in ovir (**ljudje z motnjami v duševnem zdravju, motnjami v duševnem razvoju, zaporniki, odvisniki, otroci in mladostniki, starejši, begunci ipd.**)

Primerjava zelenih programov socialnega varstva v Sloveniji in v nekaterih drugih državah članicah EU

Rezultati raziskave (Borštnik, 2011), v kateri smo med drugim primerjali nekaj najbolj tipičnih pojavnih oblik zelenih programov socialnega varstva v nekaterih državah članicah EU in pri nas kažejo, da so v Sloveniji podobne ali celo enake razmere za razvoj zelenih programov kot drugod, z izjemo pravne ureditve in sistema financiranja, ki pri nas še ni urejen.

Analiza je pokazala tudi, da na uspešnost modela vpliva več dejavnikov. Navajamo najpomembnejše.

1. **Trajnost programov:** programi so očitno zanimivi za uporabnike in s tem je tudi povpraševanje po tovrstnih socialnih storitvah stalno. Dejansko gre za nakup določene socialne storitve, ki jih praviloma na različne načine v celoti financira ali sofinancira država.
2. **Urejenost pravno-finančnega okvira** je pomemben dejavnik za delovanje modelov v praksi.
3. **Človeški dejavnik:** upoštevajoč dejstvo, da zeleni programi socialnega varstva niso profitna dejavnost, je motivacija za njihovo izvajanje tudi nematerialna, tj. potreba po osebni rasti, izboljšati kakovost življenja sebi in drugim, predvsem osebam s posebnimi potrebami. Pobudniki teh dejavnosti so večinoma ljudje, ki poznajo določeno populacijo oseb in njihov položaj v družbi.
4. **Permanentno sodelovanje med udeleženci** z obeh področij ohranja model živ, strokoven in vitalen. Ključni deležniki pri uvajanju zelenih programov so uporabniki (različne skupine), kmetje, socialnovarstvene in kmetijske podporne službe ter lokalne skupnosti in država. Nihče od navedenih deležnikov ne more samostojno vpeljati zelenega programa, zato je njihovo sodelovanje pri kreiranju in izvajanju programa in potrebnih robnih pogojev nujen pogoj uspešnosti programa.

V Sloveniji obstaja kar nekaj dobrih praks na tem področju. Pobudniki razvoja in nosilci dejavnosti so večinoma različne ustanove, ki skrbijo za osebe s posebnimi potrebami, organizacije uporabnikov, manj pa je zaenkrat pobude s strani kmetov oziroma povezovanja kmetov z institucijami, kar je razumljivo glede na trenutno neurejenost pravno-finančnih okvirov in odsotnost podpore kmetijske politike in politike na področju socialnega varstva.

Glavni akterji socialnih storitev na kmetiji v Sloveniji so podobni ali enaki kot v drugih državah EU:

- **ponudba zelenih programov znotraj institucij** (na primer Socialnovarstveni zavod Dutovlje, CUDV Dolfke Boštjančič, Draga – Ig, CUDV Črna na Koroškem, VDC Koper, VDC Novo mesto);
- **oblika decentralizacije institucij** (na primer Javni socialnovarstveni zavod Hrastovec);
- **pobuda reprezentativnih uporabniških organizacij** (na primer Sožitje, Šent, Sonček);
- **individualne pobude s strani kmetov** (na primer kmetija Kozjereja Brdca, kmetija Potočnik).

Ne glede na določene nakazane pomanjkljivosti so programi oziroma aktivnosti v vseh primerih že vrsto let strokovno načrtovani, vodeni in evalvirani, izvajajo pa jih strokovnjaki – praktiki, ki iščejo najprimernejše vsebine in rešitve z namenom izboljšanja kakovosti življenja oseb s posebnimi potrebami in njihovega vključevanja v družbo. Vsi izvajalci zelenih programov do sedaj ugotavljajo, da so učinki programa

vsestransko pozitivni tako za uporabnike kot za izvajalce dejavnosti in da bodo nadaljevali oziroma celo širili programe tudi v prihodnje.

Umestitev socialne storitve kot dopolnilne dejavnosti na kmetijah

Kmetijska zakonodaja ureja področje dopolnilnih dejavnosti na kmetijah, med katerimi zaenkrat ni socialnih storitev. Opravljanje izobraževalnih oziroma socialnih storitev, ki jih aktualna uredba ne predvideva, je omogočeno na podlagi ukrepa 311 – Diverzifikacija v nekmetijske dejavnosti (Javni razpis za ukrep ..., 2008).

Podzakonski akti določajo vsebino vloge za izdajo dovoljenja za opravljanje dopolnilnih dejavnosti, zahtevano usposobljenost kandidata za opravljanje določene dopolnilne dejavnosti na kmetiji in način registracije dopolnilnih dejavnosti. Odsotnost podzakonskih aktov, ki bi urejali področje socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetijah, kot jih urejajo za druge vrste dopolnilnih dejavnosti, zaenkrat onemogoča uradno izvajanje tovrstnih dejavnosti.

Prav tako na drugem področju Zakon o socialnem varstvu (2007) pravi, da lahko dejavnost socialnega varstva, ki je nepridobitna dejavnost, opravljajo pravne in fizične osebe, če izpolnjujejo določene pogoje, ki jih s pravilniki določi Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Tako to ministrstvo določa pogoje za pridobitev koncesije za opravljanje določene socialnovarstvene storitve, pogoje za izvajanje socialnovarstvenih storitev na podlagi dovoljenja za delo, standarde in normative za izvajanje socialnih storitev in tudi minimalne tehnične pogoje, ki jih morajo izpolnjevati izvajalci socialnih storitev.

Na tem mestu je umestno opozorilo, da **obstaja nevarnost »institucionalizacije kmetij«**. S prenosom institucionalnega načina dela na kmetijo bi izginila tista prvotna pozitivna vrednost kmetije, zaradi katere se razlikuje od ostalih ponudnikov socialnih storitev. Prevelika »urejenost« dopolnilne dejavnosti bi v našem primeru pomenila odmik od načela normalizacije in bi pripeljala do »institucionalizacije« kmetije.

(Foto: I. Potočnik Slavič)

Slika 50:

Socialnovarstvena kmetija Paradijs blizu Wageningena na Nizozemskem, kjer je okrog 1100 takšnih kmetij. V dnevno ali stalno varstvo vključujejo starejše, ljudi z motnjami v duševnem zdravju, ljudi z motnjami v duševnem razvoju, nekdanje odvisnike, ljudi s sindromom izgorelosti idr.

Za preprečitev tega pojava so na Nizozemskem uvedli standarde kakovosti za vsako kmetijo posebej, ki zaščitijo kmeta pred »preveliko odgovornostjo« in hkrati preprečujejo institucionalnemu načinu podobno delo. Pri izdelavi standardov kakovosti za kmetije, ki jih imenujejo »terapevtske kmetije«, so izhajali iz predpostavke, da uradnih standardov (za socialno skrbstvo) ni možno neposredno uporabiti za te kmetije. Sistem mora biti uporaben za vsako kmetijo posebej, kar pomeni, da mora vsebovati vse bistvene značilnosti kmetije, vse možne oblike socialnih storitev, konkretne situacije in mora komunicirati z uporabnikom. Iz sistema mora biti jasno razvidno, v kolikšni meri določena oblika socialne storitve na kmetiji pokrije cilje osebe, ki jo uporablja, in v kolikšni meri prispeva k izboljšanju kakovosti njenega življenja (Vadnal, 2003).

Povezovanje kmetijstva in socialnega varstva predstavlja interdisciplinaren problem in zahteva upoštevanje medsebojnih interakcij relevantnih strokovnih področij. Sodelovanje strokovnjakov (tako teoretikov kot praktikov) je za oblikovanje standardov kakovosti, normativov in drugih podzakonskih aktov, ki bi urejali to področje, nujno potrebno. Natančen pregled obstoječih pravilnikov in standardov ob upoštevanju nevarnosti »**institucionalizacije kmetije**« bi pokazal, v kolikšni meri bi jih bilo potrebno prilagoditi ali dopolniti, morda na novo oblikovati. V primeru te dejavnosti naj bi se institucija skušala prilagoditi pristnemu, vsakdanjemu življenju na kmetiji in ne obratno. Zaenkrat se socialnovarstvene dejavnosti financirajo iz proračuna države in občine, del sredstev pa se zagotavlja s plačili storitev, s prispevki dobrodelnih organizacij in organizacij za samopomoč ter invalidskih organizacij, s prispevki donatorjev in iz drugih virov (Zakon o socialnem ..., 2007).

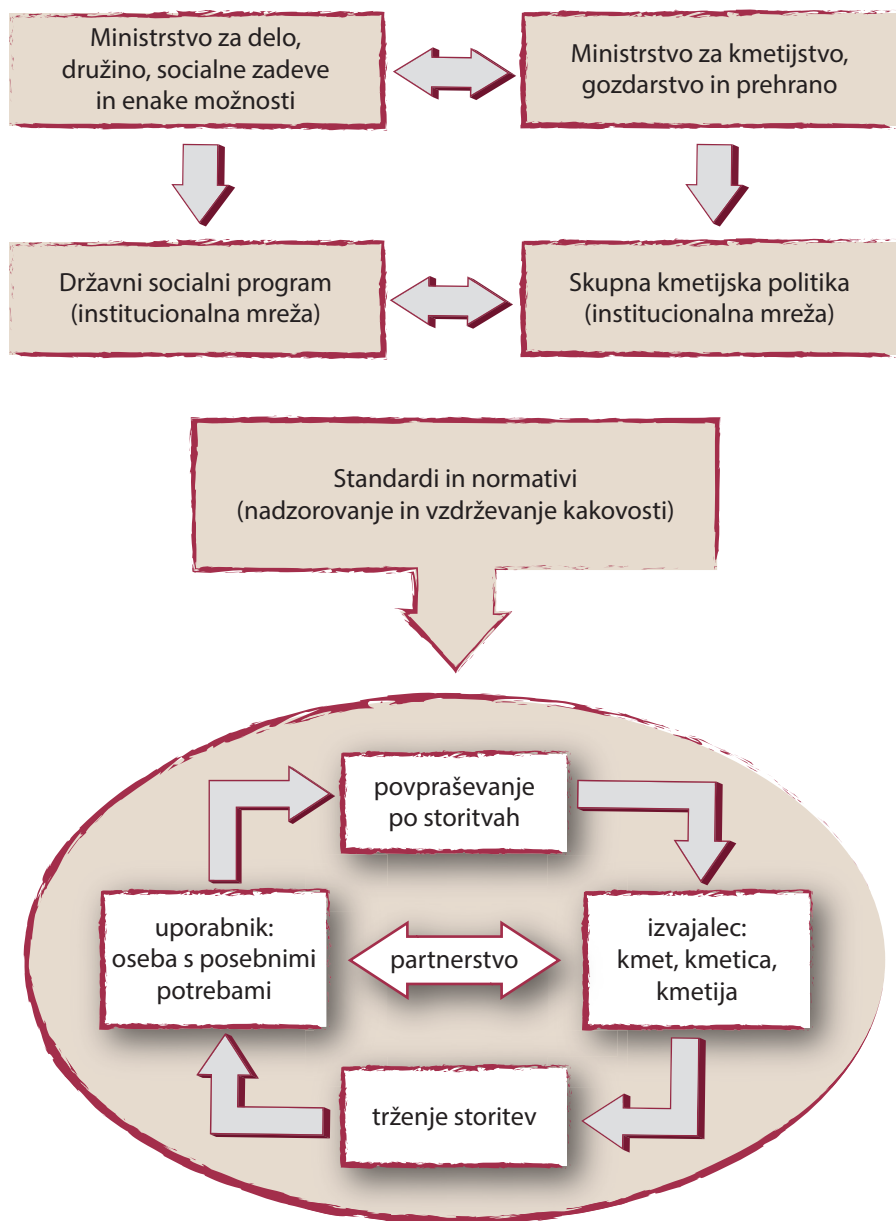
Prednosti, slabosti in predlagane rešitve

Eden od problemov pri uvajanju oziroma izvajanju socialnovarstvenih storitev na kmetijah bodo predsodki glede primernosti kmetov za prevzem tako zahtevnih nalog (Vadnal, 2003). Izkušnje kažejo, da se za tovrstno obliko dejavnosti v tujini odločajo kmetje oziroma njihovi družinski člani, ki že imajo določene izkušnje s populacijo oseb s posebnimi potrebami, kar je dobro izhodišče, seveda pa bi bilo smiselno razmišljati o primerni obliki usposabljanja za kmete, ki bi jih taka vrsta dopolnilne dejavnosti zanimala.

Izkušnje kažejo in tudi strokovnjaki se strinjajo (Enders Slegers, 2008), da so potrebna določena posebna znanja o posameznih skupinah uporabnikov, saj le tako kmet dobi celostno podobo o uporabnikovih posebnih potrebah, lahko predvidi določene situacije in se zna pravilno odzvati. Formalna izobrazba je dobrodošla, ni pa nujna. V praksi so se zelo dobro izkazali razni seminarji, certifikatna izobraževanja in osebni svetovalci na kmetijah, predvsem pa permanentno izobraževanje na področju socialnih programov na kmetijah.

Predlagamo **postopno uvajanje dejavnosti**. V začetni fazi je nosilec in izvajalec dejavnosti socialnega varstva institucija. V tem času poteka izobraževanje in usposabljanje zainteresiranih kmetov oziroma bodočih nosilcev dopolnilne dejavnosti. Oblikujejo se normativi in standardi kakovosti za to dejavnost, institucija kot nosilec in izvajalec dejavnosti se postopoma umika in predaja dejavnost novemu nosilcu.

Slika 51: Umeščenost socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji na trgu oziroma »kvazi trgu socialnih storitev«.

Vir: Prirejeno po Vadnal, 2003

Nevarnost se kaže tudi v preobremenjenosti kmetov in njihovih družin, saj se bo kmet soočil z dvema povsem različnima dejavnostma. Področje socialnovarstvenih storitev bo zanj povsem novo in bo zahtevalo dodatno izobraževanje, ločeno administracijo in vodenje. Neskladja med kmetijskimi opravili, ki morajo biti opravljena, in zahtevami izvajanja socialnovarstvene storitve lahko pripeljejo do problemov v izvajanju kmetijske dejavnosti (Vadnal, 2001).

V praksi se je dobro izkazal model, ki loči izvajanje osnovne kmetijske dejavnosti od dopolnilne dejavnosti (socialne storitve) in tudi nosilca obeh dejavnosti nista ena in ista oseba. Od uporabnikov socialnih storitev ni smiselno pričakovati delovnega učinka, temveč naj bo program usmerjen predvsem v izboljšanje kakovosti njihovega življenja in njihovega dobrega počutja.

Vsebina in oblike predlagane dopolnilne dejavnosti

Kmetije se lahko razlikujejo po programih, ki jih opravljajo, pa tudi po velikosti, kadrovskega potencialu, opremljenosti, prilagojenosti prostorov in okolice, dostopnosti in podobno. Še najlažje jih klasificiramo po vrsti storitve oziroma ponudbi take kmetije:

- kmetija za učenje, izobraževanje (dnevni obiski),
- kmetija za dnevne aktivnosti (dnevno ali celodnevno varstvo),
- kmetija za usposabljanje in delo (socialna reintegracija in rehabilitacija),
- kmetija za preživljanje prostega časa in
- kmetija za bivanje.

Uporabniki socialnovarstvenih vsebin so lahko: ljudje z motnjami v duševnem zdravju, motnjami v duševnem razvoju, zaporniki, odvisniki, otroci in mladostniki, starejši, begunci ipd. Posebna vrednost zelenih programov socialnega varstva je možnost, da se prikrajsani člani družbe vključijo vanje v vsakdanjem okolju (dnevno varstvo starostnikov).

Glede na izbrano vrsto socialne storitve (obiski, dnevno varstvo, usposabljanje in delo itd.) in izbrano populacijo (osebe z motnjo v duševnem razvoju, starejša populacija itd.), kateri se ponudi ta storitev, se oblikujejo tudi pogostost in trajanje izvajanja storitve (eden ali več dni v tednu, vsak dan, časovna opredelitev) ter število uporabnikov, ki bi to storitev koristili. Te odločitve narekujejo tudi potrebne prilagoditve prostorov, dejavnosti in okolja, kadra, zagotavljanje varnosti in drugih pogojev za izvajanje dejavnosti (določajo jih standardi kakovosti in normativi).

Zaenkrat so bile izvedene raziskave le za populacijo oseb z motnjo v duševnem razvoju. Podobne podatke bi bilo smiselno pridobiti tudi za druge populacije. Ena od zelo zanimivih možnosti je dnevno varstvo in aktivnosti za starejše osebe. Vedno bolj se namreč kaže potreba po drugačnih oblikah skrbi za starejše kot je institucionalno varstvo.

Anketa med starši oseb z motnjo v duševnem razvoju, ki je bila namenjena testiranju njihove pripravljenosti, da bi jih vključili v socialnovarstveni program kmetije, je pokazala, da bi bila polovica (54 %) na to pripravljena (19 % brezpogojno, 35 % pa pod

posebnimi pogoji). Najprimernejša oblika se jim je zdela občasno preživljanje prostega časa na kmetiji in dnevno varstvo. Kot prednosti vključevanja v socialnovarstveni program na kmetiji so navajali: pozitiven vpliv dela z rastlinami in živalmi na psiho-fizično zdravje uporabnikov, prednost gibanja na svežem zraku, osebnostna in socialna rast (samostojnost, pridobivanje novih izkušenj, vključevanje v socialno okolje idr.). Skrbele pa so jih nevarnosti poškodb (mehanizacija, kemični pripravki) in možni slabi medosebni odnosi. Tudi zato je verjetno večina staršev menila, da sta pozitivno naravnana osebnost kmeta in njegove izkušnje z osebami z motnjo v duševnem razvoju bolj pomembni kot formalna izobrazba (Košmelj, Vadnal, 2003; Vadnal, 2004).

Preverjanje zanimanja za izvajanje socialnovarstvenih storitev med kmeti je pokazalo, da tudi kmetje tovrstne dejavnosti ne zavračajo. Ocena je, da bi se za ponudbo socialnovarstvenih storitev na kmetiji za osebe z motnjo v duševnem razvoju odločilo okoli 10 % kmetov. Med razlogi, zakaj se slovenske kmetije ne vključujejo v socialno varstvo oseb z motnjo v duševnem razvoju, so kmetje navedli, da kmetije te možnosti ne poznajo (66 %), da je pomanjkljiva zakonska ureditev dopolnilnih dejavnosti (35 %), da so potrebna dodatna znanja in izobraževanja (32 %) in da je prevelika odgovornost (17 %). Na kmetijo, ki bi izvajala socialnovarstvene storitve, bi sprejeli 1 do 2 osebi ne glede na spol. Razmerje med kmetom in uporabnikom bi moralo biti urejeno s pogodbo, še prej pa bi bilo potrebno preizkusno obdobje (1 do 2 meseca), v katerem bi tako kmet kot uporabnik preverila možnost medsebojnega sodelovanja. Kmetje se strinjajo, da bi moralo potekati usposabljanje tako kmeta kot uporabnika na domači kmetiji (Vadnal, 2005).

Rezultati raziskav kažejo, da bi bila najprimernejša začetna oblika kmetije za osebe z motnjo v duševnem razvoju »kmetija za obisk«, to je kmetija za občasne obiske, pri kateri kmet ponudi le kmetijo kot varen prostor, po katerem se nadzorovano (s spremstvom) gibajo uporabniki, sam pa ni neposredno vključen v varstvo. Namen je boljše počutje uporabnikov. Druga primerna začetna oblika bi bila »varstvena kmetija«, namenjena aktivnemu preživljanju dneva. Gre za opravljanje različnih dejavnosti v delovnem okolju brez storilnostnih zahtev v zvezi z delom.

Vedno več je tudi raziskav, ki potrjujejo dobre dejavnosti vpliv dela z rastlinami in živalmi na psihofizično zdravje človeka. V iskanju novih možnosti za dodaten zaslužek, ki bi okrepil gospodarsko stabilnost kmetije, je bil ta neizkoriščen vir kmetij do sedaj bolj ali manj spregledan. Dejstvo, da socialno varstvo išče alternativne možnosti obstoječim tradicionalnim oblikam socialnega varstva, regenerira potrebo po naboru tudi zasebnih ponudnikov socialnih storitev, kar je lahko podlaga za sklenitev novih oblik sodelovanja med kmetijskim in socialnim sektorjem.

Umestitev socialnih storitev med dopolnilne dejavnosti na kmetiji bi lahko (do določene mere) odgovorila na sodobne izzive in potrebe socialnega varstva in kmetijstva, slednjemu pa omogočila tudi alternativno uporabo spregledanih virov na kmetiji. Za uspešno delovanje bi bilo potrebno umestiti dejavnost v pravno finančne okvire, pri tem pa je nujno potrebno sodelovanje vseh ključnih deležnikov (uporabniki, kmetje, socialnovarstvene in kmetijske podporne službe ter lokalne skupnosti in država), ob implementaciji programov na kmetijah pa bi morali biti pozorni tudi na nevarnost »institucionalizacije« kmetije.

4 Možnosti načrtovanja rabe virov na kmetiji

Kmetijstvo se v zadnjih desetletjih v Sloveniji sooča s številnimi spremembami in izzivi, hkrati se mora nenehno prilagajati novim gospodarskim in socialnim razmeram. Dejavnost postaja še pomembnejša z vidika oskrbe s hrano, lesom in drugimi naravnimi surovinami, pa tudi z vidika oskrbe z alternativnimi viri energije, varovanja vodnih virov in biološke raznovrstnosti ter ohranjenega naravnega okolja, kar omogoča tudi razvoj nekaterih novih dejavnosti.

Kompleksnost naravnega in družbenogospodarskega okolja, v katerem danes delujejo kmetije, predstavlja za gospodarje in tudi njihove svetovalce resen odločevalski izziv, saj so praviloma soočeni s kompleksno večkriterijsko odločitveno situacijo, tako na ravni samega kmetijskega gospodarstva kot tudi lokalnega gospodarskega okolja. Zato je strukturiran pristop k načrtovanju rabe virov kmetij nepogrešljiv sestavni del sodobnega pristopa k razvoju kmetij in podeželja.

V nadaljevanju predstavljamo primere uporabe sodobnih odločevalskih orodij na ravni kmetije ter pogled na možnosti, ki jih prinaša večje povezovanje kmetij in institucionaliziranih potrošnikov v okviru konceptov kratkih verig.

4.1 Večkriterijsko odločanje na primeru kmetij z dopolnilno dejavnostjo

Vsakršno uvajanje novih dejavnosti na kmetiji predstavlja kompleksen odločitveni problem, pri katerem je potrebno ovrednotiti večje število vplivnih dejavnikov. Tak primer je tudi uvajanje turizma na kmetijah. Po Rozmanu in sod. (2006) lahko **večkriterijske analize odločanja** (MCDA) učinkovito uporabljamo pri vrednotenju, ki vključuje več spremenljivk, ki jih ni mogoče zlahka opredeliti v količinskih enotah, in če na proces ocenjevanja vpliva več spremenljivk sočasno. Najpogostejše uporabljeni MCDA pristopi so večparametrška teorija koristnosti (MAUT) in analitični hierarhični proces (AHP; Belton, Stewart, 2002). V teh modelih so preference odločevalcev in izbira rezultat primerjave glede na niz meril. To pomeni, da je funkcija koristnosti lahko uporabljena za oblikovanje preferenc. Glede na teorijo koristnosti se bo kmetija raje odločila za turistično dejavnost kot za neko drugo dopolnilno dejavnost, če lahko pričakuje, da je koristnost turistične dejavnosti višja od koristnosti neke druge dopolnilne dejavnosti pri danih merilih.

Trenutno se MCDA metode pogosto uporabljajo za različne vrste večkriterijskih ocenjevanj. Zlasti nekatere metode, kot **DEX** (Bohanec, Rajkovič, 1990; Bohanec in sod., 2000), omogočajo oblikovanje kvalitativnih (simbolnih) modelov odločanja. V nasprotju z običajnimi kvantitativnimi (številčnimi) modeli, kvalitativni modeli

uporabljajo simbolične spremenljivke. Tak pristop je zelo primeren za obravnavo »mehkih« odločitvenih problemov, ki so manj strukturirani in manj formalizirani, njihovo reševanje vključuje večji delež kvantitativnih strokovnih ocen in kjer so kvalitativne ocene lahko bolj informativne kot kvantitativni rezultati. Metoda DEX je bila pri reševanju večkriterijskih problemov v uvajanju dopolnilnih dejavnosti že uporabljena tudi v preteklosti (Pažek, Rozman, 2010).

Pri metodi DEX uporabljamo kvalitativne spremenljivke in funkcije koristnosti, s pomočjo katerih se oblikujejo pravila odločanja. Tako se zagotavljajo kakovostne ocene alternativnih možnosti rešitve problema. Pri metodi DEX gradimo model z urejenimi zalogami vrednosti (od slabih k dobrim vrednostim: zmerno, normalno, visoko, previsoko ali neprimeren, primeren, zelo primeren, odličen ipd.). Pri osnovnih atributih moramo imeti čim manj vrednosti, vendar toliko, da lahko z njimi opišemo vse bistveno različne odločitvene situacije. Pri izpeljanih atributih število vrednosti počasi raste – od podrednih k nadrednim atributom, končna ocena naj bi imela pet vrednosti ali več. Numerične parametre razdelimo na intervale, nadredni parametri naj ne bi imeli več kot tri podredne. Funkcije koristnosti pa lahko opredelimo neposredno, z uporabo pravila urejenosti in z uporabo uteži (Bohanec, 1999).

Odločitveni model DEX sledi konceptu večkriterijskega ocenjevanja s tem, da se osnovni problem razčleni v manjše, manj kompleksne probleme. Ocena variante se izračuna s postopki združevanja delnih ocen atributov (kot je na primer utežna vsota). Celotni postopek je zasnovan tako, da lahko odločevalec kar najučinkoviteje izrazi svoje preference, to je stopnje (ne)zaželenosti variant, kar se uporabi za oceno variante. DEX-ov pristop je kombiniran z nekaterimi prvinami ekspertnega sistema in strojnega učenja (Kozjek in sod., 2007). Zaradi navedenih razlogov so področja uporabe metode DEX lahko računalništvo, vrednotenje projektov, vrednotenje podjetij, kadrovske odločitve, medicina, zdravstvo, vrednotenje tehnologij, izbor lokacij, ekologija in tudi agronomija.

Vrednotenje z modelom DEX je razdeljeno v več faz.

- **Identifikacija problema in priprava spiska kriterijev:** tu poizkušamo najprej čim bolje opredeliti problem, cilje in zahteve. Kriteriji, ki vplivajo na izbor odločitve, so deloma že razvidni iz identifikacije problema.
- **Strukturiranje kriterijev** opravimo na osnovi medsebojne odvisnosti in vsebinskih povezav. Če ima več kriterijev kako skupno lastnost, take združimo in dobimo poddrevo kriterijev te skupne lastnosti. DEX omogoča skoraj poljubno strukturiranje kriterijev.
- **Merske lestvice:** pri metodi DEX so zaloge vrednosti kriterijev sestavljene iz besed ali numeričnih intervalov. Merske lestvice načeloma uredimo od slabih (manj zaželenih) proti boljšim vrednostim, kar omogoča lažjo kontrolo konsistentnosti odločitvenih pravil, s tem pa tudi pohitritev vnosa funkcij koristnosti.
- **Opredelitev funkcije koristnosti:** funkcije koristnosti so podane s preprostimi odločitvenimi pravili tipa: »če-potem«. Opredelimo in vnašamo jih na podlagi preglednice. DEX pripravi preglednico z že vpisanimi vsemi kombinacijami vrednosti osnovnih kriterijev. Potrebno je le še izbrati zadnji stolpec. Pri tem DEX sproti

opozarja na morebitne nekonsistentnosti in na določenih mestih sam predlaga ustrezne vrednosti, ki jih izpelje iz do takrat opredeljenih pravil (metode strojnega učenja).

- **Vrednotenje in analiza variant:** DEX tako zbrane podatke o vrednotah ovrednoti v skladu s strukturo kriterijev in odločitvenimi pravili. Pri tovrstnih podajanjih funkcij koristnosti se večkrat zgodi, da je več variant ocenjenih z enako končno oceno, kar zahteva dodatno analizo vrednotenja. DEX omogoča dokaj enostavne »kaj-če« analize. Tako lahko preverimo, kako bi bila posamezna varianta ocenjena, če bi lahko enemu od kriterijev pripisali boljše/slabše vrednosti. To bi se zgodilo, če bi ob izvedbi lahko zagotovili tak boljši kriterij ali pa bi med uporabo prišlo do nenadnega padca vrednosti kriterija. Pred končno potrditvijo variant nam DEX omogoča tudi izvedbo selektivne razlage, kjer poskušamo poiskati posebej izrazite prednosti in slabosti posameznih variant. S temi dodatnimi analizami lahko z večjo verjetnostjo izberemo najustreznejšo varianto, poleg tega pa nam metoda DEX omogoča tudi določitev rezervne variante in navsezadnje tudi rangiranje vseh variant od (najboljše do najslabše).

Metodo DEX lahko izvajamo z **odločitvenim računalniškim programom DEXi**, ki s pomočjo multiodločitvenega drevesa pripomore k najbolj optimalnim odločitvam. Ko se v programu zamenja oziroma spremeni en parameter, ga le-ta zazna in odločitveni model se spremeni (Bohanec, 2007). DEXi je lupina ekspertnega sistema za večparametrsko odločanje. Uporablja se za podporo odločevalcem pri reševanju zapletenih problemov odločanja tako v poslovni kot tudi individualni rabi. V primerjavi s splošnimi večkriterijskimi sistemi ima dve posebnosti:

- uporablja kvalitativne diskretne kriterije, vrednosti so običajno opisane z besedami, le redko so to številke ali numerični intervali;
- funkcije koristnosti so podane s preprostimi odločitvenimi pravili tipa: »če–potem«; na ta način je funkcija koristnosti podana po točkah.

Računalniški program DEXi je v osnovi sestavljen iz dveh delov (Rajkovič in sod., 1999):

a) pridobivanje in urejanje znanja: uporabniku pomaga pri oblikovanju drevesa kriterijev in pravil odločanja za obravnavani problem; dejansko je to proces strukturiranja odločitvenega problema in izražanja preferenc, pri čemer se konsistentnost podanih odločitvenih pravil sproti tudi računalniško preverja;

b) ocene in analize variant: pridobljeno bazo znanja uporabimo za oceno in analizo variant.

Na koncu določimo še zaloge vrednosti za kriterije. Pri združevanju kriterijev sta pomembna sledeča kriterija: vsebinska sorodnost in omejeno število. Smiselno je, da so kriteriji merljivi, upoštevati je treba načelo polnosti, da nismo spregledali kriterijev, ki pomembno vplivajo na odločitev, kriteriji naj se ne prekrivajo. Zaloge vrednosti naj bodo diskretne, praviloma urejene od slabih proti dobrim.

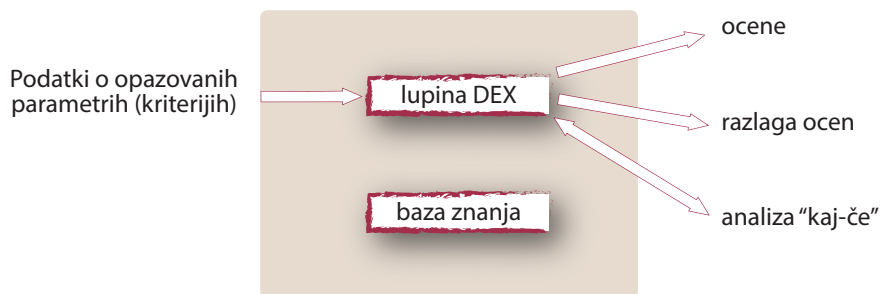
Na začetku je vsaka varianta opisana z vrednostmi kriterijev, ki predstavljajo liste drevesa. DEXi vsako varianto oceni v skladu z bazo znanja, to je z drevesom kriterijev in odločitvenimi pravili. Tako za vsako varianto dobimo oceno primernosti oziroma

ustreznosti. Temu postopku sledi analiza rezultatov, ki je sestavljena iz ene ali več naslednjih aktivnosti (Rajkovič in sod. 1999):

- razlaga ocene: DEXi je sposoben razložiti, kako je bila na osnovi kriterijskih vrednosti in uporabljenih odločitvenih pravil vsaka posamezna ocena pridobljena;
- analiza tipa »kaj-če«: izvedena je interaktivno s spremembo opisa variant, z njihovo ponovno ocenitvijo in s primerjavo dobljenih rezultatov s prvotnimi (referenčnimi) rezultati.

Selektivne razlage variant: DEXi najde tista podkriterijska drevesa, ki odražajo najmočnejše ali najšibkejšje značilnosti posamezne variante in o njih poroča, s čimer izluščimo samo najbolj pomembne informacije.

Slika 52: Struktura večparametrskega odločitvenega modela DEX (Rajkovič in sod., 1999).

Večkriterijski odločitveni model za uvedbo turistične dejavnosti na kmetiji

Skladno s predstavljenimi izhodišči oblikovanja modela, ki temeljijo na rezultatih analize Potočnik Slavičeve in sodelavcev (2012), smo razvojni potencial kmetije razdelili na gospodarski, demografski in okoljski kapital. Za vsakega od teh kapitalov smo s pomočjo **participativnih metod** v okviru delavnice s svetovalkami za razvoj podeželja in z ekspertno skupino določili ustrezne dejavnike in njihove zaloge vrednosti, kot je prikazano na sliki 53 in preglednici 19. Vsakemu od dejavnikov in zalogam vrednosti smo v naslednjem koraku na podlagi metode **parnih primerjav** (Nemery, Ishizaka, 2013) določili lokalne **uteži**, ki neposredno vplivajo na določitev njihovega vpliva na neposredno nadrejeno oceno posamezne vrste kapitala, posredno pa na globalno oceno razvojnega potenciala za turizem na kmetiji.

V preglednicah 19 in 20 ter na slikah 54–57 so prikazane vrednosti parametrov oblikovanega modela in rezultati izbora testnih vrednotenj, ki smo jih izvedli na podatkih, pridobljenih na intervjuvanih kmetijah, ki so bile vključene v našo raziskavo.

V nadaljevanju (preglednica 20) prikazujemo vrednotenje potenciala za razvoj dopolnilne dejavnosti turizem na kmetiji na primeru štirih testnih kmetij iz naše raziskave, na katerih so se v času analiz že ukvarjali vsaj z eno dopolnilno dejavnostjo.

Slika 53: Odločitveno drevo dejavnikov, ki so ključni za določanje razvojnega potenciala kmetije za izvajanje dopolnilne dejavnosti turizem na kmetiji.

Gospodarski kapital

Razvojnost kmetije

Nasledstvo
Razvojni načrti
Socioekonomski tip kmetije

Dohodek iz kmetijske dejavnosti

Proizvodna struktura
Velikost kmetije
Opremljenost osnovne dejavnosti

Investicijski kapital

Poslovno povezovanje

Demografski kapital

Starostna struktura

Gospodar
Naslednik
Ostali delovno aktivni člani

Izobrazba

Gospodar
Naslednik
Ostali delovno aktivni člani

Moč gospodinjstva

Velikost
Več generacij
Delovni potencial aktivnih članov

Okoljski kapital

Turistični potencial

Prepoznavnost območja
Bližina večjih mest/naselij

Naravni potencial

Naravni pogoji
Doživljajski potencial
Zavarovano območje

Preglednica 19: Zaloge vrednosti izbranih odločitvenih dejavnikov.

	Zaloge vrednosti		
potencial za turizem na kmetiji	slab	zmeren	dober
. gospodarski kapital	slab	zmeren	dober
.. razvojnost kmetije	slaba	zmerna	dobra
... nasledstvo	ni naslednika	je naslednik	
... razvojni načrti	jih ni	obstajajo	
... socioekonomski tip kmetije	ostarela	čista	dopolnilna mešana
.. dohodek iz osnovne dejavnosti	nizek	srednji	visok
... proizvodna struktura	neugodna	srednja	ugodna
... velikost kmetije	majhna	velika	srednja
... opremljenost osnovne dejavnosti	slabo	srednje	dobro
.. investicijski potencial	nizek	srednji	dober
.. poslovno povezovanje	slabo	zmerno	dobro
. demografski potencial	nizek	zmeren	visok
.. starostna struktura	slaba	zmerna	dobra
... gospodar	neugodna	srednja	ugodna
... naslednik	nad 50	od 35 do 50	pod 35
... ostali delovno aktivni člani gospodinjstva	pretežno nad 65 let	pretežno med 40 in 65	pretežno pod 40
.. izobrazba	slaba	zmerna	dobra
... gospodar	največ OŠ	nekmetijska srednja	vsaj kmetijska srednja
... naslednik	največ OŠ	nekmetijska srednja	vsaj kmetijska srednja
... ostali delovno aktivni člani	pretežno OŠ	pretežno SŠ	vsaj vsaj SŠ

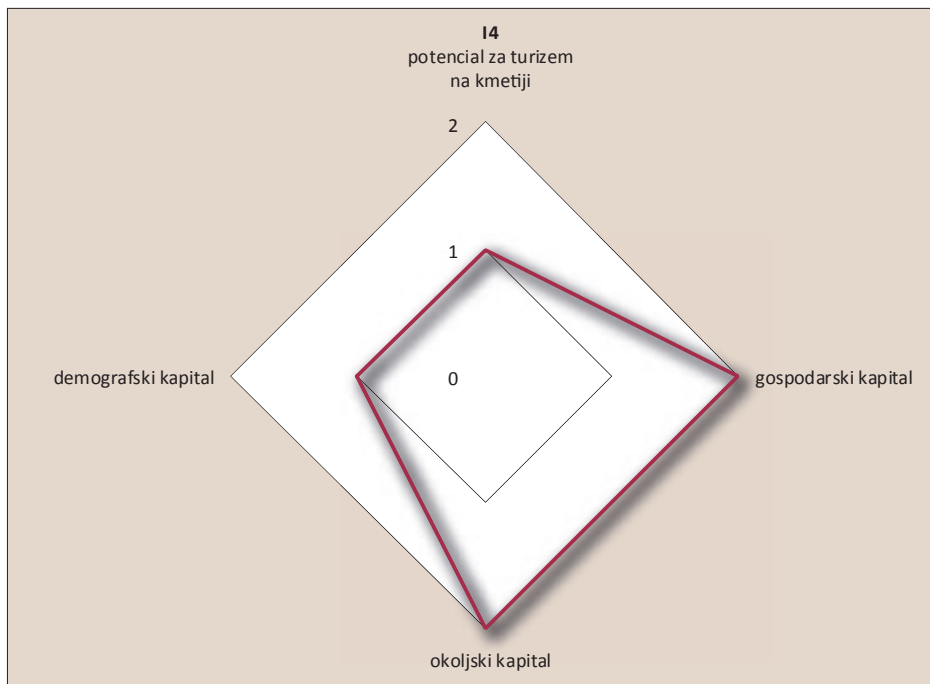
Zaloge vrednosti			
... moč gospodinjstvo	manj primerno	zmerno primerno	zelo primerno
... velikost gospodinjstva	majhno	srednje	veliko
... več generacij	1 generacija	2 generaciji	3 ali več generacij
... delovni potencial aktivnih članov	vsi polno zaposleni	delno podzaposleni	pretežno podzaposleni
. okoljski kapital	nizek	zmeren	visok
. . turistični potencial	nizek	zmeren	visok
... prepoznavnost območja	ne obstaja	območje lokalno/ regionalno prepoznavno	območje nacionalno prepoznavno
... bližina večjih mest/naselij	oddaljeno	srednje	v bližini
. . naravni potencial	nizek	zmeren	visok
... naravni pogoji za kmetijstvo	odlični	slabi	srednji
... doživljajski potencial pokrajine	nizek	zmeren	visok
... zavarovano območje	ni prisotno	območje brez prepoznavnosti	na prepoznavnem območju

Preglednica 20: Rezultati vrednotenja izbranih kmetij.

Kriterij	Kmetija			
	I4	I6	I16	I18
potencial za turizem na kmetiji	zmeren	dober	slab	zmeren
. gospodarski kapital	dober	zmeren	zmeren	zmeren
.. razvojnost kmetije	dobra	dobra	zmerna	dobra
... nasledstvo	je naslednik	je naslednik	je naslednik	je naslednik
... razvojni načrti	obstajajo	obstajajo	jih ni	obstajajo
... socioekonomski tip kmetije	čista	mešana	mešana	mešana
.. dohodek iz osnovne dejavnosti	visok	nizek	srednji	srednji
... proizvodna struktura	ugodna	neugodna	srednja	ugodna
... velikost kmetije	velika	majhna	srednja	srednja
... opremljenost osnovne dejavnosti	dobro	slabo	srednje	srednje
.. investicijski kapital	dober	nizek	srednji	srednji
.. poslovno povezovanje	dobro	dobro	slabo	zmerno
. demografski kapital	zmeren	visok	nizek	zmeren
.. starostna struktura	zmerna	dobra	zmerna	zmerna
... gospodar	srednja	ugodna	neugodna	srednja
... naslednik	pod 35	pod 35	od 35 do 50	pod 35
... ostali delovno aktivni člani	pretežno pod 40	pretežno pod 40	pretežno pod 40	pretežno pod 40
.. izobrazba	zmerna	dobra	slaba	zmerna
... gospodar	nekmetijska srednja	vsaj kmetijska srednja	največ OŠ	največ OŠ
... naslednik	nekmetijska srednja	nekmetijska srednja	nekmetijska srednja	vsaj kmetijska srednja
... ostali delovno aktivni člani	pretežno SŠ	vsaj vsaj SŠ	pretežno SŠ	pretežno SŠ

Kriterij	Kmetija			
	I4	I6	I16	I18
.. moč gospodarstva	manj primerno	manj primerno	manj primerno	zmerno primerno
... velikost	veliko	veliko	veliko	veliko
... več generacij	3 ali več generacij	3 ali več generacij	2 generaciji	3 ali več generacij
... delovni potencial aktivnih članov	vsi polno zaposleni	vsi polno zaposleni	vsi polno zaposleni	delno podzaposleni
. okoljski kapital	visok	visok	zmeren	zmeren
.. turistični potencial	zmeren	visok	zmeren	nizek
... prepoznavnost območja	območje lokalno/ regionalno prepoznavno	območje nacionalno prepoznavno	območje lokalno/ regionalno prepoznavno	ne obstaja
... bližina večjih mest/naselij	v bližini	srednje	v bližini	v bližini
.. naravni potencial	visok	visok	zmeren	zmeren
... naravni pogoji za kmetijstvo	srednji	slabi	slabi	slabi
... doživljajski potencial pokrajine	visok	visok	zmeren	zmeren
... zavarovano območje	ni prisotno	na prepoznavnem območju	ni prisotno	območje brez prepoznavnosti

Slika 54: Grafični prikaz vrednotenja posameznih vrst kapitala in primernost za dopolnilno dejavnost turizma na kmetiji za kmetijo I4.

Osnovna dejavnost kmetije z oznako I4 je govedoreja, dopolnjena s prašičerejo in rejo divjadi. Obdelujejo 100 ha in sodijo med gorsko višinske kmetije. Na kmetiji se poleg osnovne kmetijske dejavnosti ukvarjajo še z dopolnilnimi dejavnostmi turizem na kmetiji – predelava in prodaja mesa na kmetiji, prodaja pridelkov in izdelkov okoliških kmetij ter izobraževanje na kmetiji, pri čemer predstavlja predelava in prodaja mesa na kmetiji pretežno del. Analiza je pokazala, da razpolagajo z visoko stopnjo gospodarskega in okoljskega kapitala, saj gre za relativno veliko in sodobno opremljeno kmetijo, ki je locirana v neposredni bližini regionalnega središča in obdana z zanimivo kulturno pokrajino. Slabše pa je bil ocenjen njihov demografski kapital, in sicer predvsem na račun manj primerne izobrazbene strukture in polno izkoriščenih delovnih potencialov kmečke družine. Tako rezultati analize kažejo, da je kmetija v svoji trenutni konstelaciji bolj ali manj dosegla svoj razvojni potencial, kar je razvidno tudi iz njihovih izjav v intervjuju, da načrtujejo sicer posodobitve obstoječih kapacitet, ne pa širitve in razvoj novih dejavnosti.

Kmetija z oznako I6 je majhna živinorejska samooskrbna gorsko višinska kmetija na območju izjemne kulturne pokrajine in znanih izletniških točk. Celotno proizvodnjo oplemenitijo preko dopolnilne dejavnosti turizma na kmetiji, saj so izletniška kmetija z nastanitvijo. Glede na to, da so majhna kmetija, je tudi ocena njihovega gospodarskega kapitala slabša, vendar pa zaradi lokacije, podzaposlenosti in ustrezne izobrazbe članov kmetije posedujejo visok okoljski in demografski kapital. Slabši gospodarski kapital deloma kompenzirajo z dohodki iz drugih dejavnosti in ga nameenjajo predvsem razvoju dopolnilne dejavnosti.

»V začetku je šel ves dohodek od moje službe v dejavnost, tudi danes še večinoma investiramo, stalno nekaj novega, vsako leto moraš ponuditi nekaj več. Sicer zaslužiš. A vlagáš. Vendar ne vlagamo celotne moje plače v turizem. Tudi dohodki drugih družinskih članov se prelivajo v investicije.«

S tem dejansko dopolnilna dejavnost že prerašča osnovno kmetijsko dejavnost in postaja ključni dejavnik ohranjanja kmetije in tudi širše skupnosti.

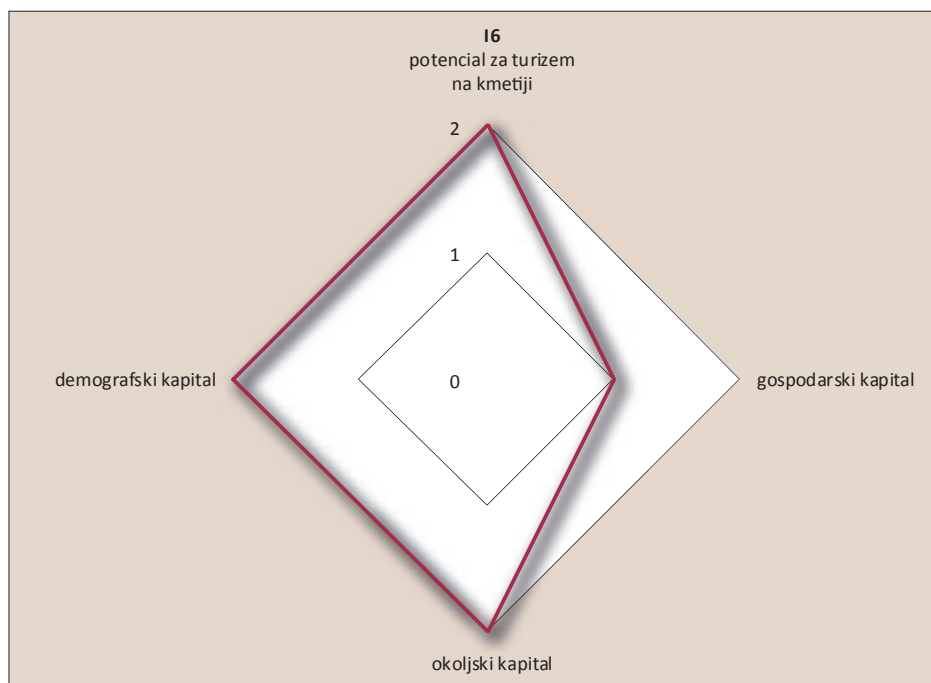
»Veliko pozitivnega se je z odprtjem dopolnilne dejavnosti odprlo za družino. Že v začetku se je spremenil odnos do turizma: v začetku so ljudje gledali čudno na turiste. Zdaj cela vas živi s tem, so prijazni, so pozitivni, povezani, neko življenje na vasi je bolj kakovostno zlasti na kulturnem področju. Ljudi potegne za sabo. Jaz sem bila ena prvih »tujcev«, ki sem prišla tja. Tudi drugi so se veliko naučili od mene. Kraju nekaj daš.«

Kmetija izkazuje velik potencial za razvoj turizma na kmetiji v smeri osnovne dejavnosti, kar je razbrati tudi iz načrtov za prihodnost.

»Naslednja faza bo potem kot s. p. Nekdo vzame dopolnilno dejavnost kot pravo dopolnilno dejavnost, nekdo pa kot hotel na podeželju – to vidimo, ko nas pridejo obiskat inšpektorji.«

Osnovna dejavnost kmetije z oznako I16 je gozdarstvo, saj gospodarijo z 48 ha gozdov, na preostalih 12 ha pa redijo živino. V analizo smo jih vključili, ker smo želeli preveriti občutljivost razvitega odločitvenega modela. Gre namreč za kmetijo, kjer

Slika 55: Grafični prikaz vrednotenja posameznih vrst kapitala in primernost za dopolnilno dejavnost turizma na kmetiji za kmetijo I6.

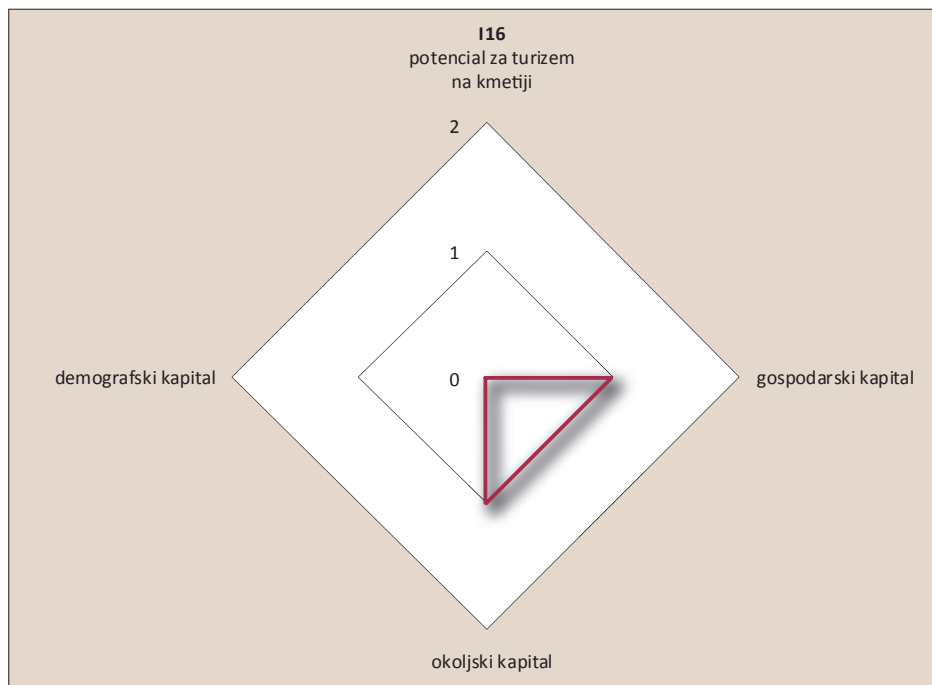

je njihova dopolnilna dejavnost proizvodnja energije s hidroelektrarno. Za tovrstno dopolnilno dejavnost so potrebni drugačni razvojni potenciali kot pa za turizem na kmetiji. Predvsem je tu vloga demografskega kapitala povsem drugačna kot pri dopolnilni dejavnosti turizem na kmetiji, kar je razvidno tudi iz slike 56. Po kriterijih za dopolnilno dejavnost turizem na kmetiji je demografski kapital kmetije I16 ocenjen kot neustrezen, saj ocenjevani parametri dosegajo komaj vrednosti ustrezno ali dobro. Po lastni izjavi sta bila njihova odločitvena kriterija pri izbiri prisotnost potrebnih naravnih virov in omejena razpoložljivost delovne sile. Glavni odločitveni motivator pa je bila potreba po dopolnjevanju dohodka iz osnovne dejavnosti. Zato so se pravilno odločili za drugačno dopolnilno dejavnost in z njo dosegajo pričakovane gospodarske učinke:

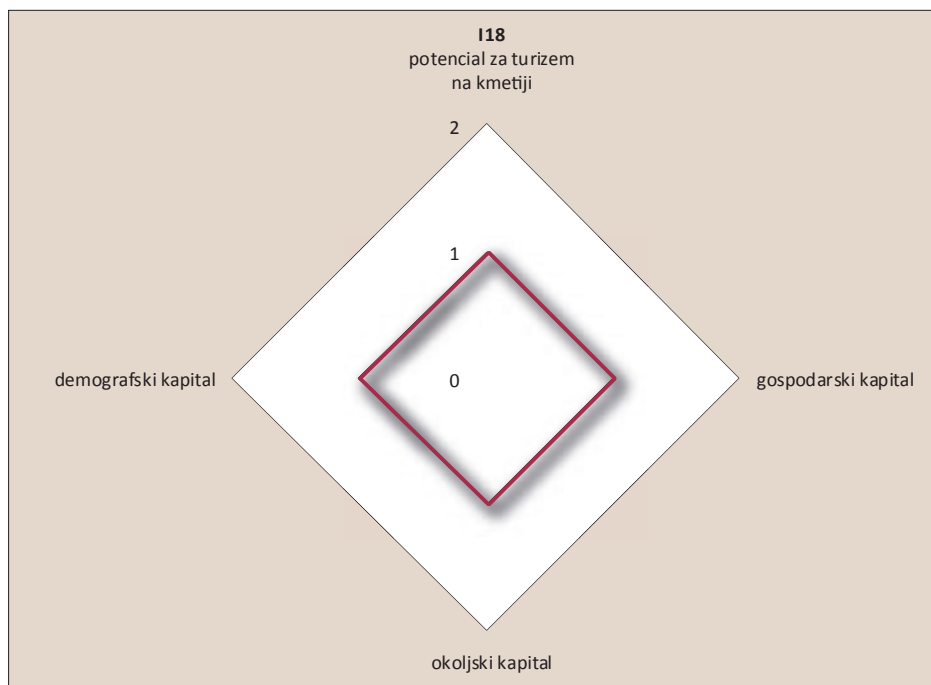
»Dopolnilne dejavnosti lahko prispevajo k ohranitvi podeželja, sploh če lahko ljudje preživijo z njimi, ker takrat bodo ostali na kmetiji.«

Kmetija z oznako I18 je živinorejsko-vinogradniška kmetija, ki obdeluje 70 ha kmetijskih zemljišč. Oblika dopolnilne dejavnosti turizma na kmetiji, ki so jo izbrali, je izletniška kmetija, kar je zelo pogosta kombinacija, ko je med osnovno dejavnostjo prisotno tudi vinogradništvo, saj taka dopolnitev osnovni dejavnosti omogoča neposredno oplemenitenje produkta, ki je že sicer povezan z gostoljubnostjo in druženjem, ter tako z dopolnilno dejavnostjo kmetije sočasno izvajajo tudi promocijo. Na analizirani kmetiji skoraj v vseh ključnih ocenjevanih kriterijih dosegajo srednje vrednosti, kar nakazuje na potencial za že omenjeno s turizmom močno povezano osnovno

Slika 56: Grafični prikaz vrednotenja posameznih vrst kapitala in primernost za dopolnilno dejavnost turizma na kmetiji za kmetijo I16.

Slika 57: Grafični prikaz vrednotenja posameznih vrst kapitala in primernost za dopolnilno dejavnost turizma na kmetiji za kmetijo I18.

dejavnostjo in na podlagi tega razvito primerno obliko dopolnilne dejavnosti. Za razvoj npr. izletniške kmetije z nastanitvijo jih v prvi vrsti omejuje pomanjkanje ustreznega okoljskega kapitala in delno omejen demografski kapital. Je pa, glede na vrsto osnovne dejavnosti, ob povečanju demografskega kapitala zaradi sprememb v statusu družine (npr. prenos na naslednika) moč pričakovati, da se bo kmetija lahko naprej razvijala v smeri bolj intenzivne oblike dopolnilne dejavnosti turizma na kmetiji.

Rezultati testiranja modela kažejo, da model dejansko lahko ocenjuje razvojni potencial kmetij za opravljanje dopolnilne dejavnosti turizem na kmetiji. Izpeljana analiza občutljivosti je kot kmetije z najvišjo ravno primernosti opredelila tiste, kjer so tudi anketiranje in intervjuji pokazali najvišji razvojni potencial (poglavje 2.3). In obratno, kmetije, ki se uspešno ukvarjajo z drugimi vrstami dopolnilnih dejavnosti (na primer pridelava lesa in pridobivanje energije), so v analizi dobile ocene, ki kažejo, da njihovi obstoječi potenciali niso primerni za razvoj turizma na kmetiji kot dopolnilne dejavnosti. Sočasno pa primer kmetije I16 kaže, da neustreznost za eno dopolnilno dejavnost ne pomeni, da je razvojni potencial kmetije neustrezen za vse vrste dopolnilnih dejavnosti, saj so v izbrani dopolnilni dejavnosti uspešni in dosegajo pričakovane gospodarske učinke. Pomembno je, da so kmetije ob ustreznih strokovni podpori sposobni oceniti, kakšni so njihovi razpoložljivi potenciali in se nato šele na podlagi takšne ocene odločijo za primerno dopolnilno dejavnost. Na strani stroke pa je, da v podporo odločanju razvije za posamezno vrsto ali skupino dopolnilnih dejavnosti ustrezne ločene modele.

4.2 Vključevanje virov slovenskih kmetij v potrebe lokalnega okolja

V zadnjem stoletju smo priča hitrim in očitnim spremembam na področju pridelave, predelave, distribucije, ponudbe in potrošnje hrane. Intenzivno kmetijstvo, ki je ime- lo močnega zagovornika v zagotavljanju prehranske varnosti in zmanjševanju lakote na svetovni ravni, se v današnjem času obravnava tudi kot nosilec številnih okolj- skih in socialnih težav, obenem pa tudi naraščajoči stroški vzpostavljenega sistema pridelave hrane postopoma zahtevajo premike k drugačnemu, tj. regenerativnemu, ekosocialnemu, multifunkcionalnemu, agroekološkemu kmetijskemu modelu (Plut, 2004). Vse bolj prihaja v ospredje prepoznavanje vrednosti domače (lokalne) kmetij- ske zemlje za pridelavo hrane, drugače je ovrednotena vloga kmetov pri pridelova- nju hrane in vzdrževanju kulturne pokrajine (Lampič, 2010). V javnosti so zelo glasne razprave z zahtevo po povečanju oskrbe s kakovostnimi slovenskimi živili (Juvančič in sod., 2011; Kuhar, 2015). V zadnjem desetletju se je posledično močno povečalo število empiričnih raziskav in teoretičnih razprav na področju hrane (Alternative Food Geographies ..., 2007; Brown, 2014; Food transgressions ..., 2014; Gardner, 2013; Oo- sterveer, Sonnenfeld, 2012; Sage, 2012; Williams, 2012 idr.). Spremembe v obdobju globalizacije in postproduktivistične tranzicije se na področju prehranske oskrbe od- vijajo v naslednjih procesih: od intenzifikacije k ekstenzifikaciji, od zgostitve k razpr- šenosti, od specializacije k diverzifikaciji. To je razvidno tudi kot premik od moderni- zacije k paradigmi (trajnostnega) razvoja podeželja, ki poudarja večfunkcijsko vlogo kmetijskega sektorja (Klemenčič in sod., 2008).

Kljub nekaterim ukrepom kmetijske politike (spodbujanje lokalnih proizvajalcev, podpora organizacijam proizvajalcev, spodbude za tržno pridelavo ekoloških živil ipd. v okviru Programa razvoja podeželja 2007–2013, str. 61), medijskim aktivnostim (s ključnimi besedami »lokalno, slovensko, kakovostno, ekološko«) in povečanemu povpraševanju po lokalni in ekološko pridelani hrani se Slovenija v zadnjih letih, predvsem pri nekaterih kmetijskih proizvodih (npr. zelenjava, svinjina), sooča z zelo nizko stopnjo samooskrbe s hrano (Perpar, Udovč, 2010), ponudba ekoloških živil pa je večinoma iz uvoza (80 %; Lampič, Slabe, 2013).

Slovenija se je v razvojnih dokumentih (Strategija pametne specializacije, 2015; Pro- gram razvoja podeželja 2014–2020; Strategija razvoja slovenskega turizma 2012– 2016) zavezala k trajnostnemu razvoju. Ekološko kmetovanje kot najbolj trajnostno naravnana kmetijska pridelava (okoljski vidik trajnosti) in lokalna pridelava hrane tako predstavljata temeljni podlagi za uresničitev zastavljenih ciljev ključnih razvoj- nih dokumentov.

Ekološko kmetijstvo je od leta 1998 v Sloveniji v neprestani rasti: konec leta 2012 smo tako na 2682 registriranih ekoloških kmetijah ekološko obdelovali 7,6 % vseh kmetijskih zemljišč v obdelavi (Lampič, Slabe, 2013; Slabe, 2015). Tudi raziskava trga ekoloških živil izkazuje stalno letno rast med 10 in 15 %, celoten promet z ekološkimi živili je bil v letu 2010 ocenjen na 1 % vsega prometa z živili, od tega je bilo sloven- skih ekoloških živil približno 20 % (Slabe, 2010; Lampič, Slabe, 2013). Kvantitativna rast ekološkega sektorja je šla v smer povečevanja travinja, manj pa se je povečevala

pridelava živil za domačega potrošnika. Kljub pretežni usmeritvi ekoloških kmetij v samooskrbo se postopoma povečuje število ekoloških kmetij, ki višek svojih proizvodov usmerjajo na trg. Neposredna prodaja (delež je 85 %) je daleč najpomembnejša oblika trženja slovenskih ekoloških živil. Dodatne raziskave prodaje na ekoloških tržnicah kažejo, da približno 110 slovenskih ekoloških kmetij ustvari v povprečju 70 % svojih tržnih prihodkov na ekoloških tržnicah (Slabe, 2012). Po drugi strani pa trgovci poročajo o pomanjkanju oziroma slabši dostopnosti domačih ekoloških pridelkov. Raziskave kažejo, da »povprečen« ekološki kmet razume neposredno prodajo za najustreznejšo, tudi najučinkovitejšo in enostavno pot, medtem ko tržno naravnani pridelovalci, ki so od kmetovanja praviloma bolj odvisni in imajo že razvite različne tržne poti, pogosto iščejo nove alternativne možnosti dostopa do ciljnih skupin potrošnikov (partnersko kmetovanje, zeleni zabojček, sodelovanje s šolami in vrtci ipd.).

Pri **ponudbi lokalnih kmetijskih pridelkov** izstopa dejstvo, da nimamo celovitih raziskav, ki bi nakazale, koliko hrane, proizvedene v lokalnem okolju, najde tudi kupca v lokalnem okolju. Obstaja sicer nekaj lokaliziranih študij (Vučenović, 2014; Jelen, 2013 itd.), nekoliko širšo sliko pridelave, predelave in tržnih poti kmetijskih pridelkov prinašajo ugotovitve CRP »Potenciali dopolnilne dejavnosti in podjetništva na podeželju« (Potočnik Slavič in sod., 2012).

Na nekaterih območjih so se v zadnjem času razvile prepoznavne blagovne znamke, ki viške proizvodov (mlečni in mesni izdelki, med, izdelki tradicionalne obrti ipd.) tržijo na ožjem in širšem lokalnem oziroma regionalnem okolju. Tozadevno oblikujejo prostorski vzorec, ki mu sledijo kmetije, vključene v blagovno znamko »Grape« (Cerkljansko-Ildrijsko hribovje), »Diši po Prekmurju«, opazno je tovrstno aktiviranje več LAS-ov (npr. Srce Slovenije) po Sloveniji oziroma se kmetje odločijo za lastne blagovne znamke. Razvejana prodajna mreža je za večino nosilcev dopolnilne dejavnosti časovno in finančno zelo zahtevna, lahko pa bi na trgu prodali več, kot proizvedejo.

Udejanjanje načel trajnostnega razvoja v samopreskrbi s hrano (lokalna, ekološka)

Dosedanja rast ekološke pridelave ne omogoča doseganje ciljev Akcijskega načrta ekološkega kmetijstva (2005–2015), ki nas je zavezal, da naj bi v Sloveniji ponudili kar 10 % slovenskih ekoloških živil, ekološko obdelali 20 % kmetijskih zemljišč v uporabi, obenem tudi močno zaostaja za dinamiko rasti povpraševanja po ekoloških živilih. V pridelavi zlasti primanjkuje sveže zelenjave in vrtnin, sadja, mlevskega in mlečnih izdelkov. Struktura pridelave ekoloških živil je sicer po slovenskih statističnih regijah zelo raznolika: skoraj povsod pridelujejo ekološki krompir, ekološka živinoreja je najbolj značilna za Koroško in Gorenjsko, Pomurska in Podravska regija pridelata več ekoloških žit, Obalno-kraška več ekološke zelenjave ipd. Spodbudno je dejstvo, da je na podlagi podatkov MKGP pridelava ekoloških živil možna v vseh slovenskih občinah, kar bi ob ustreznih spodbudnih celovitih ukrepih lahko pomembno dolgoročno prispevalo tako k lokalni, regionalni kot nacionalni samooskrbi z ekološkimi živili.

Raziskava na 280 slovenskih kmetijah je pokazala (Potočnik Slavič in sod., 2012), da so nosilci tistih dopolnilnih dejavnosti, ki se ukvarjajo s pridelavo, predelavo in prodajo kmetijskih proizvodov zelo optimistični. Nosilci predelave kmetijskih pridelkov

ugotavljajo, da so neposredni gospodarski učinki te dejavnosti na sami kmetiji veliki, medtem ko so v širšem lokalnem oziroma regionalnem okolju pogosto manj pomembni. V turizmu na kmetiji kmetje vidijo predvsem dobro možnost prodaje svojih pridelkov in izdelkov (na bolj oddaljenih območjih je to tudi skoraj edina možnost). Učinki dopolnilne dejavnosti prodaje pridelkov in izdelkov okoliških kmetij so na ravni lokalnega okolja zaenkrat še manj zaznavni. V tej fazi je z vidika nosilcev dopolnilnih dejavnosti v ospredju ekonomski vidik trajnosti (ohranitev kmetij, delovna mesta na podeželju).

Na drugi strani je kot eden pomembnih spodbujevalcev v razvojnih načrtih Slovenije prepoznan turizem, ki je v Sloveniji vse močnejše vezan na lokalne naravne in kulturne danosti, pri čemer ponudba lokalne hrane predstavlja pomemben dejavnik. Temeljne konkurenčne prednosti slovenskega trajnostno naravnega turizma naj bi bile v geografski legi in geografski heterogenosti slovenskih pokrajin. Ena izmed prejšnjih strategij slovenskega turizma (Kovač, 2002) je tako opredelila 10 temeljnih turističnih regij, nadalje je bil razvoj integralne turistične ponudbe obravnavan v sklopu proizvodov, geografskih območij in programskih področij: podeželski (3 E – ekološki, etnološki in enološki), rekreativni (3 A – aktivni, akcijski in adrenalinski) in doživljajski turizem (3 D – doživljajski, dediščinski in domišljijski; Kovač, 2002). »Za razvoj kmetij so spodbudna novejša prizadevanja v okviru *Zelene sheme slovenskega turizma*, ki stremi h hitrejši implementaciji zelenega turizma v poslovne modele destinacij in ponudnikov, oblikovan je bil katalog zelenih ponudnikov (SLOVENIA GREEN), pričelo se je spodbujati oblikovanje zelenih verig dobaviteljev (v povezavi z MKGP, Turistično gostinsko zbornico Slovenije in Obrtno-podjetniško zbornico Slovenije glede pospeševanja proizvodnje lokalne hrane za potrebe turizma), izvedene so bile delavnice v okviru projekta *Zelena shema slovenskega turizma*, pripravljeni so trije scenariji za razvoj zelene sheme (Letno poročilo ..., 2015).

Premostitev razkoraka med lokalno in ekološko pridelavo in potrošnjo ob upoštevanju trajnostnega razvoja

Večina razprav preskrbo s hrano obravnava z dveh vidikov (Alternative Food Geographies ..., 2007), in sicer z vidika odnosa med proizvodnjo in prostorom ter odnosa med procesom (proces) in prostorom.

Odnos med proizvodnjo in prostorom: poudarek je na vzpostavitvi povezave med proizvodom in prostorom, da bi povečali vrednost kmetijskih izdelkov. Neoliberalni model, ki je ustvaril uniformirano globalno agroživilsko prakso, je tako postavljen v kontrast z alternativnimi ekonomijami, ki upoštevajo posebnosti prostora in proizvodnje. Običajno raziskovalci to označujejo kot relokalizacijo, ki jo lahko spremljamo preko treh kazalcev:

- označevanje živil in medijsko podprto gibanje za kakovost hrane (številne razprave o živilih z označenim poreklom – na primer parmski pršut, parmezan, ekstra deviško olje Slovenske Istre itn.),
- povečanje regionalizma v evropskih agrogospodarstvih (oblikovanje regionalnih kulinarčnih in turističnih destinacij; npr. Eat the View, program škotske agencije za razvoj podeželja; *slow-food* gibanja ipd.),

- večji poudarek na kratkih oskrbnih verigah (Goodman, Goodman, 2007; Marsden, 2010; Oblikovanje zelene sheme slovenskega ..., 2014; Potočnik Slavič, 2010 itd.).

Na evropski ravni se je s programi razvoja podeželja v obdobju 2000–2006 težišče preneslo na spodbujanje gospodarske diverzifikacije, kmetijsko-okoljskih ukrepov, lokalne predelave in trženja kmetijskih proizvodov. Posledično prepoznavamo novo dinamiko razvoja podeželja (Ploeg, Marsden, 2002), kratke oskrbne verige so središče tega, lahko jih razdelimo na:

- proizvodnjo in prodajo na drobno znotraj lokalitete oziroma regije: običajno vključuje pobude za neposredno trženje, prodajo preko lokalnih trgovcev;
- prodajo »lokalizirane« hrane, ki vključuje izdelke z visoko dodano vrednostjo (označevalne in akreditacijske sheme z oznakami »tradicionalno, posebno, kakovostno« živilo), katere želimo prodati izven lokalitete oziroma regije; to je prostorsko bolj razširjen proces.

Bistveno pa je dejstvo, da so kratke oskrbne verige opozicija agroindustrijski dinamiki. Tako ti načini promovirajo alternativne načine kmetovanja (na primer lokalno pridelano hrano, biodinamično kmetovanje, ekološko kmetovanje, permakultura ipd.). Seveda se postavlja vprašanje, ali so prostorsko razširjene »kratke« oskrbne verige še alternativne? Glavno sporočilo evropskega razvojnega modela kratkih oskrbnih verig je v večjem fiksiranju proizvodov na prostor, pri čemer se spodbuja endogeni razvoj podeželja.

Kratke oskrbne verige (ang. *Short Food Supply Chains*) so tako dobro desetletje pomembno raziskovalno področje predvsem v Evropi. V ospredju je geografsko-zgodovinska-civilizacijska raznolikost v dojemanju odnosov med kmetijsko proizvodnjo in prostorom. Zlasti je poudarjena kakovost proizvoda, prostorska vkoreninjenost je razvidna iz certificiranja pridelovalnih in predelovalnih tradicij oziroma praks. Kmetijsko fokusirana strategija, ki ima svoje mesto v političnih in izvedbenih dokumentih (programa razvoja podeželja 2007–2013 in 2014–2020), temelji na povečevanju dodane vrednosti prehranskim proizvodom, da poiščejo nove razvojne poti za razvoj širše podeželske skupnosti (Maye, Ilbery, 2007).

V ZDA so kratke oskrbne verige večinoma opredeljene kot alternativne prehranske mreže (ang. *Alternative Food Networks* oziroma *Alternative Food Practice*; Trauger, 2007), ki svoj dinamičen razvoj doživljajo predvsem zaradi odziva na t. i. agrobiznis velikih sistemov. Bolj kot produkcijske rešitve (npr. nadgradnja tradicionalnih pridelovalnih praks z inovacijami) so kratke oskrbne verige interpretirane kot socialna, alternativna gibanja. Tovrstna gibanja več pozornosti usmerjajo k odnosom v dobavni verigi, na »proces«, raziskave posredujejo bolj jasno politično idejo glede proizvodnje in potrošnje, predvsem s poudarkom na socialni pravičnosti in alternativnih gospodarskih odnosih, manj pa se osredotočajo na razvoj podeželja.

Odnos med procesom (procesi) in prostorom: središče tovrstnih razprav je na socialnih in etičnih vrednotah, povezanih z določenimi oskrbnimi verigami (Maxey, 2007). Raziskave se dotikajo štirih vsebinskih polj.

- **Lokalni prehranski sektor** je prvo raziskovalno področje za zbiranje dokazov o alternativnih procesih in prostorih. Morris in Buller (2003) trdita, da je bilo preveč pozornosti v raziskavah namenjenih le relokalizaciji hrane (odnos proizvodnja-prostor),

zato bi morali večjo pozornost nameniti alternativnim tipom oskrbne verige. Študije lokalnega prehranskega sektorja običajno vključujejo arhetipske primere kratke oskrbne verige: na primer kmečke tržnice, zabojski, kmetijstvo, ki ga spodbuja skupnost (ang. *Community Supported Agriculture*), trgovine in mesnice na kmetiji. V vseh teh primerih je pomembna neposredna narava te oskrbne verige, socialni in ekonomski učinki, ki izvirajo iz teh tipov prenosa hrane. Marsden in sod. (2000) so jih kategorizirali kot bližnje oziroma neposredne tržne kanale; vendar gredo nekateri primeri tudi izven tega (npr. vinotoči kot dopolnilna dejavnost slovenskih kmetij; Potočnik Slavič in sod., 2012). Številni primeri dokazujejo, da kmetje in druga podjetja, ki delujejo v lokalnem prehranskem sistemu, običajno delujejo na majhnih ravneh (s prostorskega vidika – kratke razdalje, s količinskega vidika – relativno majhna količina dobrin). Ključnega pomena je, da te verige (v primerjavi z ozko lokalizacijo kmetijskega izdelka, tj. sira, vina, mesa) vključujejo precej večji asortiment proizvodov, pri čemer običajno poudarjajo kakovostno proizvodnjo.

- **Prehranski projekti, ki jih izvaja lokalna skupnost**, skušajo aktivno prinesiti hrano v gospodarsko deprivilegirana območja (Abrahams, 2007; ameriška literatura jih običajno označuje kot *food deserts*). Pogosto so v mestih, kjer na primer s prehranskimi zadrugami ali posebnimi nakupovalnimi skupinami članom lokalne skupnosti omogočajo dostop do poceni zdrave hrane. Lokalni prehranski projekti, ki dobavljajo relativno poceni in svežo hrano, tako želijo zmanjšati socialne probleme (slaba prehrana, slabo zdravje, odsotnost drobne trgovine, revščina), obenem pa omogočati zaposlitev ljudem, ki so vključeni v dobavo hrane in delovanje teh shem. Ti projekti vsebujejo filantropsko noto, predvsem pa poudarjajo, da je proaktivni glas alternativnih projektov zelo razvojno pomemben.
- **Javna preskrba** se nanaša na prehransko oskrbo javnih ustanov (šol, bolnic, zaporov, domov starejših oskrbovancev) in ima v zadnjem času velik politični odmev v ZDA in EU. V EU je glavna ovira za lokalizacijo javne prehrane (v prostorskem in procesnem smislu) v principu »nediskriminacije«, kjer EU zakonodaja ne dovoljuje prehranskim oskrbovalcem, da bi natančneje določili izraz »lokalni« v nabavnih pogodbah. Za njih je cena postala glavni kriterij pri sklepanju pogodb o dobavi hrane javnim ustanovam. To je privedlo do izključitve majhnih lokalnih proizvajalcev in dobaviteljev, ki niso sposobni ponuditi konkurenčne cene v primerjavi z velikimi dobavitelji. Da bi relokalizirali (Kirwan, Foster, 2007) dobavo s t. i. zelenimi naročili, spodbujajo vodje javnih ustanov, da so kreativni v odločanju in pogajanju pri sklepanju pogodb, da naj zahtevajo več sveže, ekološke, sezone hrane; da podpisujejo manjše pogodbe in bolj natančno določajo čas dobave. S tovrstnimi zahtevami lahko javne ustanove čedalje bolj izkoristijo pobude zasebnega sektorja, promovirajo socialno in ekonomsko trajnostne oskrbne sisteme z nakupom lokalnih kakovostnih dobrin.
- **Pravična trgovina in ekološka živila** imajo močno podporo javnosti zaradi njihove zavezanosti k trajnostnemu razvoju. Potencial ekoloških kmetij za tržno pridelavo je odvisen od zmožnosti same kmetije (pridelovalne in organizacijske kapacitete), njenega zunanega okolja (podporno okolje, trg) in usmeritve kmetije (Slabe, 2015). Kljub neizpodbitno velikemu doprinosu k ohranjanju biodiverzitete, zmanjšanju kmetijskega obremenjevanja, pridelavi kakovostnejše in bolj zdrave hrane, pa tudi k pravičnejši razdelitvi dobička, sta omenjena pojava (tj. pravična trgovina

in ekološka živila) izpostavljena tudi kritikam (npr. zaradi ekonomskega uspeha in dinamike širitve, zaradi uporabe neoliberalnih pristopov pri oskrbi in distribuciji ...).

Iz raznovrstne literature (agrarna ekonomija, ruralna sociologija, podjetništvo, hotelirstvo, geografija podeželja, regionalni trajnostni razvoj itn.) je mogoče izluščiti **štiri področja, osredotočena na kratke oskrbne verige, ki povezujejo lokalno in ekološko pridelano hrano z njeno potrošnjo:**

- povezovanje pridelovalcev, potrošnikov in hrane (Kneževič Cvelbar, Dwyer, 2013; Lampič, Slabe, 2013; Mihalič in sod., 2012; Assaf in sod., 2015; Potočnik Slavič in sod., 2012; Slavec, 2013),
- nekonvencionalna oskrbna omrežja kot kakovostna in bolj prilagodljiva alternativa industrijskemu prehranskemu sistemu in prehranskim verigam, ki jih nadzorujejo veliki sistemi (Perpar, Udovč, 2010; Vučenović, 2014; Slavec, 2014),
- socialna vpetost v lokalno oziroma regionalno okolje, ki temelji na načelih zaupanja in skupnosti ter je pogosto povezana z določenim geografskim območjem (Černič Istenič in sod., 2013; Potočnik Slavič, 2010, 2012, 2014; Černič Istenič, 2015),
- kakovost hrane, ohranjanje tradicije in kulturne dediščine (Dwyer in sod., 2012; Cigale in sod., 2013).

Kljub ugodnim predpostavkam pa dejansko stanje izkazuje **zelo skromno povezavo**, ker količinsko pridelava lokalne in ekološke hrane ne zadostuje potrebam slovenskega prebivalstva, saj jo večinoma uvažamo. Tako lokalno in ekološko pridelano hrano večinoma individualni kupci nakupujejo preko kratkih neposrednih tržnih poti (na kmetiji, tržnici – tradicionalni, ekološki, mobilni, v specializirani trgovini, ob posebnih dogodkih, preko spleta, v zabojčkih ipd.). Posledično se na primeru lokalne in ekološko pridelane hrane in njene potrošnje oblikuje **zelo drobna, mozaično strukturirana, individualizirana agroživilska pokrajina**. Večjih porabnikov lokalno in ekološko proizvedenih živil, npr. gostinsko-nastanitvenega sektorja, tako drobno segmentirana produkcijska ponudba večinoma ne doseže; če pa že, gre večinoma za dobavo manjših in sezonskih količin, velike stroške in časovne izgube pri organizaciji dobave.

Izhajajoč iz dosedanjih raziskav, ki so se osredotočale na odnose »proizvodnja-prostor« in »proces-prostor«, in pojasnjevalnega modela ključnih dejavnikov, ki generirajo razkorak med lokalno in ekološko pridelavo in potrošnjo, se za kmetije v Sloveniji nakazujejo možne potencialne rešitve za nakazane probleme.

a) Podjetnik življenjskega sloga

Podjetnik življenjskega sloga je posameznik, ki ustvari posel z namenom ukvarjanja z dejavnostjo, ki mu je kot posamezniku zelo blizu lastnega sloga življenja. Njegov primarni namen torej ni ustvarjanje dobička ali rast podjetja. Podjetnik življenjskega sloga se bolj osredotoča na nagrade in odobravanje s strani oseb, ki so mu zelo pomembne, in na uresničitev notranjih želja po delovanju v panogi, ki opredeljuje njegov življenjski slog. Četudi ima podjetje, ustanovljeno okrog podjetnikove strasti, potencial za rast zaradi podjetnikove predanosti, se velikokrat torej zgodi, da taka podjetja rastejo počasi, saj v ospredju ni želja po dobičku, prodor na nove trge in širjenje poslovanja, temveč je primarna želja dobro delo in deljenje strasti

do izbrane dejavnosti z drugimi. Prav tako sta pomembna dejavnika manjše rasti takih podjetij nizka nagnjenost k tveganju podjetnikov življenjskega sloga, ki jo terja širitev, ter potreba po drugačnih, bolj kreativnih podjetniških prijemih pri organizaciji posla. Tipičen primer takih podjetnikov so kmetje. Zato se kaže potreba po vzpostavitvi modela, ki bi podjetnike življenjskega sloga spodbudili k večjemu sodelovanju in prodaji presežkov tistim, ki tovrstne presežke potrebujejo kot vložek v svoj delovni proces.

b) Povezave med proizvajalci in potrošnim sektorjem preko mrežnega posrednika (model pečene ure)

Eden možnih modelov za pridelavo lokalne in ekološke hrane v lokalnem okolju ter za zadostno oskrbo z ekološko in lokalno pridelano hrano za ponudnike, ki nudijo ekološko in lokalno pridelano hrano, je t. i. *network broker model* ali model pečene ure. Pri tem modelu obstaja organizator, stičišče ali platforma, ki poveže pridelovalce in predelovalce ekološko pridelane hrane s ponudniki, ki nudijo ekološko in lokalno pridelano hrano. Organizator ima ključno vlogo pri privabljanju in zbiranju zainteresiranih pridelovalcev in predelovalcev ekološko in lokalno pridelane hrane, saj je pomembno, da zbere primerno količino kakovostnih ponudnikov, ki bodo ekološko in lokalno pridelano hrano pravočasno in v zadostnih količinah nudili odjemalcem, ki iščejo ekološko in lokalno pridelano hrano.

c) Zasnova in delovanje prehranskega *poola*

Zasnova prehranskega *poola* temelji na modelu sodelovanja med ponudniki (proizvajalci) ekološko in lokalno pridelane hrane in porabniki, ki nudijo ekološko in lokalno pridelano hrano. V primerjavi z modelom mrežnega posrednika gre v primeru prehranskega *poola* za model neposrednega sodelovanja med več ponudniki in več porabniki, ki se medsebojno dogovorijo o načinih sodelovanja. Najbolj pogoste organizacijske oblike takega sodelovanja so razni klubi (združenja) in zadruge. Predvsem zadruge so v našem prostoru najpogostejše tovrstne organizacijske oblike. S sodelovanjem imajo člani *poola* več časa za posvečanje svoji primarni dejavnosti pridelave in predelave ekološko in lokalno pridelane hrane. Odjemalci pa pridobijo večjo možnost vpliva na ponudbo za njih zanimive ekološko in lokalno pridelane hrane ter preglednost nad ponudbo in kakovostjo. Ravno tako kot ponudniki pa pridobijo tudi podporo in svetovanja ter več časa za posvečanje svoji primarni dejavnosti.

Čeprav lokalni prostor omogoča razvoj novih pristopov k oskrbi v kratkih verigah, je raziskava na 280 slovenskih kmetijah pokazala (Potočnik Slavič in sod., 2012), da so učinki dopolnilne dejavnosti prodaje pridelkov in izdelkov okoliških kmetij na ravni lokalnega okolja zaenkrat še manj zaznavni. Premik od modernizacije k paradigmi (trajnostnega) razvoja podeželja, ki poudarja večfunkcijsko vlogo kmetijskega sektorja, se iz sfere stroke in kmetijske politike še ni zadostno prenesel na raven neposredne kmetijske dejavnosti. Da bo prišlo do ustreznega premika, je potrebno intenzivno pospeševanje novih oblik medsektorskega povezovanja. Kot potencialno zanimiv sektor za lokalno povezovanje se kaže gostinsko-turistična dejavnost. Kajti zaradi svoje slikovite, heterogene pokrajine, razmeroma dobro ohranjenega naravnega okolja in ugodnega prometnega položaja v odnosu do glavnih turističnih trgov

bo Slovenija verjetno tudi v prihodnosti ostala priljubljen turistični cilj. In ravno spreminjajoče se turistično povpraševanje (»zeleni« turizem) bi lahko učinkovito in trajnostno pospešilo večji pretok lokalne in ekološko pridelane hrane med raznovrstne gostinske in nastanitvene ponudnike v slovenskih turističnih destinacijah. Obstoječi redki primeri uspešnega sodelovanja še ne predstavljajo dovolj velike kritične mase za občutnejši premik, kajti očitno je v deležnikih na vseh ravneh še preveč dvoma, da primerna integriranost vseh relevantnih deležnikov prinaša dobrobit vsem, zlasti pa obema gospodarskima dejavnostma (kmetijstvu in turizmu). Zato je ena primarnih nalog, da nosilci razvoja v obeh sektorjih z ustreznimi spodbudami in prenosom znanja dosežejo potrebno raven medsebojnega zaupanja.

4.3 Primerjava med (ne)rabo virov kmetij in razvitostjo slovenskega podeželja

Podeželska območja predstavljajo izredno kompleksen socialno-okoljski sistem, ki ga oblikujejo povezave med okoljskimi in človeškimi podsistemi, zanj pa je značilna krhkost v gospodarskem, okoljskem in socialnem smislu (Ambrosio-Albala, Bastiaensen, 2010). Njihova ključna težava je, da so pogosto odmaknjena od središč odločanja, gospodarsko in socialno zelo heterogena, pretežno odvisna od rabe naravnih virov ter zaradi povezav z mestnimi območji zelo občutljiva na zunanje modernizacijske in druge procese. Podeželska območja so pomembna tudi s širšega gospodarskega vidika, saj tu poleg kmetijstva in turizma najdemo še druge gospodarske dejavnosti, kar vpliva tudi na gospodarsko razvitost države (Perpar, Udovč, 2012).

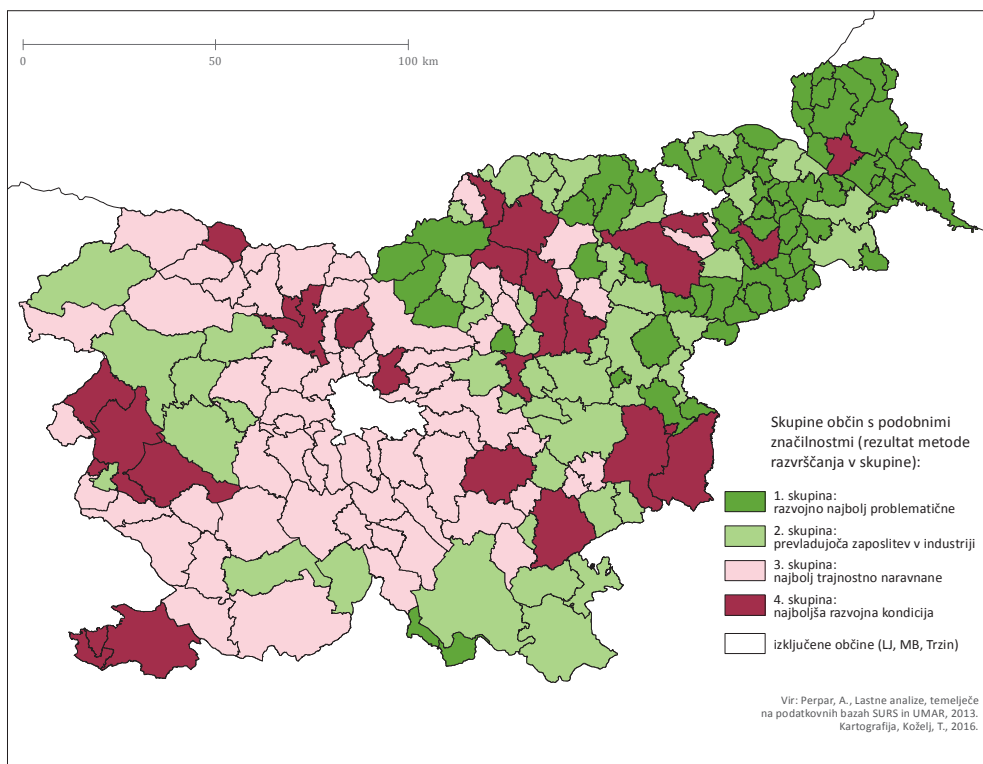
Razlike v razvitosti med mestnimi in podeželskimi območji, pa tudi znotraj samih podeželskih območij, so kljub različnim razvojnim politikam in programom še vedno opazne, tako na svetovni kot evropski in slovenski ravni. Namen programov razvoja podeželja in njihovih ukrepov je te razlike zmanjševati in zagotavljati trajnostno naravnan razvoj. Da bi bili pri tem kar najbolj uspešni, je potrebno poznati ključne dejavnike, ki vplivajo na gospodarsko in razvojno uspešnost podeželskih območij in jih upoštevati pri načrtovanju politik. Želimo namreč ugotoviti, ali so te razlike rezultat neenakomerno razporejenih naravnih virov ter učinkovitosti njihove rabe, raznolikih demografskih razmer, drugih privlačnosti območja (naravnih in kulturnih), tradicije podjetništva, razvitosti infrastrukture, organiziranosti lokalne skupnosti ipd.

Gospodarsko in razvojno stanje slovenskega podeželja prikazujemo na ravni slovenskih občin. Predstavljena tipologija gospodarske in razvojne uspešnosti slovenskih občin je bila izdelana na podlagi njihovih izbranih kazalnikov demografskega, gospodarskega, socialnega in okoljskega stanja. Z izbranimi kazalniki smo skušali pojasniti tudi ključne dejavnike, ki vplivajo na razvitost območja. Pri tem smo se poslužili nekaterih statističnih metod (metoda glavnih komponent in metoda razvrščanja v skupine). Analize so potrdile našo predpostavko, da so **ključni dejavniki, ki povzročajo razlike v razvitosti med občinami, pretežno ekonomske narave**. Največ razlik med občinami so nam pojasnili dejavniki, kot so produktivnost, podjetnost, investiranje in struktura gospodarskih dejavnosti. Pomemben je tudi vpliv

demografskih dejavnikov, kot so gibanje števila prebivalstva, izobrazbena struktura ter družbenogospodarsko stanje prebivalstva v občini. Kot pomembni dejavniki pa se izkažejo tudi odmaknjenost območja ter stanje okolja, brezposelnost, gospodarska moč kmetij, starostna struktura prebivalstva pa tudi gostota poseljenosti, razvitost infrastrukture ter angažiranost in organiziranost civilne družbe. Z omenjenimi dejavniki, ki jih lahko kvantitativno merimo in jih zato imenujemo stvarne, smo uspeli pojasniti okrog 77 % variabilnosti med občinami. Del variabilnosti je torej kljub temu ostal nepojasnen in ga, kot navajajo tudi nekateri drugi avtorji (npr. Ceccato, Persson, 2003; Svendsen, Sørensen, 2007), pripisujemo t. i. nestvarnim dejavnikom, kot so obstoj in stopnja razvitosti javnih in zasebnih partnerstev ter razvojnih omrežij, socialni kapital lokalnih skupnosti ter sposobnosti vodstev občin za rabo razvojnih potencialov in odpravljanje težav lokalnih skupnosti. Njihovega vpliva na razvitost v tej analizi nismo posebej obravnavali.

Tipologija gospodarske in razvojne uspešnosti slovenskih občin (slika 58) je bila izdelana na podlagi izbranih kazalnikov, ki so bili s pomočjo metode glavnih komponent preoblikovani v 11 novih, medsebojno neodvisnih spremenljivk. Na podlagi teh so bile slovenske občine razvrščene v štiri skupine z Wardovo metodo razvrščanja na evklidskih razdaljah. Prva skupina občin izkazuje najnižjo gospodarsko in razvojno uspešnost, ki se nato povečuje do četrte skupine z najvišjo gospodarsko in razvojno uspešnostjo.

Slika 58: Tipologija gospodarske in razvojne uspešnosti slovenskih občin (Perpar, 2014).

Preglednica 21: Opredeljene skupine občin ter njihov delež površine in prebivalstva.

Skupina občin	Št. občin	Delež od vseh (%)	Delež površine (%)	Delež prebivalstva (%)
1. skupina	68	32,4	16,4	10,1
2. skupina	46	21,9	27,9	17,2
3. skupina	66	31,4	35,9	23,6
4. skupina	27	12,9	17,7	29,8
Izločene občine*	3	1,4	2,1	19,3
Skupaj	210	100	100	100

* Pred statistično obdelavo so bile izločene izrazito urbane občine Ljubljana, Maribor, Trzin, ki bi se sicer uvrstile v 4. skupino občin.

V **prvo skupino občin** so se uvrstile predvsem redkeje poseljene občine, majhne po površini in številu prebivalstva. Zaznamuje jih slaba starostna struktura, pretežno negativni skupni prirast prebivalstva, neugodne gospodarske razmere, velik delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v kmetijskih dejavnostih ter najvišja brezposelnost med vsemi skupinami občin. Vse to se odraža tudi na socialnem področju ter slabši kakovosti življenja. Z okoljskega vidika zaznamo pozitivne značilnosti, saj zberejo najmanj komunalnih odpadkov na prebivalca ter imajo najvišji delež območij Natura 2000 v površini občine.

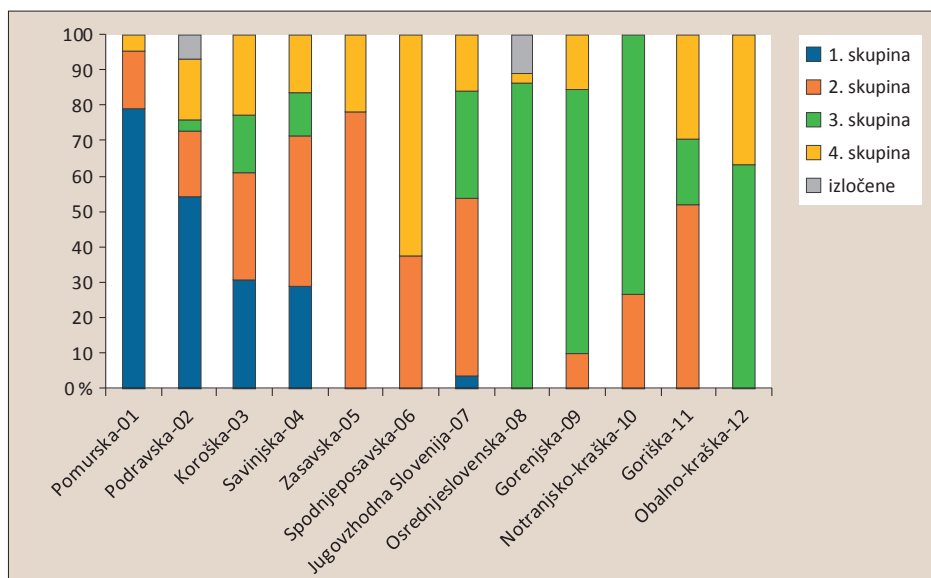
Druga skupina občin v primerjavi s prvo kaže nekoliko boljše gospodarsko uspešnost. Največje število zaposlenih na podjetje nakazuje, da imajo te občine večje industrijske obrate. Najnižje vrednosti povprečne bruto mesečne plače ter najnižji poslovni prihodki na zaposlenega kažejo na slabo ekonomsko učinkovitost podjetij, kljub sicer najvišji stopnji aktivnosti prebivalstva. Stanje je lahko posledica zaposlitvene strukture, saj je delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v storitvenih dejavnostih in v javni upravi, tu najnižji. Vzrok je lahko tudi v oddaljenosti od pomembnih regionalnih središč. Z vidika kakovosti življenja te občine največ investirajo v rekreacijo, kulturo in društvene dejavnosti (na prebivalca), najmanj pa v varstvo okolja. Skupina ima v povprečju najmanjšo stanovanjsko površino na prebivalca, kar je lahko tudi odraz slabše ekonomske moči prebivalstva.

Tretjo skupino občin lahko označimo kot demografsko najperspektivnejšo in razvojno najbolj trajnostno naravnano. Ima ugodne demografske razmere: najboljšo starostno strukturo med skupinami ter največji skupni prirast prebivalstva. Občine te skupine so najmanj oddaljene od Ljubljane, imajo najnižjo stopnjo registrirane brezposelnosti, ki je najmanj porasla tudi v obdobju 2008–2011, zato tudi najmanj prejemnikov socialne pomoči. Stopnja delovne aktivnosti prebivalstva je najvišja med skupinami, največje je tudi število kmetijskih gospodarstev, primerjalno imajo največjo stanovanjsko površino na prebivalca. Prebivalci so pogosto zaposleni v občinah gospodarsko najbolj razvite 4. skupine.

Četrta skupina občin je v času analize kazala najboljše gospodarske rezultate. Gre za gosto poseljena urbanizirana območja, občine te skupine pa so največje po površini in po številu prebivalstva. So najmanj oddaljene od pomembnih regionalnih središč

oziroma vključujejo tako središče. Kazalci o delovni sili kažejo najmanj aktivnih prebivalcev v kmetijskih in največ v storitvenih dejavnostih, prav tako je najvišji indeks delovne migracije, kar praviloma pomeni, da je v teh občinah več delovnih mest kot delovno aktivnega prebivalstva. Dobro stanje potrjujejo tudi ekonomski kazalniki, saj tu dosega jo najvišje povprečne bruto plače, imajo največ investicij, najvišjo dodano vrednost, izkazujejo največjo inovativnost in podjetniško iniciativnost, imajo največ sredstev na podjetje ter tudi najboljši rezultat poslovanja podjetij. Kljub najnižjemu številu kmetijskih gospodarstev ta skupina občin v povprečju izkazuje največjo ekonomsko velikost kmetijskih gospodarstev. Gre za večje ekonomsko uspešne kmetije, ki dobro izkoriščajo bližino mestnih trgov in ugodne naravne pogoje. Dobro stanje odražajo tudi kazalniki kakovosti življenja. Občine četrte skupine dosega jo najvišjo bruto osnovo za dohodnino, na visoko blaginjo nakazuje tudi najvišje število osebnih avtomobilov na 100 prebivalcev.

Slika 59: Zastopanost opredeljenih skupin občin po slovenskih statističnih regijah (po deležu površine).

Predvsem v Pomurski, pa tudi v Podravski regiji, prevladujejo občine prve skupine (slika 59), ki smo jih opredelili kot razvojno in gospodarsko najbolj problematične. V Pomurski regiji pokrivajo 79,1 % površine, v Podravski pa 54,2 %. V Koroški regiji predstavljajo slabo tretjino površine regije. Zaskrbljujoče je, da gre pri teh občinah za kompleksno problematiko, ki vključuje kombinacijo slabih gospodarskih in demografskih razmer, nakopičene težave na socialnem področju (brezposelnost), pa tudi odmaknjenost od središč odločanja. Svetla točka je le njihovo okoljsko stanje. V Savinjski regiji občine prve skupine zasedajo slabo četrtino površine. Tu prevladujejo občine druge skupine, ki so bolj industrijske, z večjimi industrijskimi obrati in s tem povezanimi težavami (najnižje povprečne mesečne bruto plače, slaba ekonomska učinkovitost podjetij, nizek delež zaposlitev v storitvenih dejavnostih ipd.). Občine druge skupine so prevladujoče v površini Zasavske (78,0 %), Goriške (51,8 %),

Jugovzhodne Slovenije (50,4 %) ter Savinjske regije (42,9 %). Tretja skupina občin, ki smo jih označili kot gospodarsko in razvojno najbolj trajnostne, prevladuje v Osrednjeslovenski regiji (86,1 % površine), kar je posledica dobre demografske in gospodarske strukture zaradi bližine Ljubljane in dobro razvite infrastrukture. Prevladujoč delež površine občin te skupine najdemo tudi v Gorenjski (74,4 %), Notranjsko-kraški (73,2 %) ter Obalno-kraški regiji (63,2 %). Slednja sicer izkazuje najboljšo gospodarsko in razvojno kondicijo, saj vključuje le občine tretje in četrte skupine. Delež občin četrte skupine, ki so izkazovale najboljše stanje, je prevladujoč le v Spodnjeposavski regiji (62,7 % površine), verjetno zaradi velikih energetske podjetij. Velik delež površine občin četrte skupine imata Obalno-kraška (36,8 %) ter Goriška regija (29,5 %). Nad petino površine regije občine te skupine predstavljajo še v Koroški (22,8 %) ter Zasavski regiji (22,0 %), le v Notranjsko-kraški regiji niso zastopane.

Analiza izbranih kazalnikov stanja na področju kmetijstva in dopolnilnih dejavnosti po opredeljenih skupinah občin

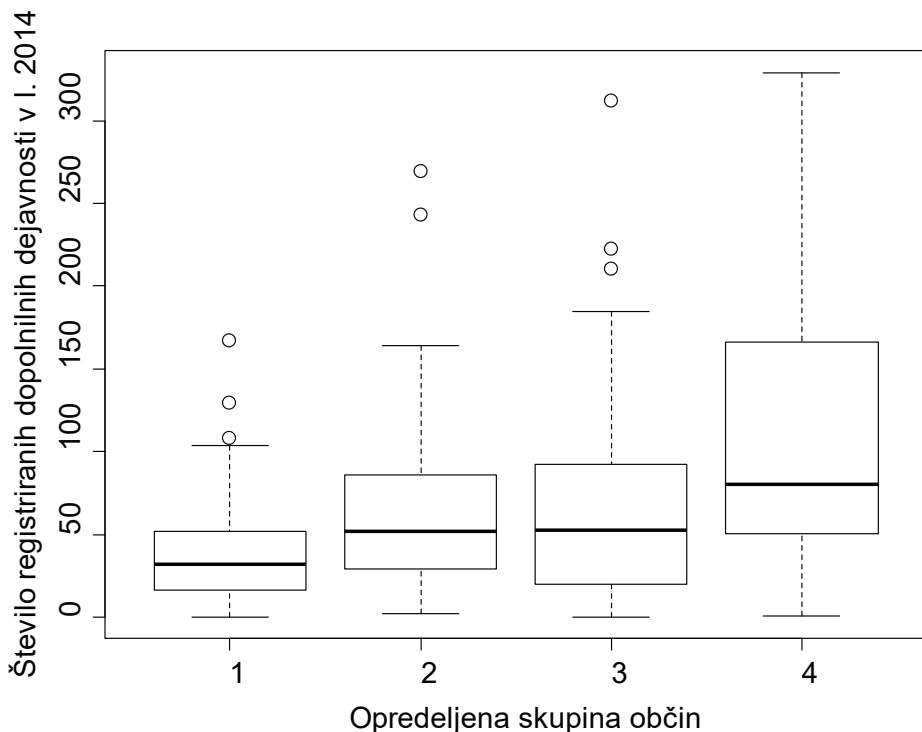
Za oceno nekaterih razpoložljivih virov v kmetijstvu in primerjavo, kako se odraža pomen kmetijstva in dopolnilnih dejavnosti v opredeljenih skupinah občin, smo ločeno obravnavali še nekatere razpoložljive kazalnike stanja v kmetijstvu in na področju dopolnilnih dejavnosti.

Razlike v **razširjenosti dopolnilnih dejavnosti** (številu registriranih dopolnilnih dejavnosti po podatkih registra za leto 2014) v slovenskih občinah in statističnih regijah so statistično značilne, kljub temu da smo predhodno z uporabo celotnega spektra kazalnikov ugotavljali, da na raznoliko gospodarsko in razvojno stanje v slovenskih občinah razvitost dopolnilnih dejavnosti značilno ne vpliva. Razlog lahko iščemo najprej v že znanem dejstvu, da kmetijstvo skupaj z dopolnilnimi dejavnostmi prispeva le slaba 2 % k bruto družbenemu proizvodu (BDP), če njegov doprinos merimo zgolj s čistega ekonomskega vidika. Tudi v zaposlitvi se delež kmetijstva vse bolj zmanjšuje (v letu 2000 še 11,7 %, leta 2011 le še 8,3 %; Erjavec, 2012). Vemo pa, da je vloga kmetijstva veliko večja, kot jo kažejo ti podatki. Tu namreč ni ocenjena njegova večnamenska vloga, ki v kriznih časih pomeni vse bolj tudi blaženje socialnih stisk na podeželju, dopolnilne dejavnosti pa so pogosto dopolnilni vir prihodkov za obstoj kmetije oziroma boljše rabo razpoložljivih virov kmetije. Razširjenost dopolnilnih dejavnosti v nadaljevanju prikazujemo z okvirji z ročaji (ang. *box-plot*), ki prikazujejo porazdelitev vrednosti izbrane spremenljivke po občinah v posameznem, v tipologiji opredeljenem tipu območja (njeno minimalno ter maksimalno vrednost, prvi in tretji kvartil ter mediano). Točka izven okvirja pomeni, da posamezna občina močno odstopa od povprečja in statistično predstavlja osamelec.

Primerjava števila registriranih dopolnilnih dejavnosti na podlagi tipologije gospodarske in razvojne uspešnosti slovenskih občin (Perpar, 2014) kaže, da imajo najmanj registriranih dopolnilnih dejavnosti občine, ki so z gospodarskega in razvojnega vidika najbolj problematične, torej občine prve skupine. Praviloma so to male občine v severovzhodni Sloveniji. Največje število pa najdemo v občinah četrte skupine, ki so v najboljši gospodarski in razvojni kondiciji. Število v vmesnih dveh skupinah je primerljivo (slika 60). Ugotavljamo, da je število registriranih dopolnilnih dejavnosti

večje na območjih, ki so tudi sicer gospodarsko bolj razvita in infrastrukturo bolj opremljena. Pri tem je odločujoč dejavnik bližina trga oziroma potencialna turistična atrakcija (naravna ali kulturna dediščina, termalno zdravilišče, smučišče ipd.).

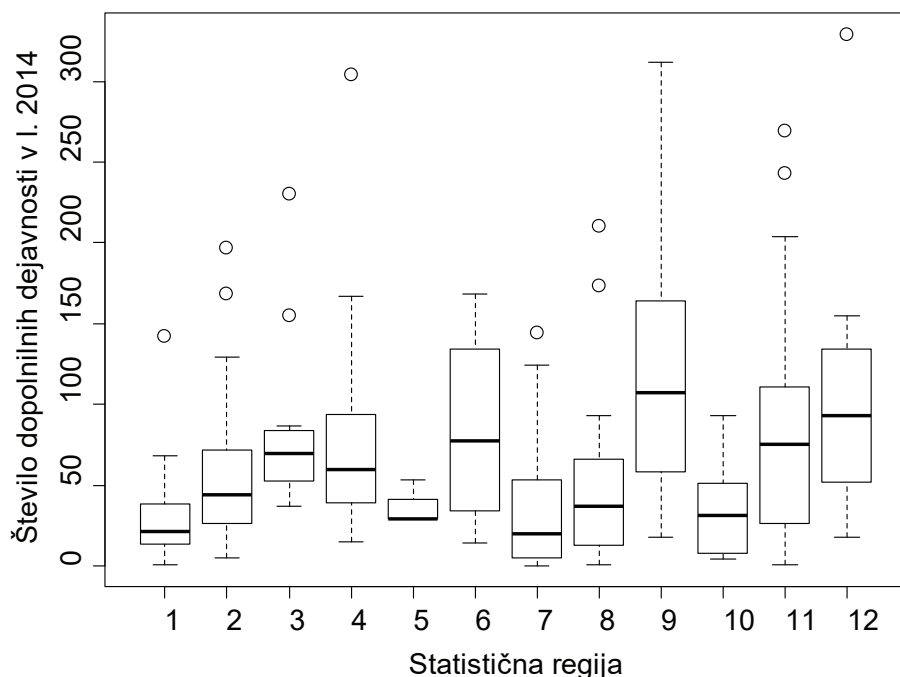
Slika 60: Okvir z ročaji prikazuje primerjavo povprečij števila registriranih dopolnilnih dejavnosti v slovenskih občinah v letu 2014 (po tipologiji gospodarske in razvojne kondicije slovenskih občin).

V prvih treh opredeljenih skupinah občin nekaj občin odstopa od povprečja skupine po številu registriranih dopolnilnih dejavnosti. V prvi skupini so to občine Pesnica, Luče in Videm, v drugi skupini Idrija in Tolmin, v tretji skupini pa Bohinj, Kamnik in Radovljica.

Število registriranih dopolnilnih dejavnosti se razlikuje tudi med statističnimi regijami. Največje število registriranih dopolnilnih dejavnosti so izkazovale občine Gorenjske statistične regije (oznaka 9), kjer pa so odkloni po številu med občinami tudi največji. Najmanj dopolnilnih dejavnosti je bilo v občinah Pomurske statistične regije, Jugovzhodne Slovenije ter Zasavske statistične regije. V teh občinah tudi razlike med samimi občinami niso izrazite. V večini regij pa je bilo nekaj občin, ki so precej odstopale od povprečja navzgor, torej so bile uspešnejše, in statistično predstavljajo osamelce. V prvi Pomurski regiji je to občina Ljutomer, v Podravske Maribor in Slovenska Bistrica, v Koroški statistični regiji Prevalje in Slovenj Gradec, v Savinjski Žalec, v Jugovzhodni Sloveniji občina Novo mesto, v Osrednjeslovenski Ljubljana in Kamnik, v Goriški občini Idrija in Tolmin ter v Obalno-kraški občina Koper.

Slika 61: Število registriranih dopolnilnih dejavnosti v slovenskih statističnih regijah v letu 2014.

Oznake regij: 1–Pomurska, 2–Podravska, 3–Koroška, 4–Savinjska, 5–Zasavska, 6–Spodnje-posavska, 7–Jugovzhodna Slovenija, 8–Osrednjeslovenska, 9–Gorenjska, 10–Notranjsko–kraška, 11–Goriška, 12–Obalno–kraška.

Pomen in gospodarsko uspešnost kmetijskih gospodarstev lahko ugotavljamo tudi na podlagi **ekonomske velikosti kmetijskih gospodarstev**. Podatke o tem je vključeval popis kmetijstva v letu 2010. Ugotavljamo, da večjo ekonomsko velikost v povprečju dosegajo kmetije, ki so bližje mestnim središčem oziroma gosteje poseljenim območjem oziroma so locirane v gospodarsko bolj razvitih občinah. Vzroke za to lahko iščemo v boljših možnostih za trženje, večji podjetniški iniciativnosti, razvitosti infrastrukture, večjih možnostih zaposlitev družinskih članov izven kmetije in s tem večji diverzifikaciji dohodka, pa tudi demografskih značilnostih (na primer boljši starostni in izobrazbeni strukturi prebivalstva) ipd. Na ravni statističnih regij največjo ekonomsko velikost dosegajo kmetije Spodnje-posavske regije, ki izrazito odstopajo od občin ostalih statističnih regij. Gre za območje z dobrimi pridelovalnimi pogoji, zato je veliko kmetij usmerjenih tudi v ekonomsko donosnejše kmetijske panoge (npr. sadjarstvo, vrtnarstvo ipd.). Po ekonomski velikosti kmetij na hektar KZU pa prednjačijo občine Podravske regije, najmanjšo ekonomsko velikost na ha KZU pa beležijo občine Notranjsko-kraške regije.

Analizirali smo še nekatere druge kazalnike iz popisa kmetijstva 2010, ki posredno kažejo na razpoložljive vire oziroma značilnosti kmetije, ki so lahko pomemben dejavnik pri odločanju za dopolnilno dejavnost na kmetiji. Le-ta je v veliki meri vezana na razpoložljive delovne moči na kmetiji, kar smo ugotavljali s primerjavo podatkov o **polnovrednih delovnih močeh (PDM) na kmetijsko gospodarstvo (KMG)** po popisu kmetijstva 2010. Po sintezni tipologiji se z največjim razpoložljivim številom

PDM na KMG izkazuje druga in četrta skupina opredeljenih občin (oznaka skupine 2 in 4), torej najbolj razviti skupini občin, najmanj PDM na KMG pa imajo ravno občine, ki so gospodarsko in razvojno najšibkejše (oznaka skupine 1). Število polnovrednih delovnih moči na kmetijsko gospodarstvo analiziramo tudi na ravni statističnih regij. Največ PDM na KMG, pa tudi na ha KZU, izkazujejo občine Zasavske regije. Vzrok temu je verjetno dejstvo, da gre za majhne kmetije, po drugi strani pa lahko kaže tudi na še ne izkoriščeno delovno silo na teh kmetijah. Najmanj PDM na KMG najdemo v občinah Obalno-kraške ter Notranjsko-kraške regije, kjer v povprečju najdemo tudi najmanj PDM na ha KZU.

Podobno ugotavljamo tudi za **število GVŽ**. Najnižje povprečno število GVŽ je v občinah, ki so razvojno najbolj problematične (skupina z oznako 1), medtem ko je povprečno število GVŽ največje v občinah z najboljšo gospodarsko in razvojno kondicijo. Razlike v številu GVŽ najdemo tudi na ravni statističnih regij. Po številu GVŽ izrazito prednjači Spodnjeposavska statistična regija, kljub temu da so razlike opazne tudi med občinami, ki v to regijo spadajo. Najmanjše število GVŽ ima Obalno-kraška regija. Z vidika intenzivnosti reje živine je boljši kazalnik število GVŽ na ha KZU. Ta kaže, da je obtežba živali na kmetijske površine v uporabi najvišja v Gorenjski in Koroški regiji, torej regijah na območju z omejenimi dejavniki za kmetijstvo, kjer je živinoreja zaradi naravnih in klimatskih pogojev ena najustrežnejših proizvodnih usmeritev. Tudi v tem primeru je intenzivnost živinoreje najmanjša v občinah Obalno-kraške regije, kjer prevladuje usmeritev v druge kmetijske panoge, predvsem v vrtnarstvo, vinogradništvo in oljkarstvo.

Tudi delež **KMG v velikosti 10 ali več** ha KZU potrjuje prejšnje ugotovitve: večji delež večjih KMG je v občinah 3. in 4. skupine, torej v občinah z boljšo gospodarsko in razvojno kondicijo. Na ravni statističnih regij kmetije, večje od 10 ha KZU, dosegajo največji delež v Koroški statistični regiji, kjer pa gre za območja z omejenimi dejavniki za kmetijstvo. Zaradi prevladujočega deleža trajnega travinja je najpogostejša usmeritev v živinorejo. Najmanj kmetij večjega velikostnega razreda najdemo v Obalno-kraški regiji. Sicer pa po največjem absolutnem številu kmetij prednjači Spodnjeposavska statistična regija, kar pa pomeni veliko število manjših kmetij, najmanjše število kmetij pa je v Koroški statistični regiji, zato pa so te kmetije večje, kar smo že predhodno ugotovili.

Prikazani rezultati analiz potrjujejo, da je podeželje kompleksen sistem, v katerem gre za preplet in kombinacije številnih dejavnikov, njihove medsebojne povezanosti (korelacije) ter medsebojna vplivanja (interakcije), ki nenazadnje določajo stopnjo (ne)rabe razpoložljivih virov, s tem pa tudi gospodarsko in razvojno uspešnost kmetije, območja, občine ali regije.

Za raznoliko gospodarsko in razvojno uspešnost posameznih občin lahko rečemo, da je rezultat kompleksnih medsebojnih vplivov različnih vrst razpoložljivih virov in kapitala: gospodarskega, človeškega, socialnega in okoljskega. Razpoložljivost oziroma stopnjo razvitosti vsakega od omenjene vrste kapitala lahko bolj ali manj uspešno merimo z ustreznimi kazalniki, ki nam pojasnjujejo tudi posamezne dejavnike. Kapital je, kot so ugotavljali že nekateri avtorji za svoje države (Agarwal in sod., 2009), tudi v Sloveniji po posameznih območjih različno razporejen. Med občinami opažamo veliko heterogenost po večini kazalnikov, raznoliki pa so tudi izzivi in potenciali, ki jih

posamezno podeželsko območje ima. Endogeni potenciali so pogosto še neprepoznani ali pa je njihova raba skromna in omejena. Z ustreznimi pristopi in dejavnostmi bi jih bilo mogoče bolje uporabljati in s tem prispevati k večjemu blagostanju in kakovosti bivanja. To pomeni prispevek k ohranjanju poseljenosti podeželja, njegove naravne in kulturne dediščine ter tudi k skupnemu razvoju celotne družbe. Izboljšanje pogojev za bivanje in infrastrukturne opremljenosti ter dostopnosti do storitev podeželskih območij lahko igra pomembno vlogo pri krepitvi povezav med mesti in podeželjem, pri ustvarjanju nekmetijskih zaposlitev na podeželju in upravljanju z naravnimi viri ter tako prispeva k trajnostnemu razvoju podeželskih območij. Na območjih, ki so splošno bolj razvita, ima boljše pogoje tudi kmetijstvo, zato tam dosega tudi boljše rezultate in bolj učinkovito izkorišča svoje razpoložljive vire, tudi z uvajanjem dopolnilnih dejavnosti na kmetijah. Kaže se, da je razlaga različne gospodarske in razvojne uspešnosti podeželskih območij kompleksna, prepoznani dejavniki pa ne le določajo raznolike možnosti oziroma predstavljajo ovire za lokalni razvoj, pač pa tudi ilustrirajo, kako učinkovit je lokalni oziroma regionalni sistem pri uporabi virov in priložnosti ter odpravljanju ovir.

Slika 62:

Visokokakovostni pridelki in izdelki slovenskih kmetij, nagrajeni na raznovrstnih prireditvah, predstavljajo začetni korak pri vključevanju kmetij v lokalno in regionalno gospodarsko okolje.

(Foto: I. Potočnik Slavič)

(Foto: Š. Guštin)

Slika 63:

Kmetije svoje vire oglašujejo na različne načine, najučinkovitejša je kombinacija tradicionalnosti in izvirnosti.

(Foto: Š. Guštin)

Slika 64:

Slovenske kmetije in slovensko podeželje je bogato obdarjeno s številnimi materialnimi in nematerialnimi viri, ki dajejo slovenskim pokrajinam privlačno mozaično podobo. V današnjem času se pogosto bogastva teh virov ne zavedamo, ker virov ne prepoznamo, jih ne uporabljamo. Tako čaka prihodnje generacije zahtevna naloga, da bi pravočasno prepoznale vrednosti razpoložljivih virov in jih čim bolj trajnostno uporabljale.

■ 5 Sklep in komentar

Temeljno vprašanje, ki se kot rdeča nit prepleta skozi monografijo, je: »Kako kmetije v Sloveniji uporabljajo razpoložljive vire?« **Razpoložljivi viri** na kmetiji so proizvodni viri (naravni, finančni, človeški), s katerimi kmetija razpolaga. O njihovi **rabi** govorimo, če kmetija te vire pri svojih dejavnostih že uporablja (raba zemljišč, delovne sile, kapitala itd.); o **nerabi** pa takrat, če viri na kmetiji sploh še niso v rabi, oziroma niso optimalno koriščeni. Pojem »kmetija« v Sloveniji nima splošno sprejete opredelitve. Zakonodaja in uradna statistika uporabljata izraz **kmetijsko (kmečko) gospodarstvo**, ki je opredeljen s spodnjo mejo rabe proizvodnih virov (na primer površine, števila živali). V monografiji prevladuje izraz **kmetija** (uporabljen kot sinonim za kmetijsko gospodarstvo) kot **družinsko kmetijsko gospodarstvo s posebnimi podjetniškimi in sociološkimi značilnostmi, katere močno determinirajo njeno aktivnost na proizvodnem ter investicijskem področju, ki je za razvoj ter obstoj kmetije odločilnega pomena** (Kovačič, 2001). Zaradi razpoložljivih statističnih podatkov in obsežnega terenskega dela se naše raziskovanje usmerja na proučevanje kmetij v **Sloveniji**.

V večletnih raziskavah so nas vodile tri predpostavke.

1. predpostavka

Raba razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji kaže na inovativnost, podjetnost in prožnost kmetij, neizkoriščenost pa na razvojni zaostanek, oviro, razvojno nemoč in/ali neprepoznan razvojni potencial.

Kmetijska gospodarstva, ki jih je bilo ob popisu kmetijstva 2010 v Sloveniji 74.646 (večino večino so predstavljale t. i. družinske kmetije, skromen delež pa kmetijska podjetja; Popis kmetijstva 2010, 2016), so lahko organizirane na več načinov: kot pravne osebe, samostojni podjetniki, kmetije ali kot skupni pašniki in planine. Kot kmetijo uradna statistika šteje tisto kmetijsko gospodarstvo, ki nima statusa pravne osebe ali samostojnega podjetnika. Večina slovenskih kmetij zaradi specifične agrarne strukture ne more preživeti le z dohodki iz kmetijstva: **manj kot petina jih pridobiva dohodek izključno iz kmetijstva, preostale pa iz drugih virov na ali izven kmetije.**

Razpoložljivi viri na kmetiji so proizvodni viri: **naravni, finančni in človeški**. Nenadomestljiv naravni proizvodni vir so kmetijska zemljišča. Njihova razpoložljivost in proizvodni potencial v veliki meri določata obseg kmetijske dejavnosti in proizvodno usmeritev (na primer velik delež absolutnega travinja narekuje živinorejsko proizvodnjo). Ključni na kmetiji so človeški viri, ki jih običajno predstavljajo člani kmečke družine, po potrebi pa tudi najeti ali zaposleni delavci. Njihov pomen v proizvodnem smislu poleg številčnosti opredeljujejo tudi starost, izobrazba, usposobljenost in osebne značilnosti, kot so iniciativnost, podjetnost, inovativnost, želja po napredku

ipd. Tretjo skupino potrebnih virov predstavljajo finančni viri. Njihovo trenutno moč odražajo struktura in obseg virov dohodka kmetije, ekonomska učinkovitost kmetijske dejavnosti in investicijski potencial. Sicer pa na podlagi finančnih virov (tudi z večgeneracijskimi vlaganji) kmetija ustvarja svoj kapital, ki je lahko opredmeten (zgradbe, stroji, oprema itn.) ali neopredmeten (investicije, sledenje tehnološkemu napredku ipd.).

Z različnimi kombinacijami omenjenih virov kmetija izvaja svojo **osnovno dejavnost**, v primeru razpoložljivosti oziroma še ne polne rabe določene kombinacije virov, pa se kmetija lahko odloči tudi za izvajanje **dopolnilne** (dejavnosti v povezavi z osnovno kmetijsko dejavnostjo) **ali dodatne** (niso v povezavi z osnovno kmetijsko dejavnostjo) **dejavnosti na kmetiji**. Na ta način izboljša rabo svojih razpoložljivih virov in si zagotovi dodaten vir dohodka.

Seveda pa na rabo razpoložljivih virov na kmetiji ne vplivajo samo notranji dejavniki, pač pa tudi **zunanje okolje**. Vpliv slednjega je danes vse močnejši, saj so kmetije pri svojih odločitvah odvisne od številnih zunanjih dejavnikov, kot so razmere na trgu, konkurenca, zahteve in spodbude kmetijske politike, zakonodaja, davčne obremenitve ipd.

Odločitev za dopolnilno dejavnost na kmetiji torej temelji na želji po učinkovitejši rabi stvarnega kapitala in človeških virov na kmetiji ob omejeni razpoložljivosti naravnih virov. Pri tem obstaja za izvajanje dopolnilne dejavnosti v veliki večini primerov, poleg presežka kapacitet opredmetenega kapitala in človeških virov, tudi presežek kmetijskih in/ali gozdarskih proizvodov, katerim s predelavo ali dodelavo lahko povečujemo njihovo dodano vrednost. V izvajanje dodatnih dejavnosti (na primer trgovina, frizerstvo, prevoznništvo ipd.) pa presežki kmetijskih in/ali gozdarskih proizvodov niso vključeni.

Zakonsko opredeljene **dopolnilne dejavnosti na kmetiji so ena izmed pojavnih oblik diverzifikacije dohodka na kmetiji** (Uredba o dopolnilnih dejavnostih na kmetiji ter Uredba o vrsti, obsegu in pogojih za opravljanje dopolnilne dejavnosti na kmetiji; Uradni list RS, št. 46/01, Uradni list RS, št. 61/05, Uradni list RS, št. 58/14). V letu 2015 (Uradni list RS, št. 57/15) je bila sprejeta nova Uredba o dopolnilnih dejavnostih na kmetiji, njenih učinkov pa v tej monografiji še ni bilo mogoče celovito ovrednotiti. Njihovo dinamiko spremljamo preko dveh podatkovnih baz: Statističnega urada Republike Slovenije in **Registra dopolnilnih dejavnosti na kmetiji** (v upravljanju Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano). Zadnji se dnevno ažurira z registracijami na upravnih enotah in posreduje podatke o vrstah dopolnilnih dejavnosti, o nosilcu in kmetiji, vendar se v realnosti izkaže kot precej neažuren in nepopoln. Zato smo se poslužili terenskega raziskovanja (v letih 2010–2012): anketiranja (280 kmetij) in intervjuvanja (21 polstrukturiranih intervjujev).

Dinamiko razvoja dopolnilnih dejavnosti smo spremljali v desetletnem obdobju 2004–2014. Število kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo se je v desetih letih **povečalo za 3,3-krat** (s 1406 v letu 2004 na 4642 kmetij v letu 2014). Število registriranih dopolnilnih dejavnosti se je v tem času **pošesterilo**: registrski podatki za leto 2004 so evidentirali 2215, v letu 2014 pa 13.444 dopolnilnih dejavnosti. Ker se je v tem času celotno število kmetij zmanjšalo (v letu 2000 jih je bilo 86.467, v letu 2010 se

je število kmetij zmanjšalo za 14 % na 74.646; Splošni pregled kmetijskih gospodarstev, 2015), so se na »živih« kmetijah odvijale pomembne spremembe. V absolutnem smislu so **storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi najpogostejše registrirana dopolnilna dejavnost v letu 2014** (4268 registracij oziroma 31,7 %). Le-to je odraz specifičnosti te vrste dejavnosti, tj. predvsem opravljanje storitev za potrebe lokalne skupnosti (v veliki meri gre za pluzenje), letnega časa (večje število registracij v hladni polovici leta) oziroma prilagajanja obstoječim predpisom, ki ob prijavi te dejavnosti omogočajo s formalnega vidika relativno enostavno pridobitev alternativnega vira dohodka. Po zastopanosti registriranih dopolnilnih dejavnosti sledita predelava kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov (26,8 % ali 3603 registracije) in turizem na kmetiji (1904 ali 14,2 % vseh registracij).

Zaradi spremenjenih kmetijskih trgov in zahtev s strani kmetijske politike, načina življenja in prevladujočih družbenih procesov (npr. globalizacija, obremenjevanje okolja, ekonomski pretresi) je pomemben del predvsem manjših kmetij bolj ali manj načrtno pričel bolj racionalno uporabljati svoje vire (proizvodne, človeške, finančne) tudi z registracijo dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Njihova prizadevanja je delno usmerjal in spodbujal tudi Program razvoja podeželja (za programsko obdobje 2004–2006 in 2007–2013). Zaradi počasnih in skromnih izboljšav agrarne strukture ter zmanjševanja števila družinskih kmetij bodo le-te težko izpolnile strateške cilje, predvidene v Resoluciji o strateških usmeritvah razvoja slovenskega kmetijstva (2011), zato za večino kmetij dopolnilne dejavnosti predstavljajo predvsem eksistenčno nujo.

Ankete (280) in poglobljeni intervjuji (21) z nosilci dopolnilne dejavnosti na kmetiji nakazujejo, da kmetje v njih vidijo **perspektivno dejavnost**. Iz pridobljenih odgovorov lahko izluščimo **pravilo treh »R«**: da je bila odločitev za registracijo dopolnilne dejavnosti v zadnjem desetletju **»racionalna«** (predvsem zaradi smotrne rabe vseh virov kmetije), **»rentabilna«** (pretežno zaradi relativno »ohlajanih« finančnih določil) in tudi **»rizična«** (lahko zaradi tveganosti investicije, spremenjenih razmer na trgu, neugodnih demografskih razmer znotraj kmečkega gospodinjstva ipd.). Te trditve tudi potrjujejo podatki o predvideni perspektivi dopolnilnih dejavnosti. Ker so bile pri večini anketiranih kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo investicije izvedene v zadnjih 5–10 letih, je razumljivo, da jih tretjina želi v prihodnje ohraniti obstoječe stanje. Razveseljivo je, da jih 54 % načrtuje ali povečati obstoječo dejavnost ali razširiti ponudbo. Pomemben delež vprašanih (več kot 15 %) v dopolnilni dejavnosti ne vidi prave prihodnosti (prihodnost dejavnosti je nejasna, manjši del pa jih celo načrtuje opustitev). Istočasno pa je potrebno poudariti, da so nekatere kmetije finančne in organizacijske okvire dopolnilnih dejavnosti, kot jih določa uredba, že prerasle. Pri njih je v ospredju podjetniški vidik, zato je s tega vidika smiselna tudi drugačna **oblika registracije**. Izpostaviti pa velja dejstvo, da smo med anketiranimi kmetijami zasledili kontinuiran **proces »prehajanja«** (iz dopolnilne dejavnosti v samostojno podjetništvo in obratno), kar na nek način nakazuje tudi na že zgoraj nakazano podjetniško tveganje, tržna nihanja in tudi nekatere administrativne nedorečenosti.

2. predpostavka

Raba razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji lahko pomembno prispeva k povečanju privlačnosti slovenskega podeželja: zaradi boljšega gospodarskega učinka na kmetijah, večjega sodelovanja med mestom in podeželjem, zaposlovanja mladih na podeželju, demografske vitalnosti in povezane podeželske skupnosti.

Tradicionalno prisotna, ponudbeno heterogena, uspešna in širše v družbi tudi najbolj prepoznana dopolnilna dejavnost na kmetiji je **turizem na kmetiji**. Po drugi strani pa je njegova (gospodarska) vloga v okviru slovenske turistične ponudbe razmeroma skromna. V Sloveniji je bilo na začetku leta 2014 registriranih 1120 kmetij z dopolnilno dejavnostjo turizem na kmetiji, skupno število prijavljenih dejavnosti s področja turizma pa se je povzpelo na kar 1904 (Register dopolnilnih dejavnosti ..., 2014). Zaradi delovno zelo zahtevne dejavnosti, predvsem tistih, ki so vezane na nastanitev in ponudbo hrane in pijače, se kmetje s premislekom odločajo, ko širijo svojo ponudbo turističnih storitev. Številne kmetije so sicer registrirale več kot eno dopolnilno dejavnost (v povprečju 1,7 dejavnosti s področja turizma na kmetijo), resnično pa po angažiranosti in ambicioznosti odstopa 58 kmetij, ki so registrirale pet in več dopolnilnih dejavnosti s tega področja. Najbolj številčno se kmetje odločajo za ponudbo hrane in pijače na kmetiji (633 kmetij) in ponudbo nastanitve (bodisi v sobah ali kampih; 454 kmetij). Med t. i. drugo ponudbo (339 kmetij) pa je razširjena dejavnost ogled kmetije in njenih značilnosti (Register dopolnilnih dejavnosti ..., 2014).

Naše ankete in razgovori z nosilci dopolnilnih dejavnosti so pokazali tudi, da se **kombinacija ekološkega kmetovanja z dopolnilno dejavnostjo turizem na kmetiji** praviloma **kaže kot izjemno uspešna**. V veliki večini ta skupina kmetij načrtuje razširitev obstoječe turistične ponudbe (nekateri v povečanem obsegu, večinoma pa v kvalitativnem pomenu). Večje zadovoljstvo kmetov in tudi podjetniška naravnost (inovativnost, drznost, iskanje izzivov) kažeta, da gre za razvojno zelo perspektivno skupino, ki lahko v prihodnje pomembno prispeva k (novi) podobi slovenskega podeželja.

Rezultati dveh ločenih raziskav, anket in intervjujev članov kmetijskih gospodinjstev in nosilcev dopolnilnih dejavnosti ter anketne raziskave prebivalcev Slovenije (440 potencialnih turistov, ki so odgovarjali tudi na vprašanja, povezana s povpraševanjem po turizmu na kmetiji) opozarjajo, da je **razporeditev in ponudba turističnih kmetij v prvi vrsti odvisna od potreb in pričakovanj lastnikov kmetij oziroma nosilcev dopolnilne dejavnosti**. Povpraševanje le selektivno vpliva na ponudbo, saj kmetje svojo ponudbo vse prepogosto oblikujejo na obstoječi podobi, na ta način pa nehoti tudi vplivajo na oblikovanje specifične podobe turizma na kmetiji, ki (ne) privlači določene vrste turistov. Na neuresničena pričakovanja nekaterih nosilcev dejavnosti kažejo tudi citati iz intervjujev.

»Hišo smo imeli veliko in smo rekli, da naj gre še del za turizem. [...] Takšno je bilo izhodišče, tudi malo zaradi bližine smučišča Golte. [...] Ne vem, sedaj trenutno slabo kaže. Pri nas je sezona 3 mesece, pa malo decembra in med počitnicami. [...] Smo računali na

smučišče Golte idr., pa ni tako enostavno. Pa turizem je dosti odvisen od vremena, pozimi spet sneg in slaba dostopnost. V začetku je bilo precej tudi tujcev, sedaj pa ...»

Vendar je mogoče porast turizma na kmetiji zaznati tudi na strani turističnega povpraševanja. Ta se neposredno kaže v pozitivnih trendih turističnega obiska na turističnih kmetijah, ki se je v obdobju 2008–2014 povečal kar za 99,8 %, število prenočitev pa za 74 % (z 71.314 na 124.086; Nastanitvena statistika, letni ..., 2015). Nastanitev na turističnih kmetijah sicer za slovensko prebivalstvo ostaja obrobne pomena, drugače je pri obiskovalcih iz tujine. Vendar ugotavljamo, da bi bilo mogoče krog obiskovalcev turističnih kmetij razširiti, saj je številne pomembne turistične motive mogoče zadovoljiti tudi na turističnih kmetijah. Pomembno bi k temu lahko prispevala tudi promocija, ki bi poskušala razbiti nekatere stereotipe o turizmu na kmetiji in bi nagovarjala tudi tiste turiste, ki zaenkrat ne nastopajo med obiskovalci. Pomemben pa je tudi nadaljnji razvoj dodatne ali bolj specializirane ponudbe; npr. usmeritev v ponudbo za pohodništvo, kolesarjenje ali ekoturizem, kar so že prepoznale nekatere »specializirane« turistične kmetije, takšna oblika ponudbe pa je hkrati v skladu tudi s »klasično« podobo vitalnega večfunkcijskega podeželja.

Takšen primer specializacije predstavlja tudi uvrstitev **socialnih storitev** med dopolnilne dejavnosti na kmetiji, ki bi lahko povezala in zadovoljila tako potrebe kmetijstva kot socialnega varstva. Kmetje v iskanju novih oblik aktiviranja različnih virov kmetije lahko ponudijo alternativo določenim oblikam socialnega varstva, socialne rehabilitacije in delovnega usposabljanja. Tuje prakse kažejo številne izjemno uspešne oblike integracije ranljivejših skupin prebivalstva (ljudje z motnjami v duševnem zdravju, motnjami v duševnem razvoju, starejši, odvisniki, begunci ipd.). Za uspešno delovanje je potrebna ustrezna umestitev dejavnosti v pravno finančne okvire, pri tem pa je nujno potrebno sodelovanje vseh ključnih deležnikov (uporabniki, kmetje, socialno-varstvene in kmetijske podpirne službe ter lokalne skupnosti in država).

Omenjeno večfunkcijsko podeželje ustvarjajo različne kombinacije in kompleksni medsebojni vplivi različnih vrst razpoložljivega kapitala, ki ga lahko opredelimo kot gospodarski, človeški, socialni in okoljski. Ta kapital je, kot so ugotavljali že nekateri avtorji za svoje države (Agarwal in sod., 2009), tudi v Sloveniji po posameznih podeželskih območjih različno razporejen. Analize kazalnikov stanja v Sloveniji kažejo veliko raznolikost med občinami (Perpar, 2014), raznoliki pa so tudi izzivi in potenciali, ki jih občine imajo. Endogeni potenciali so pogosto še neprepoznani ali pa je njihova raba skromna in omejena. Z ustreznimi pristopi in dejavnostmi, med katere prištevamo tudi dopolnilne dejavnosti na kmetijah, bi jih bilo mogoče bolje uporabljati in s tem prispevati k večji vitalnosti slovenskega podeželja. Stimulativnost podpornega okolja za razvoj večfunkcijskega podeželja in rabo razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji lahko ocenjujemo tudi s pomočjo podatkov o izvajanju politike razvoja podeželja.

V **programskem obdobju 2007–2013** je bilo 10,4 % (ali 121.630.620,56 €; stanje 31. 12. 2015) vseh izplačil v okviru **Programa razvoja podeželja** namenjenih 3. osi, kamor med drugim uvrščamo tudi diverzifikacijo v nekmetijske dejavnosti (ukrep 311) in podporo ustanavljanju in razvoju mikropodjetij (ukrep 312). Naložbe v dopolnilne dejavnosti so omogočali tudi ukrepi 121 (posodabljanje kmetijskih gospodarstev), 122 (povečanje gospodarske vrednosti gozdov) in 123 (dodajanje vrednosti

kmetijskim in gozdarskim proizvodom). Preko ukrepov 122, 123 in 311 je bilo financiranih 355 naložb (na 332 kmetijah z registrirano dopolnilno dejavnostjo; za razpoložljiva sredstva so zaprosile tudi gospodarske družbe in samostojni podjetniki) v skupni vrednosti 27,3 milijona €.

V sedmih javnih razpisih za sredstva ukrepa 311 je bil prisoten velik interes za tovrstna sredstva (330 odobrenih vlog od 712 prejetih, 315 pa financiranih), v sklopu katerih je bilo izplačanih 28,45 milijona €. 67 % vseh odobrenih vlog in sredstev (približno 19 milijonov €) je pripadlo kmetijam z registrirano dopolnilno dejavnostjo. Največ je bilo izplačanih vlog s področja turizma in gostinstva (163 oziroma 16,8 milijona €), kamor je bilo usmerjenih 61 % vseh odobrenih sredstev ukrepa 311. 7 milijonov € (93 vlog) je bilo izplačanih za naložbe v obnovljive vire energije, in sicer največ za sisteme za izrabo sončne energije (64 % izplačanih sredstev). Precej nejasnosti pri podajanju informacij o pravi diverzifikaciji na kmetiji ter naložbah v dopolnilne dejavnosti na kmetiji pa izhaja tudi iz ukrepa 312, kjer so za sredstva zaprosili lahko tudi samostojni podjetniki (pogosto so se tako registrirali tudi nosilci ali člani kmetijskih gospodarstev), gospodarske družbe, zadruga ali zavodi). Tako je bilo v šestih javnih razpisih kar 76 izplačanih vlog oziroma dobrih 10 milijonov € usmerjenih v gostinstvo in turizem. Precejšnja sredstva so bila usmerjena v obdelavo in predelavo lesa (4,2 milijona €) ipd.

»Dopolnilne dejavnosti so pomembne za razvoj podeželja, poseljenost podeželja se na ta način zagotovo povečuje, na podeželju so zagotovljena delovna mesta. Lahko je izboljšati dohodek, ampak je toliko stroškov in birokratskih ovir, da se je zagotovo težko odločiti za dejavnost. Je pa tako, da če imaš majhno kmetijo, si že mogoče lahko omisliš dopolnilno dejavnost, ker ti osnovna kmetijska dejavnost ne jemlje preveč časa. Kakor hitro je kmetija večja, pa zmanjka časa že za osnovno dejavnost, kje da bi se še ukvarjal s čim dodatnim. K razvoju podeželja dopolnilne dejavnosti prispevajo, na ta način se poveča tudi prepoznavnost krajev, kar je mogoče večja možnost, da mladi ostanejo doma.«

Izboljšanje bivalnih pogojev, infrastrukturne opremljenosti in dostopnosti do storitev v podeželskih območjih lahko igra pomembno vlogo pri krepitvi povezav med mesti in podeželjem, pri ustvarjanju nekmetskih zaposlitev na podeželju in upravljanju z naravnimi viri ter tako omogoča trajnostni razvoj tako mestnih kot podeželskih območij. Ugotavljamo, da ima tudi kmetijstvo boljše pogoje na območjih, ki so na splošno bolj razvita, zato tam dosega tudi boljše rezultate in bolj učinkovito koristi svoje razpoložljive vire, tudi z uvajanjem dopolnilnih dejavnosti na kmetijah.

3. predpostavka

Trajnostna raba razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji spodbuja gospodarsko živahnost, socialno živost in okoljsko vzdržnost slovenskega podeželja. Zahteva pa novo organizacijo rabe virov, medsebojno usklajevanje rabe teh virov ter oblikovanje sodobne podeželske identitete.

Kmetijstvo se v zadnjih desetletjih v Sloveniji sooča s številnimi spremembami in izizi ter se mora prilagajati novim gospodarskim in socialnim razmeram. Dejavnost

postaja še pomembnejša z vidika osnovne oskrbe s hrano (predvsem lokalnega izvora), lesom in drugimi naravnimi surovinami, pa tudi z vidika oskrbe z alternativnimi viri energije, varovanja vodnih virov in biološke raznovrstnosti ter ohranjenega naravnega okolja, kar omogoča tudi razvoj nekaterih novih dejavnosti. Kompleksnost naravnega in socio-ekonomskega okolja, v katerem danes delujejo kmetije, predstavlja za gospodarje in tudi njihove svetovalce resen odločevalski izziv, saj so praviloma soočeni s kompleksno **večkriterijsko odločitveno situacijo**, tako na ravni samega kmetijskega gospodarstva, kot tudi lokalnega gospodarskega okolja. Zato je strukturiran pristop k načrtovanju rabe virov kmetij nepogrešljiv sestavni del sodobnega pristopa k razvoju kmetij in podeželja. Pri tem je sodobna informacijsko-komunikacijska tehnologija v veliko pomoč. Obstajajo številni podporni sistemi in možno uporabo enega izmed njih (**DEXi**) predstavljamo tudi v tej monografiji, vendar pa je pomembno, da ne pozabimo, da so **kmetije, ob ustrezni strokovni podpori, nosilci odločanja**. Na strani stroke pa je, da v podporo odločanju razvije za posamezno vrsto ali skupino dopolnilnih dejavnosti ustrezne ločene modele, s katerimi so nato kmetije sposobni oceniti, kakšni so njihovi razpoložljivi potenciali in se nato, šele na podlagi takšne ocene, odločijo za primerno dopolnilno dejavnost.

Čeprav lokalno okolje omogoča razvoj novih pristopov k **oskrbi v kratkih verigah** in so nekateri nosilci tistih dopolnilnih dejavnosti, ki se ukvarjajo s pridelavo, predelavo in prodajo kmetijskih proizvodov, zelo optimistični, pa so učinki dopolnilne dejavnosti prodaje pridelkov in izdelkov okoliških kmetij na ravni lokalnega okolja zaenkrat še manj zaznavni. V tej fazi je z vidika nosilcev dopolnilnih dejavnosti v ospredju ekonomski vidik trajnosti (izboljšanje dohodkovnega položaja, trženje proizvodov in storitev). Premik od modernizacije k paradigmi (trajnostnega) razvoja podeželja, ki poudarja večfunkcijsko vlogo kmetijskega sektorja, se iz sfere stroke in kmetijske politike še ni zadostno prenesel na raven neposredne kmetijske dejavnosti. Da bo prišlo do ustreznega premika, je potrebno intenzivno pospeševanje novih oblik medsektorskega povezovanja. Kot potencialno zanimiv sektor za lokalno povezovanje se kaže **gostinsko-turistična dejavnost**. Obstoječi redki primeri uspešnega sodelovanja še ne predstavljajo dovolj velike kritične mase za občutnejši premik, kajti očitno je v deležnikih na vseh ravneh še preveč dvoma, da primerna vključenost vseh relevantnih deležnikov prinaša dobrobit vsem, zlasti pa obema gospodarskima dejavnostma (kmetijstvu in turizmu). Zato je ena primarnih nalog, da nosilci razvoja v obeh sektorjih z ustreznimi spodbudami in prenosom znanja dosežejo potrebno raven medsebojnega zaupanja.

Če še vedno sledimo eko-socialni strategiji razvoja kmetijstva in podeželja, potem pri tem ne moremo slediti le konkurenčnosti, pač pa tudi preostalim ciljem, kot so ohranjanje poseljenosti, ohranjanje naravnih virov, kulturne (po)krajine in dediščine podeželja, zmanjševanje razvojnih razlik, prehranski varnosti ipd. Ker je pri ukrepih kmetijske politike najpogostejše ključni subjekt **kmetija**, mora ta izpolnjevati ključne kriterije za dodelitev sredstev. Kmetijstvo je namreč na številnih podeželskih območjih še vedno zelo pomembno tudi z vidika zaposlitve (kar je na podlagi naših analiz še izraziteje na območjih z najslabšo gospodarsko in razvojno uspešnostjo) in pomemben vir prihodka teh območij, **dopolnilne dejavnosti pa pogosto del preživetvene strategije kmetij oziroma možnost boljšega koriščenja virov kmetije in s tem izboljšanja njenih prihodkov**. Ugotavljamo namreč tudi, da je razvoj kmetijstva in dopolnilnih dejavnosti uspešnejši tudi na sicer

gospodarsko uspešnejših območjih, k čemur verjetno prispeva relativna bližina mestnih območij in s tem boljše tržne možnosti, boljša infrastruktura in naravni pridelovalni pogoji, boljše zaposlitvene možnosti družinskih članov, večja podjetniška naravnost zaradi razvitejšega podjetniškega okolja, nenazadnje tudi zaradi boljše demografske in izobrazbene strukture. Po drugi stani je **razvitost ter številčnost registriranih dopolnilnih dejavnosti na območjih z najslabšo gospodarsko in razvojno uspešnostjo najmanjša, zato bi jih bilo smiselno glede na sicer slabe zaposlitvene možnosti tu še bolj spodbujati, če seveda kmetije za to izpolnjujejo pogoje.**

Predvsem infrastrukturno opremljeno in demografsko dinamično slovensko podeželje predstavlja prostor, kjer se oblikujejo nove poslovne priložnosti (dopolnilne dejavnosti na kmetiji in druge tržno zanimive podjetniške dejavnosti in storitve), ki pa jih (ne)kmečko prebivalstvo še ne uspeva izkoriščati v zadostnem obsegu. Do tovrstnih situacij prihaja, ker tovrstne priložnosti ne zaznava kot razvojni potencial, ker se pri premagovanju ovir pogosto počutijo nemočni, ali pa je širše območje v razvojnem zaostanku: ali zaradi nezadostne in neustrezne usposobljenosti, nemotiviranosti in slabše ter necelovite informiranosti ali pa hitrejšega razvoja ne omogočajo tudi nekatere zunanji dejavniki, na katere posamezna kmetija nima velikega vpliva.

Stičnost med dosedanjimi finančnimi naložbami in odzivom kmetov, ki registrirajo dopolnilne dejavnosti, se nakazuje tudi iz razmišljanj, pridobljenih s terensko raziskavo. Izboljšanje gospodarskih razmer na kmetiji je osnovni motiv za razvoj dopolnilnih dejavnosti. Večina anketiranih in intervjuvanih nosilcev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji je gospodarski doprinos dopolnilnih dejavnosti ocenila ne le kot pozitiven, ampak tudi kot nujno potreben za nadaljnje življenje kmetije. Podobno kot številne samooskrbne kmetije, ki sredstva za kmetovanje pridobivajo iz drugih nekmetijskih virov dohodka (plače, pokojnine idr.), nekateri intervjuvanci razumejo dopolnilno dejavnost kot finančno podporo osnovni kmetijski dejavnosti. Razumevanje dopolnilnih dejavnosti in njihovega prispevka k razvoju podeželja kaže, da jim kmetje pripisujejo izjemen pomen. Vse večja vpetost kmetov v družbeno življenje se odraža tudi preko njihovih odgovorov, ko svojo vlogo vidijo kot ključno za ohranjanje in urejenost kulturne pokrajine, poselitve podeželskega prostora, celo ohranjanje lokalne/regionalne identitete.

»V bodoče pričakujem, da nam bi znali še bolj predstaviti to delo, nam pomagali pri problemih in šele potem se bodo ljudje radi odločali za takšno dejavnost in mogoče od kmetije res živeli tako, kot je tudi cilj – dopolnilna dejavnost.«

Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014–2020 temelji na prenovljenem pristopu k razvoju podeželja in postavlja v svoje središče prenos znanja in inovacij kot horizontalno temo, ki podpira vse ostale prednostne usmeritve. V tem okviru so ključni ukrepi, povezani z dvigom usposobljenosti, večjo dostopnostjo do specializiranega svetovanja ter tesnejšimi povezavami med raziskavami in kmetijsko prakso (z Evropskim inovacijskim partnerstvom, kjer se bodo preko operativnih skupin povezovali kmetje, raziskovalci, svetovalci in druge organizacije). To naj bi doprineslo zlasti k večji neposredni uporabnosti in hitrejšemu prenosu znanja in inovacij v prakso. Kot tudi že v preteklih obdobjih ima v programskem obdobju 2014–2020 pomemben vsebinski delež tudi podpora in spodbujanje diverzifikacije,

kateri je preko že omenjene horizontalne podpore namenjenih tudi nekaj samostojnih podukrepov: »Naložbe v vzpostavitev in razvoj nekmetijskih dejavnosti« (znotraj ukrepa Razvoj kmetij in podjetij), »Podpora za diverzifikacijo kmetijskih dejavnosti v dejavnosti v zvezi z zdravstvenim varstvom, socialnim vključevanjem, kmetijstvom, ki ga podpira skupnost, ter izobraževanjem o okolju in hrani« (znotraj ukrepa Sodelovanje) ter spodbujanje tovrstnih projektov znotraj ukrepa Podpora za lokalni razvoj v okviru pobude LEADER (lokalni razvoj, ki ga vodi skupnost).

V tej trikotniški stičnosti, tj. v povezavi z obstoječimi naložbami, odzivom in vizijami kmetov ter prihodnjimi usmeritvami politike razvoja podeželja, se skrivajo mehanizem, razvojna naravnost in uspešnost razvoja dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, diverzifikacije na kmetiji oziroma (ne)rabe razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji.

Summary

The fundamental question tying this monograph together is: "How do Slovenian farms use available resources?" **Available resources** on farms are productive resources (natural, financial, human) that farms have at their disposal. **Resource utilisation** means farms are already using these resources in their activities, whilst **non-utilisation** means the resources are either not yet in use or not used optimally. In Slovenia the term »farm« does not come with a universally accepted definition. Legislation and official statistics instead use the term **agricultural holding**, which is determined with reference to a baseline of productive resource usage (e.g. the size of the land area, the number of animals). As a synonym for the agricultural holding, this monograph predominantly uses the term **farm** in the sense of **a family agricultural holding with specific business and sociological characteristics which strongly determine its production and investment activities, crucial for the development and existence of farms** (Kovačič, 2001). Due to the availability of statistical data and the extensive demands of fieldwork, our research focused on studying a sample of farms in **Slovenia**.

During the years of research we had three guiding assumptions.

1. Assumption

The utilisation of available resources on farms in Slovenia demonstrates the innovativeness, entrepreneurial spirit and flexibility of farms, in contrast underutilisation points to a development lag, an obstacle, development weakness and/or unrecognised potential for development.

In the 2010 Agricultural Census there were 74,646 agricultural holdings in Slovenia (family farms made up the vast majority, with a very low proportion of agricultural companies) that can be organised in several ways: as legal persons; sole proprietors; family farms or as common meadows and mountain pastures. In the official statistics farms are considered as those agricultural holdings that do not have the status of a legal person or a sole proprietor. Due to their specific agrarian structure, most Slovenian farms cannot survive on income from agriculture alone: **less than a fifth of them earn income solely from agriculture, and the rest generate income from other sources on or off the farm** (Popis kmetijstva, 2010).

Available on-farm resources include different productive resources: **natural, financial and human**. Agricultural land is an irreplaceable natural productive resource. Its availability and productive potential largely determine the volume of agricultural activities and production policies (e.g. a vast proportion of permanent pastures predisposes for livestock production). On farms, human resources are vital and are typically held by members of the farming family, though when necessary, they can

also be drafted in as temporary workers or employees. Their importance in terms of production capacity is, in addition to their numbers, defined by their age, education, skills and personal characteristics, such as being proactive, entrepreneurial, innovative, or having the desire for progress etc. Financial resources constitute the third group of required resources. Present financial strength is reflected by the structure and scope of the farm's sources of income, the economic efficiency of agricultural activities and the investment potential. On the basis of financial resources (including multigenerational investments) farms also produce their own capital, which can be tangible (buildings, machinery, equipment, etc.) or intangible (investments, keeping up to date with technological advances, etc.).

Using various combinations of the mentioned resources farms carry out their **primary activity**, whilst where there is availability or otherwise incomplete utilisation of certain combinations of resources, farms may also choose to implement **supplementary** (activities associated with the primary farming operations) or **additional** (activities not connected with basic farming operations) **on-farm activities**. In this way, the farm improves its utilisation of the available resources and generates an additional source of income.

Of course, internal factors are not the only influence on the utilisation of available resources, as the **external environment** is exerting more influence than ever with farms making their decisions based on various external factors such as market conditions, competition, demands and incentives of agricultural policies, laws, taxes, etc.

Given the limitations of available natural resources, decisions to implement supplementary on-farm activities are based on desires to improve the efficient utilisation of real capital and human on-farm resources. For the implementation of supplementary activities in a vast majority of cases there is, besides an excess capacity of tangible capital and human resources, also a surplus of agricultural and/or forestry output, which can gain added value through processing or finishing. Surpluses of agricultural and/or forestry outputs are not included in the implementation of additional activities (commerce, hairdressing, transportation, etc.).

The law defines **supplementary on-farm activities as one of the forms of on-farm income diversification**. In 2015 (Official Journal of RS, no. 57/15) the new Regulation of Supplementary On-Farm Activities was adopted, though its effects are not yet able to be comprehensively assessed for this monograph. The dynamics of such activities are monitored via two databases: the Statistical Office of the Republic of Slovenia; and, the **Registry of Supplementary On-farm Activities** (administered by the Ministry of Agriculture, Forestry and Food). The latter is updated daily with registrations from administrative units and provides information on the types of supplementary activities, as well as about farm operators and farms. In reality, however, it is quite inaccurate and incomplete. We therefore carried out a field study (in 2010-2012) that included surveys (280 farms) and interviews (21 semi-structured interviews).

The dynamics of the development of supplementary activities were monitored over a ten year period from 2004 to 2014. The number of farms registered as having supplementary activities over the decade **increased 3.3 times** (from 1,406 in 2004 to 4,642 farms in 2014). During this time, the number of registered supplementary

activities **multiplied six-fold**: registry data for 2004 recorded 2,215; and in 2014 there were 13,444 supplementary activities. Since over this period the total number of farms decreased (in 2000 there were 86,467, while in 2010 the number of farms decreased by 14% to 74,646, and in 2013 there were 72,377 registered farms; Splošni pregled kmetijskih gospodarstev, 2015), »living« farms have undergone significant changes. In absolute terms, **services using agricultural and forestry machinery, equipment, tools and animals were the most frequently registered supplementary activity in 2014** (4,268 registrations or 31.7%). This reflects the specific nature of such types of activities, i.e. principally providing services to meet the needs of local communities (largely consisting of snow ploughing), seasonal demands (registration numbers increase in the cold half of the year), or else it reflects conforming to existing regulations that, in a formal sense, make it relatively easy to obtain an alternative source of income through registering such activities. Based on registered supplementary activities, **processing of farm products, honey and bee products, herbs, forest fruits, mushrooms and forest assortments** (26.8% or 3,603 registrations) and **farm tourism** (1,904 or 14.2% of all registrations) follow.

Due to changes in agricultural markets, agricultural policies, lifestyles and dominant social processes (e.g. globalisation, polluting the environment, economic shocks) a significant proportion of small farms in particular have, to a greater or lesser extent, deliberately started using their resources (productive, human, financial) more rationally, also through the registration of on-farm supplementary activities. Their efforts are in part guided by and promoted in the Rural Development Programme (for years 2004-2006 and 2007-2013). Due to the slow and modest improvements in the agrarian structure and the continuous decrease in the number of family farms it will be difficult for those left to fulfil the strategic functions envisaged in the Resolution on the Strategic Guidelines for the Development of Slovenian Agriculture (2011) and thus for most farms supplementary activities primarily represent an existential feature.

Surveys (280) and in-depth interviews (21) with those engaged in supplementary on-farm activities reveal that farmers see them as **activities with good prospects**. The answers we collected reveal the **three »R« rule**: during the last decade the decision to register a supplementary activity has proven to be **»rational«** (mainly due to rational utilisation of all on-farm resources), **»remunerative«** (mostly as a consequence of »lax« financial stipulations) and also **»risky«** (either due to the high risk of investments, changes in market conditions, unfavourable demographic situation within the rural household, etc.). These arguments are also confirmed by data showing the respondents' envisaged prospects of existing supplementary activities. As most of the farms with a registered supplementary activity that were surveyed made their investments during the last 5-10 years, it is not surprising that one third wish to continue with the same activities in the future. It is encouraging though, that 54% of respondents are planning to either boost the existing activities or else expand their scope. A significant proportion of respondents (over 15%) do not see a real future for supplementary activities (they either consider the future of such activities uncertain, whilst a small group are even planning to discontinue implementing them altogether). At the same time, it should be stressed that certain farms have outgrown the financial and organisational frameworks of supplementary activities stipulated by regulations. With these farms the entrepreneurial aspect is more prominent and it

is therefore reasonable to have them **registered as carrying out a different form of activity**. Though it is important to note that, during the survey of farms, we observed a continuous **process of »transitioning«** (from a registered supplementary activity to a registered sole proprietor, and vice versa), which points to the influence of the previously mentioned business risks and market fluctuations, as well as to inconsistencies in certain administrative procedures.

2. Assumption

Utilisation of available on-farm resources in Slovenia can contribute significantly to increasing the attractiveness of Slovenian rural areas: a result of a better economic performance of farms, increased cooperation between urban and rural areas, employment of youths in rural areas, and demographically vital and connected rural communities.

Farm tourism is a traditionally practiced, heterogeneous service that is a successful, as well as the most well-known supplementary on-farm activity. On the other hand, its (economic) role within the context of Slovenian tourism is relatively modest. At the start of 2014 there were 1,120 farms in Slovenia registered as having farm tourism supplementary activities, whilst the total number of reported activities in the tourism sector had risen up to 1,904 (Register dopolnilnih dejavnosti..., 2014). Because the activities are highly labour-intensive, especially those related to accommodating as well as providing food and drinks, farmers make considered decisions about expanding their range of tourist services. While many farms have registered more than one supplementary activity (the average is 1.7 farm tourism related activities), there are 58 farms that stand out in terms of commitment and ambition, having registered five or more supplementary activities in this sector. Most frequently farmers decide to offer food and drinks on the farm (633 farms) and accommodation (either in rooms or on campsites; 454 farms). Amongst the so called »other offers« (339 farms) touring of farms and their features is a commonplace activity (Register dopolnilnih dejavnosti..., 2014).

Our surveys and interviews with those carrying out supplementary activities also revealed that the **combination of organic farming with farm tourism supplementary activities** generally **seems to be a resounding success**. The vast majority of this group of farmers are planning to expand their existing tourism offers (for some this means increased volume, whilst for most it is in a qualitative sense). Greater satisfaction of farmers and their entrepreneurial orientation (innovativeness, boldness, seeking out challenges) indicate that it is a group with very good prospects for development, which may make an important contribution to the future (new) image of Slovenian rural areas.

The results of two separate studies, surveying and interviewing members of agricultural households and those operators engaged in supplementary activities, as well as a research survey with residents of Slovenia (440 potential tourists who also responded to questions related to the demand for farm tourism) make it clear that the **distribution and supply of tourist farms primarily depends on the needs and**

expectations of farm owners or else the operators of supplementary activities.

Demand only selectively impacts on supply because farmers' offerings are all too often developed based on existing models. In this sense, farmers also inadvertently affect the formation of a specific image of farm tourism, (un)appealing to certain types of tourists. Furthermore, comments in the interviews reveal that some operators are dealing with unmet expectations.

»We had a big house and we said, sure let part of it be for tourism. [...] That was our initial reasoning, also partly because of the proximity to the Golte ski resort. [...] I don't know, now at the moment it's not looking good. Here, the season lasts three months, along with a bit in December and during the holidays. [...] We counted on the Golte ski resort and the like, though it is not that easy. Also tourism is very dependent on the weather, in winter the snow comes again and the accessibility is poor. In the beginning there were also plenty of foreigners, though now ...«

However, it is also possible to observe the increase in farm tourism in terms of tourist demand, which is clearly apparent in the positive trends in visitor numbers to tourist farms. For instance, in the period 2008-2014 visitor numbers increased by 99.8%, whilst the number of overnight stays rose by 74% (from 71,314 to 124,086; Nastan-ivena statistika..., 2015). Slovenian visitors remain largely insignificant in terms of stays at tourist farms, with most visitors coming from abroad. However, we found that it may be possible to widen the circle of visitors to tourist farms, since many of the main motives of tourists can also be addressed on farms. In this regard, promotion could also contribute significantly by breaking down some of the stereotypes about farm tourism and engaging tourists who are not already visitors. It is also important to further develop additional or more specialised offers (e.g. offers oriented towards hiking, cycling or ecotourism), which has already been recognised by certain »specialised« farm tourism providers. Such types of offerings also fit in with the »classic« vision of vital, multifunctional rural areas.

Incorporating **social services** in the scope of supplementary on-farm activities is another example of specialisation. This could connect and meet the needs of agriculture as well as social welfare. Farmers in search of new modes for activating varied farm resources may offer alternative forms of **social welfare**, social rehabilitation and job training. Practices from other countries reveal a number of highly successful models for integrating vulnerable population groups (people with mental health disorders, intellectual disabilities, the elderly, drug addicts, refugees, etc.). For operations to be successful it is necessary for activities to be appropriately linked to legal and financial frameworks. In this regard, participation of all key stakeholders (service users, farmers, social and agricultural support services, along with the local community and the state) is absolutely critical.

Multifunctional rural areas are generated by different combinations and complex interactions of different types of available capital, which can be defined as economic, human, social or environmental. In Slovenia the distribution of such capital varies between individual rural areas, mirroring what several authors have found in their own countries (Agarwal et al., 2009). Corresponding analysis of indicators shows great diversity among Slovenian municipalities (Perpar, 2014), with municipalities facing both different challenges and opportunities. Endogenous potentials are often

not yet recognised or else the use of them is modest and limited (Potočnik Slavič, 2010). With appropriate approaches and activities, among which we also include supplementary on-farm activities, they could be better utilised and thus contribute to increasing the vitality of Slovenian rural areas. It is also possible to evaluate the stimulative effects of an environment that is supportive to the development of multi-functional rural areas and the utilisation of available on-farm resources in Slovenia by using data on the implementation of rural development policies.

In the **2007-2013 programming period** 10.4% (or 121,630,620.56 Euros, as of 31.12.2015) of all payments under the **Rural Development Programme** were dedicated to the third axis, which, among other elements, also includes diversification into non-agricultural activities (Measure 311) and support for the creation and development of micro-enterprises (Measure 312). Investments in supplementary activities were also possible through Measures 121 (modernisation of agricultural holdings), 122 (increasing the economic value of forests) and 123 (adding value to agricultural and forestry products). Through Measures 122, 123 and 311 there were 355 investments (including on 332 farms with at least one registered supplementary activity; companies and sole proprietors also applied for the available resources), financed for a total amount of 27.3 million Euros.

In seven open calls for funding linked to Measure 311 there was considerable interest in such funds (330 out of 712 received applications were approved, while 315 were financed), with 28.45 million Euros being paid out. Sixty-seven percent of all approved applications and funds (approximately 19 million Euros) were allocated to farms with registered supplementary activities. Most of the financed applications were in the tourism and hospitality sector (163; 16.8 million Euros), receiving 61% of all approved funds associated with Measure 311. Seven million Euros (93 applications) were paid for investments in renewable energy sources, with most of this going towards solar energy systems (64% of distributed funds). The true picture of diversification on farms and investment in supplementary activities on farms remains very unclear, largely due to Measure 312, which also allows for sole proprietors (it is common for operators or members of agricultural holdings to be registered in this way) companies, cooperatives and institutions to apply for funds. Thus, six open calls for funding resulted in 76 applications being financed, with over 10 million Euros directed towards hospitality and tourism. Considerable resources were directed towards the treatment and processing of wood (4.2 million Euros) and associated activities.

»Supplementary activities are important for rural development, they are definitely increasing rural population density, they guarantee jobs in rural areas. They can improve income, but there are so many costs and bureaucratic hurdles that it's certainly difficult to decide on an activity. It's like this, if you have a small farm, you're more able to consider supplementary activities because your primary farming activities do not take up too much time. As farms get larger, there is not enough time even for the main activities, let alone that you would do something extra. Supplementary activities contribute to rural development by raising the profile of places, which might mean young people will be more likely to stay at home.«

Improving living conditions, infrastructure facilities and access to services in rural areas can play an important role in strengthening the links between urban and rural

areas, creating non-agricultural employment in rural areas and in the management of natural resources. In this regard, they enable the sustainable development of both urban and rural areas. We found that in areas that are generally more developed agriculture has a better outlook too, achieving better results and more effectively benefitting from the available resources, also by carrying out supplementary activities on farms.

3. Assumption

Sustainable use of resources available to farms in Slovenia fosters economic vitality, social liveliness and environmental sustainability of Slovenian rural areas. It requires a new organisation of resource usage, coordinated usage of these resources and the formation of a modern rural identity.

In recent decades, agriculture in Slovenia has faced numerous changes and challenges and has had to adapt to new economic and social conditions. The development of certain new activities is partially responsible for agricultural and forestry activities becoming ever more important in the context of basic provision of food products (mainly of local origin), wood and other natural materials, as well as in terms of providing alternative energy sources, protecting water resources and biodiversity, along with preserving the natural environment. The complexity of the natural and socio-economic environment in which farms currently operate presents managers and their advisers with serious decision making challenges, who are generally confronted with complex **multiple criteria decision-making situations**. This is the case for individual agricultural holdings, as well as in the local economic environment. Therefore, a structured approach to planning farm resource use is an indispensable component of the modern approach for the development of farms and rural areas. In this context, modern information-communication technologies are very useful. Many such support systems exist and in this monograph we also present a possible application of one of them (**DEXi**). However, it is important to remember that, **with appropriate technical support, farmers are the ultimate decision-makers**. It is the responsibility of the profession, though, to develop appropriate distinct models for each form or group of supplementary activities in order to provide farmers with the decision making support. Using these models, farmers are able to assess potentials available to them and only then, on the basis of this assessment, decide which supplementary activity is appropriate for them.

Although the local environment allows for the development of new approaches to **short food supply chains** and some of the operators of supplementary activities engaging in the production, processing and sale of agricultural products hold a very optimistic outlook, the outcomes of supplementary activities in sales of harvests and produce of local farms remain poor at the level of the local environment. At this stage, the economic aspects of sustainability (increased income, marketing of products and services) are most relevant for the operators of supplementary activities. The shift from modernisation to the paradigm of (sustainable) development of rural areas, which emphasises the multifunctional role of the agriculture sector, has not yet

been sufficiently transferred from the professional sphere and agricultural policies to the level of direct agricultural activity. **In order for the appropriate shift to occur, it is necessary to extensively promote new forms of cross-sectoral integration.** When it comes to local integration, **tourism and hospitality industry** represent potentially interesting sectors. Existing rare examples of successful cooperation do not yet constitute a critical mass for a more pronounced shift to occur, for it is evident that interested parties at every level still doubt whether proper cooperation of all relevant parties benefits everyone, and in particular the two economic activities (agriculture and tourism). Therefore, one of the primary tasks is that parties responsible for the development in both sectors reach a necessary level of mutual trust through appropriate incentives and transfer of knowledge.

If we want to follow the eco-social development strategy for agricultural and rural development, then we cannot be concerned solely with competitiveness, but other objectives as well, such as preservation of settlements, natural resources, cultural landscapes and rural heritage, reducing development disparities, promoting food security, etc. **Farms** are usually the key operators for the agricultural policy measures and are therefore required to meet certain key criteria in order to receive the allocated funds. In fact, in many rural areas agriculture is still very important in terms of employment (based on our analysis, this is even more pronounced in areas with the worst economic performance and development) and represents an important source of income for these areas, whilst **supplementary activities are often part of the farm's survival strategy, or rather a potential for better utilisation of farm resources and thereby increasing its revenue.** Furthermore, we found that the development of agriculture and supplementary activities is greater in economically more prosperous areas, which is in part probably due to the relative proximity to urban areas and thus better marketing opportunities, better infrastructure and natural production conditions, better employment opportunities for family members, greater business orientation in a more developed business environment, and, finally, also due to a better demographic and educational structure. On the other hand, **in areas with the worst economic performance and development, the complexity and the number of registered supplementary activities are smallest, so it would be, in view of otherwise bleak employment prospects, reasonable to encourage their implementation even more extensively, provided, of course, that farms have met the qualifying criteria.**

More than anything, demographically dynamic Slovenian rural areas that are equipped with infrastructure provide a space where new business opportunities can emerge (supplementary on-farm activities and other marketable business activities and services). So far, the (non)farming population have failed to capitalise on this to a significant extent. This situation comes about because such opportunities are not perceived as potentials for development, as there is often a feeling of being powerless when faced with the challenges ahead, or else the wider area is lagging, either due to: insufficient and inadequate qualifications; lack of motivation; poor, or otherwise incomplete information availability. Development may also be hampered by certain external factors over which individual farms have little control.

The **contiguity** between financial investment positions and the responses of farmers with registered supplementary activities is reflected in their mind-set, which we garnered in the field research. Improving the economic situation on the farm is the basic motive for the development of supplementary activities. Most surveyed and interviewed operators of supplementary activities on farms assess the economic contribution of the activities not only as positive, but also as absolutely necessary for continued life of the farm. Similar to many subsistence farms, where resources underpinning farming are derived from other non-agricultural sources of income (wages, pensions, etc.), some respondents consider supplementary activities as financial support for basic agricultural activities. Farmers' understandings of supplementary activities and their contribution to rural development show that they attach considerable importance to them. The increasing integration of farmers into social life is also reflected through their answers: they see their role as critical for the preservation and organisation of the cultural landscape, for settlement of rural areas, and even for the maintenance of local/regional identity.

»In the future, I expect that they [policy makers] will be even better at introducing this work to us, in order to help us with problems and only then will people want to opt for such activities and we might be able to live off the farm in this way, this is the goal - supplementary activities.«

The Rural Development Programme of the Republic of Slovenia for the period 2014-2020 is based on a revised approach to rural development and puts at its centre the transfer of knowledge and innovation as a horizontal theme supporting all other priority policies. In this context, its key measures relate to raising skills, increasing access to specialist advice and strengthening links between research and agricultural practice (via the European Innovation Partnership, which will allow for the integration of farmers, researchers, consultants and other organisations through the formation of operational groups). This is intended to contribute in particular to increasing the direct applicability and faster transfer of knowledge and innovation into practice. As in previous periods, an important component of the content in the programming period for 2014-2020 supports and encourages diversification through several specifically dedicated sub-measures within the previously mentioned horizontal support: »Investments in the establishment and development of non-agricultural activities« (within Measures for the Development of Farms and Businesses); »Support for the diversification of agricultural activities into activities related to health, social inclusion, community supported agriculture, as well as education about the environment and food« (within Measure for Cooperation); and, promoting such projects within the Measures to Support Local Development in the framework of the LEADER initiative (local development led by the community).

In this triangular contiguity, i.e. the place where farmers' current investment positions, their reactions and visions along with the future direction of rural development policy all come together, hides a mechanism for development-orientated, successfully developed supplementary on-farm activities, on-farm diversification, as well as (non)utilisation of available resources on Slovenian farms.

Zahvala

Ker je pričujoča monografija nastajala vrsto let in povezovala raznovrstne akterje, se je tako oblikovala precej široka mreža sodelavcev, katerim smo dolžni izreči zahvalo.

Avtorji monografije se iskreno zahvaljujemo **vsem prebivalcem slovenskega podeželja**, ki so v zadnjih desetih letih tvorno prispevali k zbiranju informacij o stanju ter sooblikovali razvojne ideje slovenskega podeželja. Zahvala gre v prvi vrsti kmeticam, kmetom, članom in članicam (ne)kmečkih gospodarstev: brez vašega vložka informacij in idej bi v tej monografiji ostali le pri statističnih podatkih. Vaše osebne zgodbe, ponos, tudi jeza, predvsem pa pobude in konkretne rešitve so nas neprestano opominjale, kako mozaično in bogato je slovensko podeželje. Posebej pa bi radi z bralci delili še eno izjemno terensko izkušnjo: na kmetijah smo bili vedno izjemno lepo sprejeti, ob odhodu pa prejeli trajno dobrodoščilo.

Pomemben del informacij smo pridobili od **strokovnih služb, ki se ukvarjajo z razvojem kmetijstva in podeželja**: pri sodelavkah in sodelavcih Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, kmetijske svetovalne službe, Združenju turističnih kmetij Slovenije, predstavnikih številnih društev, pristojnih na regionalnih razvojnih agencijah, centrih za razvoj podeželja, podjetnikih in občinah. Obiskali smo številne dogodke na podeželju, delavnice, strokovne seminarje in posvetovanja o podeželju, da smo začutili, kako in katere informacije se pretakajo po različnih ravneh in kako plodno padejo na tla realnosti.

V vmesnem obdobju smo z informacijami o (ne)rabi razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji seznanjali **mednarodno strokovno javnost**, objavljali v domačih in mednarodnih strokovnih publikacijah. Zahvaljujemo se vsem urednikom, pa tudi sodelavcem pri organizaciji mednarodne konference (Medana, 2012) in podeželskih kolokvijev (2013, 2014) na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Monografijo odlikuje bogata podatkovna baza, pridobljena neposredno na terenu, ki nam bo omogočala nadgradnjo v naslednjih letih. Za vse preteklo in bodoče sodelovanje se zahvaljujemo **generacijam študentov** tako na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete kot Katedri za agrometeorologijo, urejanje kmetijskega prostora ter ekonomiko in razvoj podeželja Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Na ta način je (bo) znanje in vedenje o (ne)rabi virov kmetij v Sloveniji prešlo neposredno na številne generacije.

Vsebina monografije deloma temelji na rezultatih projekta »Potenciali dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju« (oznaka V5-1014), ki je potekal v okviru Ciljnega raziskovalnega programa in sta ga sofinancirala **Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano** ter **Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije**. Tisk monografije sta omogočili Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

V začetni fazi izvajanja projekta, predvsem pri oblikovanju projektnih izhodišč, je sodeloval tudi prof. dr. Marijan M. Klemenčič, ki je zaradi upokojitve zapustil projektno skupino. Zaradi želje po bolj celoviti obravnavi smo vključili mag. Ireno Borštnik s

Centra za usposabljanje, delo in varstvo v Ribnici. Obema hvala za nesebično strokovno pomoč.

Posebna zahvala gre tudi recenzentom za odzivnost in strokovne izboljšave, kartografinji Tanji Koželj za natančno in vestno obdelano podatkovno in slikovno gradivo. Za potrpežljivost pa tudi vodji **znanstvene Založbe Filozofske fakultete**, dr. Matevžu Rudolfu, oblikovalcu za inovativne rešitve, prevajalcu pa za jezikovno brušenje.

Za večletno spodbudo pri nastajanju monografije se zahvaljujemo vsem vključenim sodelavcem, bibliotekarjem in ključnim strokovnim službam na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete in Katedri za agrometeorologijo, urejanje kmetijskega prostora ter ekonomiko in razvoj podeželja Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

Literatura in viri

- Abrahams, C., 2007. Food and Development. Globally Useful Conceptions of Alternative Food Networks: The Case of Johannesburg's Urban Food Supply System. V: Maye, D., Holloway, L., Kneafsey, M. (ur.). *Alternative Food geographies: representation and practice*. Bingley, Emerald, str. 95–114.
- Agarwal, S., Rahman, S., Errington, A., 2009. Measuring the determinants of relative economic performance of rural areas. *Journal of Rural Studies*, 25, str. 309–321.
- Akcijski načrt ekološkega kmetijstva. URL: http://www.mkgp.gov.si/si/delovna_podrocja/kmetijstvo/ekolosko_kmetovanje/akcijski_nacrt_razvoja_ekoloskega_kmetijstva_v_sloveniji/ (citirano 14. 2. 2016).
- Alternative Food Geographies: Representation And Practice, 2007. Maye, D., Holloway, L., Kneafsey, M. (ur.). Bingley, Emerald, 358 str.
- Ambrosio-Albalá, M., Bastiaensen, J., 2010. The new territorial paradigm of rural development: Theoretical foundations from systems and institutional theories. Institute of policy development and management. URL: <http://www.ua.ac.be/objs/00251118.pdf> (citirano 14. 2. 2015).
- Analiza stanja ekološkega kmetovanja. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. URL: http://www.mkgp.gov.si/si/delovna_podrocja/kmetijstvo/ekolosko_kmetovanje/analiza_stanja_ekoloskega_kmetovanja/ (citirano 19. 1. 2016).
- Anketa kmetov v času prijave zbirnih vlog. Izvedlo Ministrstvo za kmetijstvo in okolje. 2013. Interno gradivo, dostopno na Biotehniški fakulteti.
- Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti. Izvedel Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, 2008–2011. Interno gradivo, dostopno na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Anketa o tujih turistih v Republiki Sloveniji, 2012. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://www.stat.si/tema_ekonomsko_turizem_anketa_2012.asp (citirano 20. 8. 2014).
- Assaf, G. A., Josiassen, A., Knežević Cvelbar, L., Woo, L., 2015. The effects of customer voice on hotel performance. *International Journal of Hospitality Management*, 44, str. 77–83.
- Belton, V., Stewart, T., 2002. *Multiple Criteria Decision Analysis – An Integrated Approach*. Boston, Dordrecht, London, Kluwer Academic Publishers, 372 str.
- Bengtsson, J., Ahnström, J., Weibull, A.-C., 2005. The effects of organic agriculture on biodiversity and abundance: a meta-analysis. *Journal of Applied Ecology*, 42, str. 261–269.
- Béteille, R., 1996. L'agritourisme dans les espaces ruraux européens. *Annales de Géographie*, 105, 592, str. 584–602.

- Blekesaune, A., Brandth, B., Haugen, M. S., 2008. Visiting a farm based tourist enterprise – who are the visitors and what is the future potential? Paper to the 17th Nordic Symposium in Tourism and Hospitality Research, Lillehammer, Norway, September 25–27 2008. URL: <http://www.bygdeforskning.no/filarkiv/2008/12/11/14940f8dde7671.pdf> (citirano 25. 9. 2012).
- Bohanec, M., 1999. Metoda DEX. 4 str. URL: http://kt.ijs.si/MarkoBohanec/MSPO/MSPO_7_DEX.pdf (citirano 2. 2. 2012).
- Bohanec, M., 2007. Odločanje in modeli. Ljubljana, DMFA – založništvo, 312 str.
- Bohanec, M., Rajkovič, V., 1990. DEX: An Expert System Shell for Decision Support. *Sistemica*, 1, 1, str. 145–157.
- Bohanec, M., Zupan, B., Rajkovič, V., 2000: Applications of Qualitative MultiAttribute Decision Models in Healthcare. *International Journal of Medical Informatics*, 58–59, str. 191–205.
- Bohinc, R., Franca, V., Krapež, K., Senčur Peček, D., Zirnstein, E., Nahtigal, M., 2013. Primerjalna analiza delovno- in socialnopravnega položaja kmetov v Republiki Sloveniji. Zaključno poročilo ciljnega raziskovalnega projekta. Koper, Univerza na Primorskem, Fakulteta za management. URL: www.dlib.si (citirano 6. 4. 2016).
- Borštnik, I., 2011. Koncept in preizkušanje modela socialnih storitev za osebe z motnjo v duševnem razvoju kot dopolnilne dejavnosti na kmetijah v Sloveniji. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, 127 str.
- Boštjančič E., Lampič B., 2015. Varnost, stabilnost, življenjski slog: prevladujoča kariera na sidra gospodarjev slovenskih tržnih kmetij. *Dela*, 44, str. 5–23.
- Brown, M. E., 2014. Food Security, Food Prices and Climate Variability. London, New York, Routledge, 197 str.
- Ceccato, V., Persson, L. O., 2003. Differential Economic Performance (DEP) in the periphery: Evidence from Swedish rural areas. *European Journal of Spatial Development*, 7, 28 str. URL: <http://www.nordregio.se/Global/EJSD/Refereed%20articles/refereed7.pdf> (citirano 14. 2. 2016).
- Cigale, D., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2013. Interrelations between tourism offer and tourism demand in the case of farm tourism in Slovenia. *European Countryside*, 5, 4, str. 339–355.
- Cigale, D., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2014. Geografske značilnosti turizma na kmetiji. V: Cigale, D., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., Repe, B. (ur.). *Geografsko raziskovanje turizma in rekreacije v Sloveniji*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 67–88.
- Črnič Istenič, M., 2015. Do rural development programmes promote gender equality on farms? The case of Slovenia. *Gender, place and culture*, 22, 5, str. 670–684.
- Črnič Istenič, M., Šprah, L., Bole, D., Lapuh, L., Nared, J., Razpotnik Visković, N., 2013. Socialno kmetijstvo, priložnost za razvoj podeželja in zagotavljanje blaginje. V: Nared, J., Perko, D., Razpotnik Visković, N. (ur.). *Nove razvojne perspektive*. Ljubljana, Založba ZRC, str. 103–110.

- Daugstad, K., Kirchengast, C., 2013. Authenticity and the pseudobackstage of agri-tourism. *Annals of Tourism Research*, 43, str. 170–191.
- Dramstad, W. E., Sundli Tveit, M., Fjellstad, W. J., Fry, G. L. A., 2006. Relationships between visual landscape preferences and map-based indicators of landscape structure. *Landscape and Urban Planning*, 78, str. 465–474.
- Družinski člani na družinskih kmetijah po starostnih skupinah. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=1516103S&ti=&path=../Database/Okolje/15_kmetijstvo_ribistvo/03_kmetijska_gospod/05_15161_delovna_sila/&lang=2 (citirano 21. 12. 2015).
- Dubois, C., Schmitz, S., 2011. The way to agritourism development from constraints to opportunities. 19th Annual Colloquium of the International Geographical Union Commission on the Sustainability of Rural Systems, The Sustainability of Rural Systems: Local and Global Challenges and Opportunities. Galway, Ireland.
- Dwyer, L., Knežević Cvelbar, L., Edwards, D. J., Mihalič, T., 2012. Fashioning a destination on tourism future : the case of Slovenia. *Tourism management*, 33, 2, str. 305–316.
- Encyclopedic Dictionary of Landscape and Urban Planning. Multilingual Reference Book in English, Spanish, French and German, 2010. Evert, K.-J. (ur.). Springer, 1519 str.
- Enders Slegers, M. J., 2008. Therapeutic farming or therapy on a farm? V: Dessein, J. (ur.). *Proceedings of the Community of Practice Farming for Health*, 6 – 9 November 2007. Ghent, Merelbeke, str. 37–45.
- Erjavec, E., 2012. Prezentacija na delavnici evropskega projekta CAPRI. Piran, september 2012, interno gradivo.
- EUROSTAT, 2006. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home> (citirano 10. 2. 2012).
- Evidenca dejanske rabe kmetijskih in gozdnih zemljišč. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 2014.
- Evidenca pridelave in predelave ekoloških kmetijskih pridelkov ali živil leta 2013. MKGP. Interni vir, 24. 4. 2014, Ljubljana.
- Farmaki, A., 2012. An exploration of tourist motivation in rural settings: The case of Troodos, Cyprus. *Tourism Management Perspectives*, 2–3, str. 72–78.
- Fleischer, A., Tchetchik, A., 2005. Does rural tourism benefit from agriculture? *Tourism Management*, 26, str. 493–501.
- Fließbach, A., Oberholzer, H.-R., Gunst, L., Mäder, P., 2007. Soil organic matter and biological soil quality indicators after 21 years of organic and conventional farming. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 118, str. 273–284.
- Food transgressions : making sense of contemporary food politics, 2014. Goodman, M. K., Sage, C. (ur.) Farnham, Burlington, Ashgate, 250 str.
- Frochot, I., 2005. A benefit segmentation of tourists in rural areas: A Scottish perspective. *Tourism Management*, 26, str. 335–346.

- Gardner, B., 2013. *Global Food Futures: Feeding the World in 2050*. London, New York, Sydney, Bloomsbury, 242 str.
- Gassner, B., Freyer, B., Leitner, H., 2008. Labour Quality Model for Organic Farming Food Chains. V: Neuhoff, D. in sod. (ur.). *Cultivate The Future. Cultivating the future based on science*. Vol 2, livestock, socio-economy and cross disciplinary research in organic agriculture, str. 400–403.
- Gasson, R., 1988. Farm diversification and rural development. *Journal of Agricultural Economics*, 39, str. 175–181.
- Goodman, D., Goodman, M. K., 2007. Localism, livelihoods and the 'Post-Organic': changing perspectives on alternative food networks in the United States. V: Maye, D., Holloway, L., Kneafsey, M. (ur.). *Alternative Food Geographies: Representation and Practice*. Bingley, Emerald, str. 23–38.
- Gracia, A., de Magistris, T., 2007. Organic food product purchase behaviour: a pilot study for urban consumers in the South of Italy. *Spanish Journal of Agricultural Research*, 2007, 5, 4, str. 439–451.
- Hrustel Majcen M., 2004. Trajnostni razvoj in kmetijstvo. Usklajeno in sonaravno 11, Svet za varstvo okolja RS, Ljubljana, str. 99–102.
- Hummelbrunner, R., Miglbauer, E., 1994. Tourism promotion and potential in peripheral areas: The Austrian case. *Journal of Sustainable Tourism*, 2, 1–2, str. 41–50.
- Ingram, G., 2002. Motivations of farm tourism hosts and guests in the South West Tapestry Region, Western Australia: A phenomenological study. *Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, 2, 1, str. 1–12.
- Ioannides, D., Debbage, K. 1997. Post-Fordism and flexibility: the travel industry polyglot. *Tourism Management*, 18, 4, str. 229–241.
- Jackson, A., Lampkin, N., 2005. Organic farm incomes in England and Wales 2003/04. Report, Institute of Rural Sciences, University of Wales Aberystwyth.
- Javni razpis za ukrep 311- diverzifikacija v nekmetijske dejavnosti. 2008. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. URL: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2008_ukrepi_PRP/311/Javni_razpis.pdf (citirano 19.3.2012).
- Jelen, A., 2013. Možni ukrepi v poljedelstvu pred posledicami kmetijske suše. Zaključna seminarska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 69 str.
- Jokić, N., Arnež, M., 2011. Turistična potovanja domačega prebivalstva, Slovenija, 2010 – končni podatki. Statistične informacije, št. 9/2011, 44 str. URL: <http://www.stat.si/doc/statinf/21-si-082-1101.pdf> (citirano 2. 10. 2015)
- Jurinčič, I., Bojnec, Š., 2009. Wine tourism development : The case of wine district in Slovenia. *Tourism*, 57, 4, str. 435–448.
- Juvančič, L., Dax, T., Knickel, K. W., Eboli, M. G., 2011. Accommodating multifunctionality in policy frameworks : implications for research. V: Bryden, J. M. (ur.). *Towards sustainable rural regions in Europe : exploring inter-relationships between rural*

- policies, farming, environment, demographics, regional economies and quality of life using system dynamics. New York, Routledge, 2011, str. 286–301.
- Kastenholz, E., Davis, D., Paul, G., 1999. Segmenting Tourism in Rural Areas: The Case of North and Central Portugal. *Journal of Travel Research*, 37, str. 353–363.
- Kerma S., Lampič B., Podmenik, D., 2014. Tourism as a supplementary activity on organic farms in the Primorska region, Slovenia. *Academica turistica*, 7, št. 2, str. 101–112.
- Kerma, S., 2014. Geografski prispevek k raziskovanju vinskega turizma. V: Cigale, D., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., Repe, B. (ur.). *Geografsko raziskovanje turizma in rekreacije v Sloveniji. Geografsko raziskovanje turizma in rekreacije v Sloveniji*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 89–102.
- Kirwan, J., Foster, C., 2007. Public Sector Food Procurement in the United Kingdom: Examining the Creation of an »Alternative« and Localised Network in Cornwall. V: Maye, D., Holloway, L., Kneafsey, M. (ur.). *Alternative Food geographies: representation and practice*. Bingley, Emerald, str. 185–201.
- Klemenčič, M. M., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2008. Življenjska (ne)moč obrobni podoželskih območij v Sloveniji. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za geografijo, 149 str.
- Klun, M., Slabe-Erker, R., Bedrač M., Cunder, T., Lampič, B., Mrak, I., Rednak, M., 2012. Parametri trajnostnega razvoja kmetijstva. Del 4, Razumevanje trajnostnega kmetijstva v Sloveniji s strani širše javnosti in kmetijskega prebivalstva. Ljubljana, Inštitut za ekonomska raziskovanja, 46 str.
- Kmetijska gospodarstva po tipu kmetovanja in statističnih regijah. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=1573808S&ti=&path=../Database/Okolje/15_kmetijstvo_ribistvo/03_kmetijska_gospod/08_15738_kmet_gosp_stat_reg/&lang=2 (citirano 21. 12. 2015).
- Kmetijska gospodarstva po vrsti rabe vseh zemljišč v uporabi. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=15P2112S&ti=&path=../Database/Kmetijstvo_2010/03_zemljisca_raba/02_15P21_stat_regije/&lang=2 (citirano 22. 8. 2015).
- Knežević Cvelbar, L., Dwyer, L., 2013. An importance-performance analysis of sustainability factors for long-term strategy planning in Slovenian hotels. *Journal of sustainable tourism*, 2013, 21, 3, str. 487–504.
- Košmelj, K., Vadnal, K., 2003. Uporaba modelov logistične regresije za analizo povpraševanja po socialnih storitvah kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. *Kmetijstvo*, 81, 2, str. 221–232.
- Kovač, B., 2002. Strategija slovenskega turizma 2002–2006. Ljubljana, Ministrstvo za gospodarstvo, 95 str.
- Kovačič, M., 2001. Podjetniške in sociološke značilnosti v Sloveniji. URL: http://stari.bf.uni-lj.si/daes/index_files/DS-1-kovacic.pdf (citirano 21. 1. 2013).

- Kovačič, M., Stopar, M., Milenkovič, A., Klemen, Š., Ilić, M., Juvanc, A., Fabijan, R., Perpar, T., 1996. Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981–1991. Agrarna ekonomika in politika - študije 2. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, 105 str.
- Kozjek, T., Božnar, T., Rajkovič, V., Ferjan, M., 2007. Odločitveni model za izbiro medija pri izvajanju odnosov z javnostmi V: Organizacija, 40, 1, str. 65–74.
- Kuhar, A., 2015. Slovensko agroživilstvo in razvoj trgov v Sloveniji : [predavanje na: Zadruge v spremenjenem poslovnem okolju, XLII. letni posvet zadružnikov, Portorož, 10. – 11. 3. 2015].
- Kulovec, M., Jerič, D., Donko, I., Tumpej, M., Kos, I., Mrzlikar, H., Bajuk, A., Krašovec, J., Dolenšek, M., Turk-Mate, V., Kos, M., Feher, M., 2002. Dopolnilna dejavnost na kmetiji. Ljubljana, Kmečki glas, 175 str.
- Lampiç, B., 2010. Mesto ima svoje prehransko zaledje : primer Ljubljane : [predavanje na: 16. Ilesičevi dnevi, 24. in 25. september 2010, Ljubljana]. Ljubljana: Filozofska fakulteta, oddelek za geografijo, 2010.
- Lampiç, B., Slabe, A., 2013. Tržna pridelava na ekoloških kmetijah kot dejavnik razvoja na podeželju. V: Nared, J. (ur.), Perko, D. (Ur.), Razpotnik Visković, N. (ur.). Nove razvojne perspektive. Ljubljana, Založba ZRC, str. 111–125.
- Lampiç, B., Slabe, A., Mrak, I., Šebenik, U., 2013. Ekonomika ekoloških kmetij v Sloveniji. Končno poročilo (ULFF in ITR), CRP 2011–2013. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Inštitut za trajnostni razvoj, 56 str.
- Letno poročilo GREEN SLOVENIA, 2015. URL: http://www.slovenia.info/pictures%5CTB_board%5Catachments_1%5C2015%5CLetno_porocilo_SPI-RIT_2014_Sektor_za_turizem_19800.pdf
- Lobley, M., Reed, M., Butler, A., Courtney, P., Warren, M., 2005. The Impact of Organic Farming on the Rural Economy in England. University of Exeter. Centre for Rural Research, Exeter.
- Mäder, P., Fliessbach, A., Dubois, D., Gunst, L., Fried, P., Niggli, U., 2002. Soil fertility and biodiversity in organic farming. Science, 296, str. 1694–1697.
- Marsden, T. K., 2010. Mobilising the regional eco-economy. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 3, 2, str. 225–245.
- Marsden, T., J., Banks, e G. Bristow. 2000. »Food supply chain approaches: exploring their role in rural development«. Sociologia ruralis 40, 4: str. 424–438.
- Maxey, L., 2007. From »Alternative« to »Sustainable« Food. V: : Maye, D., Holloway, L., Kneafsey, M. (ur.). Alternative Food geographies: representation and practice. Bingley, Emerald, str. 55–75.
- Maye, D., Ilbery, B., 2007. Regionalisation, Local Foods and Supply Chain Governance: A Case Study from Northumberland, England. V: Maye, D., Holloway, L., Kneafsey, M. (ur.). Alternative Food Geographies: representation and practice. Bingley, Emerald, str. 149–167.

- Meze, D., 1968. Hribovske kmetije in kmečki turizem. *Turistični vestnik*, 6, 2, str. 59–68.
- Mihalič, T., Žabkar, V., Knežević Cvelbar, L., 2012. A hotel sustainability business model : evidence from Slovenia. *Journal of sustainable tourism*, 20, 5, str. 701–719.
- Morison, D., Hine, R., Pretty, J. N., 2005. Survey and analysis of labour on organic farms in the UK and Republic of Ireland. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 3, 1, str. 24–43.
- Morris, C., Buller, H., 2003. The local food sector: A preliminary assessment of its form and impact in Gloucestershire. *British Food Journal*, 105, 8, str. 559–566.
- Namen kmetijske pridelave. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=15P0315S&ti=&path=../Database/Kmetijstvo_2010/01_Splosni_pregled/03_15P03_stat_regije/&lang=2 (citirano 12. 11. 2015).
- Nasar, J. L., Li, M., 2004. Landscape mirror: the attractiveness of reflecting water. *Landscape and Urban Planning*, 66, str. 233–238.
- Nastanitvena statistika, letni podatki – vsi objekti. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Ekonomsko/21_gostinstvo_turizem/02_21645_nastanitev_letno/02_21645_nastanitev_letno.asp (citirano 23. 8. 2015).
- Nemery, P., Ishizaka, A., 2013. *Multi-Criteria Decision Analysis: Methods and Software*. Chichester, J. Wiley, 296 str.
- Nilsson, P. A., 2002. Staying on farms : An Ideological Background. *Annals of Tourism Research*, 29, 1, str. 7–24.
- Oblikovanje zelene sheme slovenskega turizma (Slovenia Green), 2014. Javna agencija SPIRIT – Sektor za turizem. Ljubljana, 48 str.
- Oosterveer, P., Sonnenfeld, D. A., 2012. *Food, Globalization and Sustainability*. Abingdon, New York, Earthscan, 282 str.
- Organic Marketing Initiatives and Rural Development. 2004. Schmid, O., Sanders, J., Midmore, P. (ur.). Aberystwyth, School of Management and Business, 200 str.
- Pažek, K., Rozman, Č., 2010. Tourist farm service quality assessment. *Revija za geografijo – Journal for Geography*, 5–2, str. 149–158.
- Perpar, A., 2014. Ključni dejavniki razvojne uspešnosti podeželskih območij v Sloveniji. Doktorska disertacija. Ljubljana, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani, 180 str.
- Perpar, A., Udovč, A., 2010. Realni potencial za lokalno oskrbo s hrano v Sloveniji. *Dela*, 34, str. 187–199.
- Perpar, A., Udovč, A., 2012. Development Potentials of Rural Areas – The Case of Slovenia, V: Solagberu Adisa, R. (ur.). *Rural Development – Contemporary Issues and Practices*, InTech. URL: <http://www.intechopen.com/books/rural-development-contemporary-issues-and-practices/development-potentials-of-rural-areas-the-case-of-slovenia> (citirano 14. 1. 2016).

- Phillip, S., Hunter, C., Blackstock, K., 2010. A typology for defining agritourism. *Tourism Management*, 31, str. 754–758.
- Pieniadz, A., Renner, S., Rathmann, C., Glauben, T., Loy, J., 2009. Income Diversification of Farm Households: Relevance and Determinants in Germany. 111th Seminar, June 26–27, 2009, Canterbury, Združeno kraljestvo.
- Ploeg, van der J. D., Marsden, T., 2002. Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 40, 4, str. 391–408.
- Plut, D., 2004. Okoljske razsežnosti strategije gospodarskega razvoja Slovenije (2001–2006). *Geografski vestnik*, 76, 1, str. 67–77.
- Popis kmetijstva 2010. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Kmetijstvo_2010/Kmetijstvo_2010.asp (citirano 10. 2. 2016).
- Poročilo o stanju kmetijstva, živilstva, gozdarstva in ribištva v letu 2014, 2015. Kmetijski inštitut Slovenije, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 234 str. URL: http://www.kis.si/f/docs/Porocila_o_stanju_v_kmetijstvu_OEK/ZP-2014-splosnopriloge_koncno.pdf (citirano 12. 11. 2015).
- Potočnik Slavič, I., 2008. Endogeni razvojni potenciali podeželja. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 361 str.
- Potočnik Slavič, I., 2010. Vključevanje kmetov v oskrbne verige : primer dopolnilnih dejavnosti na slovenskih kmetijah. *Dela*, 34, str. 5–22.
- Potočnik Slavič, I., 2012. The significance of the rural web for rural tourism development : the case of Goriška Brda region, Slovenia. *Bulletin – Société géographique de Liège*, 58, str. 73–82.
- Potočnik Slavič, I., 2014. Farm tourism in Slovenia : mosaic structure and future prospects. *Journal of rural and community development*, 9, 3, str. 280–294. URL: <http://www.jrcd.ca/viewarticle.php?id=859&layout=abstract> (citirano 11. 1. 2016).
- Potočnik Slavič, I., Lampič, B., Cigale, D., Udovč, A., Perpar, A., Černič Istenič, M., 2012. Potenciali dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju : zaključno poročilo. Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 127 str.
- Program razvoja podeželja 2007–2013. URL: <http://www.program-podezelja.si/sl/prp-2007-2013> (citirano 19. 12. 2015)
- Program razvoja podeželja 2014–2020. URL: <http://program-podezelja.si/sl/34-slideshow/280-program-razvoja-podezelja-2014-2020> (citirano 19. 2. 2016).
- Rajkovič, V., Bohinc, R., Černetič, M., 1999. Večkriterijsko modeliranje in kakovost kompleksnih sistemov zdravstva in šolstva. V: Civilna družba v Sloveniji in Evropi – stanje in perspektive: zbornik razprav, SAZU, 23. marec 1999. Ljubljana, Društvo občinski forum, str. 300–307.
- Ravbar, M., 1997. Slovene cities and suburbs in transformation. *Geografski zbornik/Acta geographica*, 37, str. 65–110.
- Register dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 2004, 2008, 2011, 2014.

- Rovan J., Malešič K., Bregar L., 2009. Blaginja občin v Sloveniji. *Geodetski vestnik*, 53, str. 70–90.
- Rozman, Č., Pažek, K., Bavec, M., Bavec, F., Turk, J., Majkovič, D., 2006. The Multi-criteria analysis of spelt food processing alternatives on small organic farms. *Journal of sustainable agriculture*, 28, 2, str. 159–179.
- Rural Tourism Quality Survey 2009–2010. Summary and analysis. Latvian Country Tourism Association "Lauku ceļotājs". URL: http://quality.eurogites.org/files/Customer_survey_results_en.pdf (citirano 24. 8. 2011).
- Sage, C., 2012. *Environment and Food*. London, New York, Routledge, 320 str.
- Selfa, T., Jussaume, R. A., Winter, M., 2008. Envisioning agricultural sustainability from field to plate: Comparing producer and consumer attitudes and practices toward »environmentally friendly« food and farming in Washington State, USA. *Journal of Rural Studies*, 24, 3, str. 262–276.
- Senn, H., 2007. Agrotourismus in der Schweiz : Analyse des Angebots und der Nachfrage des Übernachtungstourismus auf landwirtschaftlichen Betrieben. URL: http://www.strohhotel-senn.ch/Diplomarbeit_Agrotourismus_in_der_Schweiz.pdf (citirano 24. 8. 2011).
- Sharpley, R., Vass, A., 2006. Tourism, farming and diversification: An attitudinal study. *Tourism Management*, 27, str. 1040–1052.
- Shreck, A., Getz, C., Feenstra, G., 2006. Social sustainability, farm labor, and organic agriculture: Findings from an exploratory analysis. *Agriculture and Human Values*, 23, 4, str. 439–449.
- Skupna in kmetijska zemljišča kmetijskih gospodarstev po statističnih regijah. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=1573802S&ti=&path=../Database/Okolje/15_kmetijstvo_ribistvo/03_kmetijska_gospod/08_15738_kmet_gosp_stat_reg/&lang=2 (21. 12 2015).
- Slabe, A., 2010. Ekološko kmetijstvo – obvezna sestavina poučevanja za trajnostni razvoj. V: *Lokalna oskrba s hrano : povzetki referatov*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, str. 25–27.
- Slabe, A., 2012. Tržno obnašanje slovenskih ekoloških kmetij v razmerah slovenskega trga ekoživil = Market performance of Slovenian organic farms in the context of Slovenian organic market. V: Maček Jerala, M. in sod (ur.). *Prenos inovacij, znanj in izkušenj v vsakdanjo rabo : zbornik referatov*. Naklo, Biotehniški center, str. 1–8.
- Slabe, A., 2015. Razvojni potencial ekološkega kmetijstva v Sloveniji v povezavi z doseganjem trajnostne samooskrbe s hrano. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 203 str.
- Slabe, A., Lampič, B., Juvančič, L., 2011. Potenciali ekološke pridelave za trajnostno lokalno oskrbo s hrano v Sloveniji. *Dela*, 36, str. 93–109.
- Slavec, A., 2014. Bank financing and trade credit use of Slovenian small firms: An empirical examination", *Transformations in Business & Economics*, 13, 2, str. 91–101.

- Slavec, A., Drnovšek, M., 2013. Affectivity, openness, and self-efficacy : linking entrepreneur's personality to innovation. V: 73rd Academy of Management annual meeting, Orlando, Florida, August 9–13, 2013. Toombs, L. (ur.). 2013 Proceedings including best papers. [S. l.]: Academy of Management, 2013, 39 str.
- Socialno podjetništvo ni romantika, 2015. Časopis DELO. 4. 12. 2015.
- Splošni pregled kmetijskih gospodarstev. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Okolje/15_kmetijstvo_ribistvo/03_kmetijska_gospod/00_15560_splosno/00_15560_splosno.asp (citirano 22. 8. 2015).
- Strategija pametne specializacije, 2015. URL: http://www.svrk.gov.si/si/delovna_podrocja/evropska_kohezijska_politika/ekp_2014_2020/strategija_pametne_specializacije_s4/ (citirano 10. 2. 2016).
- Strategija razvoja slovenskega turizma 2012–2016. Partnerstvo za trajnostni razvoj slovenskega turizma. 2012. Vlada Republike Slovenije, 113 str. URL: http://www.slovenia.info/pictures/TB_board/attachments_1/2012/Strategija_turizem_sprejeto_7.6.2012_14561.pdf (citirano 10. 2. 2016).
- Struktura kmetijskih gospodarstev. Metodološko pojasnilo. Statistični urad Republike Slovenije. URL: <http://www.stat.si/StatWeb/Common/PrikaziDokument.ashx?IdDatoteke=8225> (citirano 29. 3. 2016).
- Svendsen, G. L. H., Sørensen, J. F. L., 2007. There's more to the picture than meets the eye: Measuring tangible and intangible capital in two marginal communities in rural Denmark. *Journal of Rural Studies*, 23, str. 453–471.
- Sznajder, M., Przezbórska, L., Scrimgeour, F., 2009. *Agritourism*. Wallingford (UK), Cambridge (MA), CABI, 301 str.
- Šoštarič, M., 1967. Gorske kmetije v luči turizma. *Turistični vestnik*, 5, 4, str. 165–169.
- Število kmetijskih gospodarstev po ekonomski velikosti in tipu kmetovanja. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=1516404S&ti=&path=../Database/Okolje/15_kmetijstvo_ribistvo/03_kmetijska_gospod/06_15164_tipologija/&lang=2 (citirano 19. 12. 2015).
- Torres, R., 2002. Cancun's tourism development from a Fordist spectrum of analysis. *Tourist Studies*, 2, str. 87–116.
- Trauger, A., 2007. Connecting Social Justice to Sustainability: Discourse and Practice in Sustainable Agriculture in Pennsylvania. V: Maye, D., Holloway, L., Kneafsey, M. (ur.). *Alternative Food geographies: representation and practice*. Bingley, Emerald, str. 39–54.
- Turistične kmetije v Sloveniji, 2013. Kosi, R., Letič, L., Rožman, M., (ur.). Ljubljana/Celje, SPIRIT Slovenija/Združenje turističnih kmetij Slovenije, 71 str. URL: <http://www.turisticnekmetije.si> (citirano 2. 9. 2015).
- Uredba o dopolnilnih dejavnostih na kmetiji. 2014. Uradni list RS, 58, str. 6584–6590.

- Vadnal, K., 2001. Izzivi in problemi uveljavljanja zasnove večnamenskega kmetijstva v Sloveniji. V: Erjavec E. (ur.), Juvančič L. (ur.). Učinki reforme slovenske kmetijske politike. Zbornik 1. konference DAES, 1. oktober. Ljubljana, DAES–Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije, str. 245–256.
- Vadnal, K., 2003. Konceptualizacija sistema socialnih storitev za osebe s posebnimi potrebam kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Kmetijstvo, 81, 2, str. 205–220.
- Vadnal, K., 2004. Mnenja staršev oseb z motnjami v duševnem razvoju o možnosti vključitve kmetov v ponudbo socialnih storitev. Defektologica slovenica, 2, 1, str. 19–37.
- Vadnal, K., 2005. Preiskovalna raziskava pripravljenosti kmetov za izvajanje socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Acta agriculturae, 85, 2, str. 239–251.
- Vučenović, D., 2014. Alternativne prehranske mreže na izbranih primerih Gorenjske. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 107 str.
- Williams, J., 2012. Competition and Efficiency in International Food Supply Chains. Improving Food Security. London, New York, Routledge, 260 str.
- Zakon o dohodnini. Uradni list RS, št.96/2013.
- Zakon o kmetijstvu. Uradni list RS, št. 45/2008, 57/2012, 90/2012.
- Zakon o socialnem varstvu. Uradni list RS, št. 3/2007.
- Zaposlenost v kmetijstvu merjena v polnovrednih delovnih močeh. Statistični urad Republike Slovenije. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=1561503S&ti=&path=../Database/Okolje/15_kmetijstvo_ribi-stvo/01_15615_ekonomski_racuni/&lang=2 (citirano 22. 8. 2015)
- Zukunftsfähiger Wohlstand - der Beitrag der ökologischen Land- und Ernährungswirtschaft zu Lebensqualität und nachhaltiger Entwicklung. 2007. V: Schäfer, M. (ur.). Marburg, Metropolis Verlag, 207 str.

Priloga: Izbrani podatki o proučevanih intervjuvanih kmetijah z dopolnilno dejavnostjo

Oznaka	Intervjuvanec, območje	Dejavnost
I1	moški, Dravska dolina	proizvodnja energije – biomasa, strojna storitev baliranja, v načrtu predelava mesa
I2	zakonca, Dravska dolina	turizem na kmetiji – izletniška kmetija
I3	moški, Pohorje	turizem na kmetiji – izletniška kmetija
I4	moški, Dravska dolina	turizem na kmetiji – izletniška kmetija, predelava mesa, prodaja izdelkov okoliških kmetij, izobraževanje na kmetiji
I5	ženska, Dravska dolina	turizem na kmetiji – izletniška kmetija
I6	ženska, Zgornje Posočje	turizem na kmetiji – namestitev in izletniška kmetija
I7	ženska, Zgornja Savinjska dolina	turizem na kmetiji – ekološka kmetija – namestitev in izletniška kmetija
I8	moški, obrobje Pohorja	turizem na kmetiji – ekološka kmetija – izletniška kmetija in veliko drugih dop. dej.
I9	zakonca, Zgornja Savinjska dolina	turizem na kmetiji – ekološka kmetija – izletniška kmetija in les
I10	ženska, Ptujsko polje	turizem na kmetiji – namestitev, ogled in prostor za piknike
I11	ženska, Slovenske gorice	turizem na kmetiji – izletniška kmetija, prostor za kampiranje, tradicionalna peka
I12	zakonca, Slovenske gorice	turizem na kmetiji – namestitev in izletniška kmetija, trsničarstvo
I13	ženska, Poljanska dolina	tradicionalna peka kruha in peciva
I14	moški, Pohorje	predelava lesa
I15	moški, Pohorje	proizvodnja energije – hidroelektrarna, les
I16	moški, Pohorje	proizvodnja energije – hidroelektrarna
I17	moški, Pohorje	predelava mesa
I18	ženska, Dravinjske gorice	turizem na kmetiji – izletniška kmetija
I19	ženska, Idrijsko hribovje	turizem na kmetiji – namestitev
I20	zakonca, Pivka	turizem na kmetiji – namestitev in izletniška kmetija
I21	ženska, Pivka	turizem na kmetiji – namestitev

Seznam preglednic

Preglednica 1: Skupna in kmetijska zemljišča kmetijskih gospodarstev v Sloveniji.	16
Preglednica 2: Število kmetijskih gospodarstev po prevladujoči rabi zemljišč in njihova povprečna velikost.	20
Preglednica 3: V najem vzeta KZU po statističnih regijah (leta 2010).	21
Preglednica 4: Proračunska izplačila, povezana s kmetijstvom, po skupinah ukrepov v EUR (od leta 2000 do 2014) v 1000 EUR.	23
Preglednica 5: Število kmetijskih gospodarstev po glavnih proizvodnih tipih kmetovanja po popisnih podatkih leta 2000 in 2010.	25
Preglednica 6: Kmetijska gospodarstva po razredih ekonomske velikosti.	27
Preglednica 7: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji – po vrstah dejavnosti.	39
Preglednica 8: Vrsta registriranih dopolnilnih dejavnosti na anketiranih kmetijah (možnih je več odgovorov).	47
Preglednica 9: Število družinskih članov, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo.	49
Preglednica 10: Kazalci in merila za izdelavo profila vitalnih kmetij, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo.	54–55
Preglednica 11: Pregled izplačil v Programu razvoja podeželja (2007–2013).	59
Preglednica 12: Turistična ležišča v Sloveniji v obdobju 2008–2014.	63
Preglednica 13: Število in delež ležišč na turističnih kmetijah z nastanitvijo po vrstah turističnih občin.	64
Preglednica 14: Kvantitativen prikaz storitev turističnih kmetij z drugo ponudbo (negostinski del).	65
Preglednica 15: Število prihodov in prenočitev turistov v Sloveniji v obdobju 2008–2014.	72
Preglednica 16: Turistične prenočitve leta 2014 glede na državo turistov.	73
Preglednica 17: Dejavniki, ki so vplivali na izbiro posamezne turistične kmetije.	76
Preglednica 18: Razlogi, zaradi katerih anketiranci še niso prenočili na turistični kmetiji.	79
Preglednica 19: Zaloge vrednosti izbranih odločitvenih dejavnikov.	98–99
Preglednica 20: Rezultati vrednotenja izbranih kmetij.	100–101
Preglednica 21: Opredeljene skupine občin ter njihov delež površine in prebivalstva.	115

Seznam slik

Slika 1: Temeljne oblike diverzifikacije na kmetiji.	11
Slika 2: Kombinacija raznovrstnih dejavnosti na kmetiji – tradicionalnih, pa tudi trenutno tržno zanimivih – temelji na inovativnosti članov kmečkega gospodinjstva, krepi prožnost kmetije in privlačnost podeželja (Goriška brda).	12
Slika 3: Proizvodni viri na kmetiji in njihovo kombiniranje za osnovno, dopolnilne in dodatne dejavnosti na kmetiji.	13
Slika 4: V alpskem in predalpskem svetu Slovenije v strukturi rabe tal prevladujeta gozd in trajno travinje, zato imajo kmetije manjše možnosti izbire proizvodne usmeritve (gozdarstvo, živinoreja). Zaradi večje učinkovitosti in boljše rabe razpoložljivih virov pa se kmetije pogosto odločajo za dopolnilne dejavnosti (npr. predelava lesa, mleka in mesa, turizem na kmetiji ipd.; Logarska dolina).	14
Slika 5: Kljub spodbudnemu dejstvu, da se je povprečna slovenska kmetija v zadnjem desetletju povečala za skoraj hektar KZU, pa po velikosti še vedno močno zaostaja za povprečjem EU (12 ha v EU-28). Povečal se je interes za najem kmetijskih zemljišč, zlasti v obsredozemski Sloveniji.	17
Slike 6–9: Prikaz razporeditve kmetijskih gospodarstev po velikostnih razredih.	18–19
Slika 10: Struktura KMG in KZU po velikostnih razredih v Sloveniji leta 2013.	20
Slika 11: Različni viri dohodkov na kmetijah po rezultatih anketiranja kmetov.	24
Slika 12: Struktura kmetij po velikostnih razredih, ki poleg kmetijskega dohodka pridobivajo tudi dohodke iz navedenih virov (graf prikazuje pojavnost določenega vira dohodka na anketiranih kmetijah posameznega velikostnega razreda).	25
Slika 13: Družinski člani na družinskih kmetijah po starostnih skupinah (2000, 2010 in 2013).	28
Slika 14: Zaposlenost v kmetijstvu, merjena v polnovrednih delovnih močeh (v 1000 PDM).	29
Slika 15: Razvojni načrti kmetov v povezavi s prihodnjim razvojem kmetije.	30
Slika 16: »Družinske kmetije imajo zelo velik pomen, ker so to mala družinska podjetja, ki pridelujejo zdravo hrano, obdelujejo zemljo in s tem ohranjajo pokrajino, ohranjajo tradicijo, običaje in družinsko življenje.«	32
Slika 17: Dopolnilna dejavnost storitev s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo in opremo pomeni racionalno rabo razpoložljive mehanizacije in opreme, znanj in veščin, zato se za tovrstno dopolnilno dejavnost odločajo številne kmetije. V letu 2014 je 1943 kmetij registriralo eno ali več dejavnosti s tega področja, hkrati pa je ta dejavnost predstavljala kar tretjino vseh registriranih dopolnilnih dejavnosti v Sloveniji.	33
Slike 18–25: Prostorski prikaz razvoja dopolnilnih dejavnosti na kmetijah v slovenskih občinah za obdobje 2004–2014.	35–38
Slika 26: Številne turistične kmetije imajo registriranih tudi več dejavnosti, pogosto tudi s področja predelave: na primer klanje, kuhanje, konzerviranje, predelavo mesa, mleka, vrtnin, sadja idr., zato prodaja na domu ali na turistični kmetiji pomeni celovito rabo razpoložljivih virov in zaokrožen gospodarski krog na kmetiji.	40
Slika 27: Spreminjanje števila registriranih dopolnilnih dejavnosti od 2004 do 2014.	41

Slika 28: Prostorska razporeditev kmetij, ki nudijo storitve s kmetijstvo in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi (l. 2014).	42
Slika 29: Prostorska razporeditev kmetij, ki se ukvarjajo s predelavo kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov (l. 2014).	43
Slika 30: Lokacije kmetij, ki se ukvarjajo s turizmom na kmetiji (l. 2014).	44
Slika 31: Kmetije z dopolnilno dejavnostjo, ki so bile vključene v terensko raziskavo (anketiranje, intervjuvanje).	47
Slika 32: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji so zanimiva kombinacija rabe tradicionalnih znanj in novosti, zato lahko smiselno vključijo člane večgeneracijskega gospodinjstva. Izjemnega pomena je torej prenos znanja in veščin znotraj članov kmečkega ali mešanega gospodinjstva, pa tudi v širšo skupnost.	48
Slika 33: Vzrok za pričetek ukvarjanja z dopolnilno dejavnostjo (možnih več odgovorov).	49
Slika 34: Starostna sestava nosilcev anketiranih kmetij z dopolnilno dejavnostjo.	50
Slika 35: Prodaja izdelkov in storitev po tržnih kanalih.	51
Slika 36: Prihodnji razvoj dopolnilne dejavnosti na anketiranih kmetijah.	52
Slika 37: Kvalitativni profil 1 (kmetija l6).	56
Slika 38: Kvalitativni profil 2 (kmetija l8).	56
Slika 39: Kvalitativni profil 3 (kmetija l4).	57
Slika 40: Kvalitativni profil 4 (kmetija l21).	57
Slika 41: Praznik brkinskega jabolka v Tatrah (oktober 2011) omogoča promocijo brkinskega sadja in drugih kmetijskih pridelkov in situ. Tovrstni dogodki pomenijo racionalno rabo razpoložljivih virov (kmetije, območja), povezujejo kmete in kupce, krepijo skupnost in povečujejo prepoznavnost Brkinov na širšem območju.	58
Slika 42: Zastopanost ekoloških kmetij z dopolnilno dejavnostjo turizem na kmetiji med vsemi nosilci turizma na kmetiji.	70
Slika 43: Prostorska razporeditev vseh ekoloških kmetij in ekoloških kmetij z dopolnilno dejavnostjo turizem na kmetiji.	71
Slika 44: Uspešnost in obiskanost turističnih kmetij je vezana tudi na druge zanimivosti v okolici (naravne znamenitosti, termalna zdravilišča, prepoznavne turistične destinacije ipd.). Turistična kmetija Plesnik ima že dolgo tradicijo in tako soustvarja »znamko« Logarska dolina.	75
Slika 45: Pomen različnih dejavnikov pri izbiri turistične kmetije kot nastanitvenega objekta – deleži (%) odgovorov.	76
Slika 46: Kmetije na vinogradniških območjih imajo možnost dodati vrednost svojim proizvodom tudi preko vinotočev. Če svoje turistične prostore uredijo v stavbi, ki sledi tradicionalni podeželski arhitekturi in uporabi lokalnih materialov, je njihova privlačnost lahko še večja (na sliki primer z Goričkega).	78
Slika 47: Aktivnosti anketirancev v času bivanja na turistični kmetiji.	78
Slika 48: Dejavniki, ki so za anketirance pomembni pri izbiri obiskanega turističnega kraja (deleži anketirancev v %).	80

Slika 49: Navedbe posameznih razlogov, zaradi katerih anketiranci še niso prenočili na turistični kmetiji (glede na starost anketirancev).	82
Slika 50: Socialnovarstvena kmetija Paradijs blizu Wageningena na Nizozemskem, kjer je okrog 1100 takšnih kmetij. V dnevno ali stalno varstvo vključujejo starejše, ljudi z motnjami v duševnem zdravju, ljudi z motnjami v duševnem razvoju, nekdanje odvisnike, ljudi s sindromom izgorelosti idr.	88
Slika 51: Umeščenost socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji na trgu oziroma »kvazi trgu socialnih storitev«.	90
Slika 52: Struktura večparametrskega odločitvenega modela DEX (Rajkovič in sod., 1999).	96
Slika 53: Odločitveno drevo dejavnikov, ki so ključni za določanje razvojnega potenciala kmetije za izvajanje dopolnilne dejavnosti turizem na kmetiji.	97
Slika 54: Grafični prikaz vrednotenja posameznih vrst kapitala in primernost za dopolnilno dejavnost turizma na kmetiji za kmetijo I4.	102
Slika 55: Grafični prikaz vrednotenja posameznih vrst kapitala in primernost za dopolnilno dejavnost turizma na kmetiji za kmetijo I6.	103
Slika 56: Grafični prikaz vrednotenja posameznih vrst kapitala in primernost za dopolnilno dejavnost turizma na kmetiji za kmetijo I16.	104
Slika 57: Grafični prikaz vrednotenja posameznih vrst kapitala in primernost za dopolnilno dejavnost turizma na kmetiji za kmetijo I18.	105
Slika 58: Tipologija gospodarske in razvojne uspešnosti slovenskih občin (Perpar, 2014).	114
Slika 59: Zastopanost opredeljenih skupin občin po slovenskih statističnih regijah (po deležu površine).	116
Slika 60: Okvir z ročaji prikazuje primerjavo povprečij števila registriranih dopolnilnih dejavnosti v slovenskih občinah v letu 2014 (po tipologiji gospodarske in razvojne kondicije slovenskih občin).	118
Slika 61: Število registriranih dopolnilnih dejavnosti v slovenskih statističnih regijah v letu 2014.	119
Slika 62: Visokokakovostni pridelki in izdelki slovenskih kmetij, nagrajeni na raznovrstnih prireditvah, predstavljajo začetni korak pri vključevanju kmetij v lokalno in regionalno gospodarsko okolje.	121
Slika 63: Kmetije svoje vire oglašujejo na različne načine, najučinkovitejša je kombinacija tradicionalnosti in izvirnosti.	122
Slika 64: Slovenske kmetije in slovensko podeželje je bogato obdarjeno s številnimi materialnimi in nematerialnimi viri, ki dajejo slovenskim pokrajinam privlačno mozaično podobo. V današnjem času se pogosto bogastva teh virov ne zavedamo, ker virov ne prepoznamo, jih ne uporabljamo. Tako čaka prihodnje generacije zahtevna naloga, da bi pravočasno prepoznale vrednosti razpoložljivih virov in jih čim bolj trajnostno uporabljale.	122

Stvarno kazalo

A

anketa, anketiranje nosilcev dopolnilne dejavnosti na kmetiji 7, 23–25, 29–30, 32, 46–53, 60, 62, 68, 73–85, 91, 105, 124–126, 130
 aranžiranje ter izdelava vencev, šopkov ipd. iz lastnega cvetja 39, 41, 45

Č

človeški viri 13–15, 27, 30–31, 33, 120, 123–125

D

dejavnost, povezana s tradicionalnimi znanji na kmetiji 39, 41
 DEX, DEXi 58, 93–96, 129, 139
 diverzifikacija dohodka na kmetiji/izven kmetije 11, 15, 58–60, 69–70, 86, 88, 106, 109, 119, 124, 127–128, 130–131
 dohodek na kmetiji 9, 11–13, 22–25, 31, 46, 49, 52, 97, 123–124
 dopolnilna dejavnost na kmetiji 7, 10, 12–15, 24–25, 27, 30–31, 33–71, 77, 84–86, 88–94, 96–98, 102–105, 107–108, 110, 112, 117–119, 121, 124–131, 136
 društvo 48, 50, 115

E

ekološka kmetija 21–22, 61, 66, 68–71, 106–107, 109–110, 126
 ekonomska velikost kmetij 22, 26–27, 116, 119
 evropsko primerljiva kmetija (EPK) 10

F

finančni viri 13–15, 22–24, 27, 33, 44, 48, 50, 123–125

G

glava velike živine (GVŽ) 10, 120
 gospodarska in razvojna uspešnost 60, 113–114, 117–118, 120–121, 129–130

gostinske turistične dejavnosti 62–63, 65, 70–71, 112, 129

gostinski sedeži na turističnih kmetijah 62, 64–65, 68

gozd 10, 12, 14–16, 23–24, 33, 39–44, 46, 58–59, 64–65, 67, 90, 103, 124–125, 127–128, 143

I

inovativnost 7, 12, 56, 71, 82, 116, 123, 126

institucionalizacija kmetije 88–89, 92

intervju, intervjuvanje nosilcev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji 31–32, 46–47, 52–53, 57–58, 60, 62, 67–68, 96, 102, 105, 124–126, 130

izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji 39–41, 44, 89, 91–92, 102

K

kapital 9, 11, 14–15, 22–23, 25–27, 48, 96–105, 114, 120, 124, 127

kapitalska opremljenost 14, 23, 76–77, 91, 97–100, 121, 128

karierna usmeritev kmeta 30

kazalci za določanje vitalnosti kmetije 53–54

kazalniki stanja 113–114, 116–117, 119, 120, 127

kmečko gospodinjstvo 9–12, 14, 23, 27, 49–51, 54–57, 68, 125

kmetijska politika 9, 11–12, 14, 85, 87, 90, 106, 112, 124–125, 129

kmetijska zemljišča (KZ) 10, 14–17, 20–22, 26, 30, 104, 106–107, 123

kmetijska zemljišča v uporabi (KZU) 10, 15–17, 20–22, 24, 26, 28, 31, 119–120

kmetijske dejavnosti, ki se v prehodnem obdobju lahko registrirajo kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji 39, 41, 45

kmetijsko (kmečko) gospodarstvo
(KMG) 9–10, 16–22, 25–28, 48, 93,
119–120, 123

kratke oskrbne verige 109–111

L

ležišča na turističnih kmetijah 62–64,
72–73

M

Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo
in prehrano (MKGP) 23, 33, 39, 41,
46–48, 58–59, 62, 70, 90, 107–108,
124, 143

N

najem kmetijskih zemljišč 17, 21–22
naravni viri 13–16, 20–22, 30, 104, 113,
121, 123–124, 128–129

negostinske turistične dejavnosti 62–
65, 85

(ne)raba virov 7, 60, 113, 120, 131, 143
nosilec dopolnilne dejavnosti na kmetiji
46, 52, 125

O

občina 34–39, 46, 49, 64–65, 67, 86, 89,
107, 113–120, 127, 143

obiskovalci turističnih kmetij 57, 62–63,
65–66, 68–69, 74–75, 79, 83–85, 127

P

perspektivnost dopolnilne dejavnosti na
kmetiji 30, 48, 51, 125–126

podeželsko območje 7, 12, 27, 60–61,
73, 75–76, 79, 81–85, 113, 121,
127–130

podjetnik življenjskega sloga 111–112

podjetnost 7, 14, 113, 123

polnovredna delovna moč (PDM) 26,
28–29, 31, 119–120

polstrukturirani intervju 52, 62, 124

ponudba turizma na kmetiji 61, 71, 85

predelava kmetijskih pridelkov, medu
in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih
sadežev, gob in gozdnih sortimentov
39, 41, 43, 125

prehranski pool 112

pridobivanje in prodaja energije iz ob-
novljivih virov 39–41, 44

prihodi turistov 72

prodaja pridelkov in izdelkov okoliških
kmetij na kmetiji 39, 41, 43

profil vitalne kmetije 23, 53–54

program razvoja podeželja 23, 58–60,
106, 109, 125, 127, 130

proizvodna usmeritev kmetij 11, 23,
25–27, 120, 123

proizvodni viri 9–10, 13–16, 123, 125

R

raba virov 7, 9–10, 12, 14–15, 28, 32,
40, 51, 54–55, 58, 60–61, 93, 113,
120–121, 123–129, 131

raba zemljišč 16, 20–21, 123

razvoj podeželja 7, 15, 23, 58–60, 69, 96,
106, 108–109, 112–113, 125, 127–
128, 130–131, 143–144

regija 20–21, 26–27, 46, 58, 65, 107–109,
116–120

register dopolnilnih dejavnosti na
kmetiji 33–34, 45, 62–64, 70–71,
124–125

ribogojstvo in predelava sladkovodnih
rib 39, 41, 45

S

socialne storitve kot dopolnilna dejav-
nost 61, 85–92, 127

socialno podjetništvo 86

standardni prihodek 22, 26–27

starostna struktura kmetov 28–29, 31,
50, 97–100

stičnost 58, 60, 130–131

storitve s kmetijsko in gozdarsko me-
hanizacijo, opremo, orodji in živalmi
39–42, 125

T

terenska raziskava 7, 33, 45–47, 60, 68,
123–124, 130

tipološka členitev podeželja 83

tržni kanali 48, 50–51, 110

turisti 61–63, 67, 71–75, 77, 80, 82–85,
103, 126–127
turistična ležišča 62–64, 72–73
turistična ponudba 45, 56, 61–68, 71–
73, 76–80, 83–85, 108, 126
turistične kmetije 61–68, 72–85, 126–
127, 143
turistično povpraševanje 61–62, 65, 69,
72–74, 81, 84–85, 113, 126–127

U

ukrep kmetijske politike 9, 11, 58, 106,
129
urbanizirano območje 115
uredba o dopolnilnih dejavnostih na
kmetiji 33–34, 62, 124

V

večfunkcijsko podeželjje 127
večkriterijsko odločanje 93–94, 96, 129,
velikostna struktura kmetij 16, 20–22,
25
vzroki za ukvarjanje z dopolnilno dejav-
nostjo na kmetiji 48–49, 53–57

Z

zbiranje in kompostiranje odpadnih
organskih snovi 39–40, 45
Združenje turističnih kmetij Slovenije
50–51, 62, 66, 143

Avtorji

Dr. Dejan Cigale, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, e-pošta: dejan.cigale@ff.uni-lj.si

Dr. Barbara Lampič, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, e-pošta: barbara.lampic@ff.uni-lj.si

Dr. Anton Perpar, Oddelek za agronomijo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani, Jamnikarjeva 101, 1000 Ljubljana, e-pošta: anton.perpar@bf.uni-lj.si

Dr. Irma Potočnik Slavič, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, e-pošta: irma.potocnik@ff.uni-lj.si

Dr. Andrej Udovč, Oddelek za agronomijo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani, Jamnikarjeva 101, 1000 Ljubljana, e-pošta: andrej.udovc@bf.uni-lj.si

Doslej izdane publikacije iz zbirke GeograFF

GeograFF 1 – 2008

Matej Ogrin: Prometno onesnaževanje ozračja z dušikovim dioksidom v Ljubljani

GeograFF 2 – 2008

Barbara Lampič: Kmetijstvo v Mestni občini Ljubljana: relikt ali razvojni potencial

GeograFF 3 – 2008

Marijan M. Klemenčič, Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič: Življenjska (ne)moč obrobni podočeljskih območij v Sloveniji

GeograFF 4 – 2009

Katja Vintar Mally: Države v razvoju – med okoljevarstvom in razvojnimi težavami

GeograFF 5 – 2009

Več avtorjev: Okoljski učinki prometa in turizma v Sloveniji

GeograFF 6 – 2010

Andrej Černe, Simon Kušar: The System of Indicators for Regional Development, Structure and Potentials

GeograFF 7 – 2010

Irma Potočnik Slavič: Endogeni razvojni potenciali slovenskega podočelja

GeograFF 8 – 2010

Marko Krevs, Dejan Djordjevič, Nataša Pichler-Milanović (ur.): Challenges of spatial development of Ljubljana and Belgrade

GeograFF 9 – 2010

Barbara Lampič, Dejan Rebernik (ur.): Spodnje Podravje pred izzivi trajnostnega razvoja

GeograFF 10 – 2011

Karel Natek (ur.): Mali vodni tokovi in njihovo poplavno ogrožanje Ljubljane

GeograFF 11 – 2011

Irena Mrak: High Mountain Areas and Their Resilience to Tourism Development

GeograFF 12 – 2012

Darko Ogrin (ur.): Geografija stika Slovenske Istre in Tržaškega zaliva

GeograFF 13 – 2014

Dušan Plut: Sonaravni razvoj Slovenije – priložnosti in pasti

GeograFF 14 – 2014

Matej Ogrin, Katja Vintar Mally, Anton Planinšek, Griša Močnik, Luka Drinovec, Asta Gregorič, Ivan Iskra: Onesnaženost zraka v Ljubljani

GeograFF 15 – 2014

Dejan Cigale, Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič, Blaž Repe (ur.): Geografsko raziskovanje turizma in rekreacije v Sloveniji

GeograFF 16 – 2015

Renata Slabe Erker, Barbara Lampič, Tomaž Cunder, Matej Bedrač: Opredelitev in merjenje trajnosti v kmetijstvu

GeograFF 17 – 2015

Tatjana Resnik Planinc, Matej Ogrin, Mojca Ilc Klun: Trajnostna mobilnost v procesu izobraževanja

GeograFF 18 – 2016

Matej Ogrin, Katja Vintar Mally, Anton Planinšek, Asta Gregorič, Luka Drinovec and Griša Močnik: Nitrogen Dioxide and Black Carbon Concentrations in Ljubljana

